

Αναπτυξιακή Σύμπραξη
"Α.Σ. ΚΕΝΤΑΥΡΟΣ"

Έργο:

"Κοινωνική - Αλληλέγγυα Οικονομία
και Επιχειρηματικότητα -
Τοπικά Κοινωνία: Ολοκληρωμένη Υποστήριξη"

Επιχειρούμε
ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΑ

Συντονιστής Εταίρος

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ,
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Πεδίον Άρεως, Βόλος 38334

Tηλ: 24210-74471, 74463 Φαξ: 24210-74371,
www.uth.gr, e-mail: kentavros@uth.gr

Το Έργο χρηματοδοτείται
από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο σε ποσοστό 75%
και από το Υπουργείο Απασχόλησης
και Κοινωνικής Προστασίας σε ποσοστό 25%

Le projet est financé
par le Fonds Social Européen à hauteur de 75%
et le Ministère de l'Emploi
et de la Protection Sociale à hauteur de 25%

Partenariat de Développement
KENTAVROS (CENTAURE)

Projet:

"Economie Sociale - Solidaire
et Entrepreneuriat -
Société Locale: Soutien Intégré"

Entreprenons
SOLIDAIEMENT

Organisme Gestionnaire

UNIVERSITÉ DE THESSALIE,
ÉCOLE POLYTECHNIQUE
DÉPARTEMENT D'AMÉNAGEMENT
DU TERRITOIRE, D'URBANISME
ET DE DÉVELOPPEMENT RÉGIONAL

Pedion Areos, Volos 38334

Tel: ++30 24210-74471, 74463, Fax: ++30 24210-74371
www.uth.gr, e-mail: kentavros@uth.gr

ΔΡΑΣΗ 4:

Μελέτη του θεσμικού και νομικού πλαισίου του τομέα της
Κοινωνικής Οικονομίας.

ΤΙΤΛΟΣ ΠΑΡΑΔΟΤΕΟΥ:

ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΙΚΟΥ ΚΑΙ
ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.

ΕΤΑΙΡΟΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ:

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

- Μάρτιος 2007-

ΜΕΛΕΤΗ

**«ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΤΟΥ
ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ»**

**Η μελέτη εκπονήθηκε από την
Μαρία Μητροσύλη, Δικηγόρος-Docteur d'Etat en Droit,
για λογαριασμό του**

**ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ,
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.**

- Μάρτιος 2007-

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	iii-iv
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	v-vi
ΜΕΡΟΣ Α: ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ	Σ. 1-28
Κεφάλαιο 1: Για την έννοια της Κοινωνικής Οικονομίας	σ. 2-9
1.1. Θεωρητικές απόψεις για την έννοια της Κοινωνικής Οικονομίας	
1.2. Βασικά κριτήρια οριοθέτησης της έννοιας της Κοινωνικής Οικονομίας	
1.3. Αρχές της Κοινωνικής Οικονομίας	
Κεφάλαιο 2: Η Κοινωνική Οικονομία στην Ελλάδα	σ. 10-19
2.1. Θεωρητικές Προσεγγίσεις για την Κοινωνική Οικονομία στην Ελλάδα	
2.2. Η εξέλιξη οργανωτικών μορφών Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα	
2.3. Οργανώσεις Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας και Κοινωνικές Επιχειρήσεις στην Ελλάδα	
Κεφάλαιο 3: Η Κοινωνική Επιχείρηση	σ. 20-26
3.1. Η Έννοια της Κοινωνικής Επιχείρησης σήμερα	
Συμπεράσματα Α Μέρους	σ. 27-28
ΜΕΡΟΣ Β: ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΩΝ ΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	Σ. 29-49
Κεφάλαιο 4: Οι Υπάρχουσες Νομικές Μορφές Κοινωνικών Επιχειρήσεων στην Ευρώπη	σ. 30-47
4.1. Η νομοθεσία στην Ευρωπαϊκή Ένωση	
4.1.1 Ο Ευρωπαϊκός Όμιλος Οικονομικού Σκοπού (ΕΟΟΣ)	
4.1.2 Ο Ευρωπαϊκός Συνεταιρισμός ή Η Ευρωπαϊκή Συνεταιριστική Εταιρεία	
4.2. Η νομοθεσία στα Κράτη Μέλη της ΕΕ. Παραδείγματα νομικών μορφών Κοινωνικών Επιχειρήσεων	
4.2.1. Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις κατά το Ιταλικό δίκαιο: Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Τύπου Α και Β (νόμος no 381/1991) [Cooperativa Sociali] και Κοινωνική Επιχείρηση (νόμος no 118/2005) [Enterprisa Sociali]	
4.2.2. Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις κατά το Βελγικό δίκαιο (1995, 1999): <i>Η Εταιρία Κοινωνικής Σκοπιμότητας</i> (νόμος 13/4/1995) [La Société à Finalité Sociale-SFS]	
4.2.3. Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις κατά το Γαλλικό δίκαιο: <i>Η Συνεταιριστική Εταιρία Συλλογικού Συμφέροντος</i> (νόμος 17/7/2001) [Société Cooperative d'Intérêt Collectif –SCIC]	
4.2.4. Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις κατά το Αγγλικό δίκαιο: <i>Η Εταιρία Κοινοτικού Συμφέροντος</i> (νόμος του 2004, σε ισχύ από τον Ιούλιο του 2005) [Community Interest Company-CIC]	
Συμπεράσματα Β Μέρους	σ. 48-49

ΜΕΡΟΣ Γ: ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	Σ. 50--60
Κεφάλαιο 5: Νομικές Μορφές Κοινωνικών Επιχειρήσεων στην Ελλάδα	σ. 51-59
5.1. Η νομοθεσία για την Κοινωνική Οικονομία στην Ελλάδα	
5.2. Η νομοθεσία για τις Κοινωνικές Επιχειρήσεις στην Ελλάδα σήμερα	
Συμπεράσματα Γ Μέρους	σ. 60
	Σ. 61-74
ΜΕΡΟΣ Δ: ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟ ΤΟΥ ΘΕΣΜΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ. ΕΠΙΛΟΓΗ ΦΟΡΕΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ	
Κεφάλαιο 6: Προτάσεις για τη Διαμόρφωση Δημόσιας Πολιτικής στον Τομέα της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας και Νομική Κατοχύρωση της Κοινωνικής Επιχείρησης στην Ελλάδα	σ. 62-75
6.1. Γενικά στοιχεία	
6.2. Προτάσεις δημόσιας και νομοθετικής πολιτικής	
6.3. Πρόταση νομοθετικής ρύθμισης της Κοινωνικής Επιχείρησης: Αρχές για την κατάρτιση ενός σχεδίου νόμου.	
6.4 Τεκμηρίωση της νομοθετικής πρότασης	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Σ. 76-78

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αντικείμενο αυτής της μελέτης αποτελεί αφενός η εξέταση του θεσμού της κοινωνικής οικονομίας και των οργανώσεών της και αφετέρου η διατύπωση προτάσεων δημόσιας πολιτικής, θεσμικού πλαισίου και ειδικής νομοθεσίας για την ανάπτυξή της στην Ελλάδα. Ειδικότερα δε παρουσιάζονται και αναλύονται τα σύγχρονα οργανωτικά σχήματα της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και των κοινωνικών επιχειρήσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε κράτη μέλη της, καθώς και στη χώρα μας.

Στην Ελλάδα μέχρι σήμερα έχουν γίνει ελάχιστες μελέτες για την κοινωνική οικονομία και τις οργανώσεις της. Ακόμη λιγότερο έχουν μελετηθεί ζητήματα αποσαφήνισης θεωρητικών εννοιών και εργαλείων. Επιπλέον απουσιάζουν τελείως νομικές μελέτες και έρευνες κοινωνιολογίας του δικαίου για την κατανόηση νέων νομικών μορφών, των κοινωνικών επιχειρήσεων, που εμφανίζονται με διάφορες επωνυμίες και αναπτύχθηκαν ραγδαία τα τελευταία χρόνια στην Ευρώπη σε σχέση με την κοινωνική επιχειρηματικότητα. Άλλωστε η Ελλάδα ακολουθεί με μεγάλη καθυστέρηση τη θέσπιση νέας ειδικής νομοθεσίας, με μόνη εξαίρεση τους «Κοινωνικούς Συνεταιρισμούς Περιορισμένης Ευθύνης» (Κοι.ΣΠΕ) που αφορά κυρίως την ένταξη των ψυχικά ασθενών.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η έννοια της κοινωνικής επιχείρησης αναδύθηκε στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, κατά τη γνώμη μου, ως έννοια **είδους προς γένος** σε σχέση με την κοινωνική οικονομία. Απώτερος στόχος της είναι η μετατόπιση των οργανώσεων του μη κερδοσκοπικού τομέα (αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρίες, σωματεία και άλλες ενώσεις) προς το καθεστώς των επιχειρήσεων του εμπορικού τομέα, υπό την προϋπόθεση της εννοιολογικής προσθήκης του κοινωνικού σκοπού.

Η μελέτη διαιρείται σε τέσσερα μέρη και εστιάζει στα εξής θέματα :

Στο πρώτο μέρος αποσαφηνίζει την έννοια της κοινωνικής οικονομίας, εξετάζει την κοινωνική οικονομία στην Ελλάδα και διευκρινίζει την έννοια της κοινωνικής επιχείρησης. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται και αξιολογούνται οι νομοθετικές ρυθμίσεις για την κοινωνική επιχείρηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε χώρες της Ευρώπης. Ειδικότερα το εν λόγω κεφάλαιο επικεντρώνεται στην Ιταλική, Βελγική, Γαλλική και Αγγλική Νομοθεσία. Το τρίτο μέρος εξετάζει το θεσμικό και νομικό πλαίσιο στην Ελλάδα. Στο τέταρτο μέρος μελετάται η διαμόρφωση προτάσεων

δημόσιας και νομοθετικής πολιτικής για τον εκσυγχρονισμό του θεσμικού πλαισίου της κοινωνικής οικονομίας και την κατάρτιση σχεδίου νόμου κοινωνικής επιχείρησης, την οποία ορίζω : *ως νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, συνεταιρισμό κοινωνικής ωφέλειας, που έχει πολυεταιρική μορφή με ετερογενείς εταίρους και αντικείμενο την παραγωγή, την προμήθεια ή την παροχή αγαθών και υπηρεσιών χάριν του γενικού συμφέροντος και διαθέτει εκ του νόμου την εμπορική ιδιότητα. Τέλος, παρατίθεται η σχετική βιβλιογραφία.*

Η μελέτη βασίστηκε από πλευράς μεθόδου, στην εξέταση ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας, σχετικά με:

- α) στοιχεία και πορίσματα πρόσφατων και παλαιότερων ερευνών και μελετών (δημοσιευμένων και αδημοσίευτων),
- β) ελληνικά, αλλοδαπά και ευρωπαϊκά νομοθετήματα

ΜΕΡΟΣ Α

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Για την έννοια της Κοινωνικής Οικονομίας

1.1. Θεωρητικές απόψεις για την έννοια της Κοινωνικής Οικονομίας

Στο σύγχρονο βιομηχανικό κόσμο, παρατηρούνται κοινωνικο-οικονομικές πρωτοβουλίες που δεν ανήκουν στο δημόσιο τομέα, αλλά ούτε και στον ιδιωτικό κερδοσκοπικό τομέα. Εγγράφονται σε μια ιδιαίτερη περιοχή που καλείται *πλουραλιστική κοινωνική οικονομία*. Πολλοί επιστήμονες, κυρίως οικονομολόγοι και κοινωνιολόγοι, προσπαθούν να θεωρητικοποιήσουν και οριοθετήσουν το περιεχόμενο της κοινωνικής οικονομίας. Οι όροι τους οποίους χρησιμοποιούν εναλλακτικά, και οι οποίοι δεν είναι άμοιροι θεωρητικών και πρακτικών συνεπειών, είναι *κοινωνική οικονομία*, *αλληλέγγυα οικονομία*, *εναλλακτική οικονομία*, *τρίτος τομέας της οικονομίας* ή *τριτογενές σύστημα*, *τεταρτογενής οικονομία* και *κοινωνική οικονομία της αγοράς*.

Η προσέγγιση της *κοινωνικής οικονομίας* είναι η παλαιότερη. Οι δραστηριότητες του θεσμού αυτού, ο οποίος γεννήθηκε στην αρχή του 19^{ου} αιώνα και προξένησε ισχυρό κοινωνικό και οικονομικό κίνημα καθ' όλη τη διάρκειά του, οργανώθηκαν μέσα από τους συλλόγους, τα σωματεία ή ταμεία αλληλοβοήθειας και τους συνεταιρισμούς.

Οι καταβολές της κοινωνικής οικονομίας είναι, τόσο θρησκευτικές, με ρίζες στον καθολικισμό ή και τον προτεσταντισμό, όσο και λαϊκές, ενώ οι πολιτικές της πηγές βρίσκονται σε περισσότερα του ενός πολιτικά ρεύματα: στο φιλελευθερισμό των Dunoyer, Mill και Schulze-Delitzsch, στο ριζοσπαστισμό του Leon Bourgois, στο σοσιαλισμό των Owen, Saint-Simon και στον κομμουνισμό του Cabet (Jeantet 2006, σ. 19, Draperi, 2005, σ. 47).

Η έννοια της κοινωνικής οικονομίας, όπως αναπτύσσεται στο έργο των θεμελιωτών της, παρουσιάζει πολλές αποκλίσεις. Η καθιέρωση του όρου οφείλεται στις δημοσιεύσεις του Dunoyer και του Gide, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα¹. Ο Gide έπαιξε, επιπλέον, σημαντικό ρόλο και στη θεσμική αναγνώριση της κοινωνικής οικονομίας. Οι παράγοντες, που προκάλεσαν τότε τη γέννηση της κοινωνικής

¹ Ch. Dunoyer, (1830). *Traite d'économie sociale*. Paris και Ch. Gide: 1. (1890). *Quatre écoles d'économie sociale*, 2, (1900). *Rapport sur le Palais de l'économie sociale* και 3. (1905) *Economie sociale*.

οικονομίας, ήταν ιδίως τα κοινωνικά προβλήματα ενός μεταβαλλόμενου κόσμου, με το πέρασμα από την αγροτική στη βιομηχανική κοινωνία.

Οι οργανωτικές μορφές κοινωνικής οικονομίας, που εμφανίστηκαν το 19^ο αιώνα στις ευρωπαϊκές χώρες, ως πρακτική των θεωριών των θεμελιωτών της και οι οποίες δεν ταυτίστηκαν απαραίτητα με κάποιο νομικό καθεστώς, απέκτησαν πολλά οργανωτικά σχήματα, θέτοντας διάφορους σκοπούς. Στην Αγγλία δημιουργήθηκε το 1844 ο καταναλωτικός συνεταιρισμός των «Δίκαιων Σκαπανέων του Rochdale». Στη Γερμανία, από το 1849 και ύστερα, ιδρύθηκαν προμηθευτικοί και κυρίως πιστωτικοί συνεταιρισμοί, όπως «οι Λαϊκές Τράπεζες». Στη Γαλλία, το 1835 και κατά τις επόμενες δεκαετίες, συστάθηκαν καταναλωτικοί και ιδίως παραγωγικοί συνεταιρισμοί, όπως η «Ένωση Κατασκευαστών Κοσμημάτων...» και η «Εργατική Υαλουργία του Albi» (Jeantet 2006, σ. 21 επομ., Gardin 2006, σ. 67-68). Τέλος, στην Ελλάδα λειτούργησαν υποδειγματικά τα Αμπελάκια (Κιντής 1997, σ 23). Αυτού του τύπου οι συνεταιριστικές δραστηριότητες ήταν, πριν από όλα, οικονομικά και κοινωνικά μορφώματα και στη συνέχεια ακολούθησε ο προβληματισμός για τη νομική τους μορφή.

Τον 20^ο αιώνα η ανάπτυξη της κοινωνικής οικονομίας παρουσίασε υποτονικότητα με την ανάπτυξη του Κράτους Πρόνοιας και την πολιτική του φορντισμού, για να ανακάμψει μετά τη δεκαετία του '70, οπότε επιχειρείται του λοιπού η επανεξέταση αρχών, κανόνων και πρακτικών, στο βαθμό που τόσο το Κράτος Πρόνοιας, όσο και το φορντιστικό μοντέλο βρίσκονται σε κρίση (Neyret 2006, σ.57, Esping-Andersen, 1990). Αυτός ο αναστοχασμός κατέληξε στη διαμόρφωση νέων μορφών κοινωνικής οικονομίας, συνεταιριστικών ή εταιρικών κοινωνικών δραστηριοτήτων. Το βασικό στοιχείο αυτής της σχολής σκέψης είναι ότι τα μέλη των οργανώσεων εκλέγουν δημοκρατικά τη διοίκησή τους, σύμφωνα με την αρχή «ένα πρόσωπο, μία ψήφος», δεν μοιράζουν τα αποθεματικά και επωφελούνται της παραγωγής ή της υπηρεσίας της δραστηριότητας, έχοντας περιορισμένη συμμετοχή στα πλεονάσματα.

Σήμερα επιχειρείται επιστροφή στην κοινωνική οικονομία και επαναπροσδιορισμός της έννοιάς της, που, κατά τη γνώμη μας, οφείλεται στην παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, την κρίση του Κράτους Πρόνοιας και τις επιπτώσεις τους στην καθημερινή ζωή των πολιτών. Τα ζητήματα αυτά απασχολούν τη σύγχρονη κοινωνία σε μετάβαση αλλά και τις δημόσιες πολιτικές, τροφοδοτώντας διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις για την κοινωνική οικονομία, με αποτέλεσμα

να παρατηρείται σε υπερεθνικό, καθώς και σε εθνικό επίπεδο, ασυμφωνία στη διαμόρφωση συναινετικού ορισμού και στην εξεύρεση κοινών κριτηρίων.

Τη δεκαετία του 1970 εμφανίζεται η έννοια της *εναλλακτικής οικονομίας*. Η πλειοψηφία των πρωτοβουλιών των πολιτών, που ακολούθησαν το Μάη του 1968, βρήκαν έκφραση στην εναλλακτική οικονομία, η οποία διεκδικεί έναν άλλο δρόμο ανάπτυξης, περισσότερο «ουτοπικό», που στηρίζεται, επίσης, στην «αυτοδιαχείριση», την «αλληλεγγύη» και την «αυτονομία». Αυτή η προσέγγιση θέτει σε αμφισβήτηση το σύνολο των κοινωνικών και οικονομικών θεσμών και θεωρεί τις επιχειρήσεις εναλλακτικής μορφής ως «μικρο-δημοκρατίες», κατά το πρότυπο των ενώσεων των εργατών του 1848 (Draperi, 2005, σ. 48) και της άποψης της «συνεταιριστικής δημοκρατίας» του Gide (1847-1932)². Η εναλλακτική οικονομία στρέφεται κυρίως στην οικολογία και στην ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας, προτείνοντας έναν άλλο τρόπο ζωής και εργασίας εναλλακτικό, καθώς και τη δημιουργία αποταμιευτικών και χρηματοδοτικών clubs ακόμη και σε εθνική κλίμακα. Στο νομικό επίπεδο, τα νομικά πρόσωπα που χρησιμοποιεί η εναλλακτική οικονομία για την επίτευξη των σκοπών της, είναι και οι κεφαλαιουχικές εταιρίες ή οι ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Η έννοια της *αλληλέγγυας οικονομίας* υπεισέρχεται και αυτή στο πεδίο των θεωρητικών προβληματισμών. Είναι γνωστό ότι η ώθηση των συνεργατικών ενώσεων και ταμείων αλληλοβοήθειας του 1848 είναι ουσιαστικά λαϊκής θεμελίωσης. Η θεμελίωσή τους στηρίζεται στην άποψη του Owen και του Saint-Simon κ.α., καθώς και στην επιστημονική θετικιστική έννοια της *αλληλεγγύης* του E. Durkheim και του L. Bourgeois.

Η αλληλέγγυα οικονομία συγκροτεί ένα σύνολο υπηρεσιών που έχουν στοιχεία συλλογικής λειτουργίας, παρόλο που δεν συγκεντρώνουν πάντοτε προϋποθέσεις οικονομικής αξιοπιστίας. Οι στόχοι της συγγενεύουν με την έννοια του γενικού ή κοινωνικού συμφέροντος και η θεωρητική της σύλληψη στηρίζεται στην αναδιανομή του δημόσιου πλούτου και στην επανόρθωση των κοινωνικών ανισοτήτων, που προξενεί το σύγχρονο οικονομικό σύστημα. Άλλωστε, σε αυτό ακριβώς το σημείο διαφοροποιείται εν μέρει από την κοινωνική οικονομία ή την εναλλακτική οικονομία (Draperi, 2005, σ.48).

² Βλ. σχετικά με την ιστορική διάσταση της Κοινωνικής Οικονομίας βλ. H. Desroche (1991). *Histoires d'économies sociales*, Paris: Syros & A. Gueslin (1987). *L'invention de l'économie sociale: le XIXe siècle français*. Paris: Economica.

Η έννοια της αλληλεγγύης που τροφοδότησε στο παρελθόν την κοινωνική οικονομία και το Κράτος Πρόνοιας, τελικά συνδέθηκε τις τελευταίες δεκαετίες, τόσο με την εναλλακτική οικονομία, όσο και με την κοινωνική οικονομία, δημιουργώντας νέες σημασίες, όπως η αλληλέγγυα εναλλακτική οικονομία ή η αλληλέγγυα κοινωνική οικονομία.

Ορισμένα δίκτυα που εμφορούνται από την έννοια της αλληλέγγυας εναλλακτικής οικονομίας αναπτύσσουν μια προβληματική μη κρατικής παρέμβασης και μη χρηματοδότησης από δημόσιους πόρους, σε αντίθεση με θεσμοθετημένες μορφές κοινωνικής οικονομίας, που υποστηρίζουν την αυτονομία τους, αλλά και θεωρούν ότι οι επιχορηγήσεις ή φοροαπαλλαγές είναι επιβεβλημένες χάριν της κοινής ωφέλειας που προσφέρεται.

Ασφαλώς, υπάρχει ένα ακόμη ζήτημα που αξίζει να προβληματίζει τις οργανώσεις της αλληλέγγυας οικονομίας, ότι η χρηματοδότηση σημαίνει σε ορισμένες περιπτώσεις υποκατάσταση των παρεχομένων υπηρεσιών του Κράτους Πρόνοιας, του έργου δηλαδή που δεν θέλουν ή αδυνατούν πλέον, στις σημερινές συνθήκες, να παρέχουν το κράτος, η οικογένεια ή και η Εκκλησία.

Οι οργανώσεις της αλληλέγγυας κοινωνικής οικονομίας προέρχονται, ωστόσο, από πολίτες που αποδέχονται τη σημασία της κοινής ωφέλειας, της επανασύνδεσης του κοινωνικού δεσμού και της συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου (Lipietz, 1998, κεφ. 10). Ειδικότερα, οι ενώσεις κοινωνικού σκοπού που χαρακτηρίζονται κοινωνικές επιχειρήσεις από το δίκτυο EMES, εφόσον πληρούν τα κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια του ιδεότυπου της κοινωνικής επιχείρησης (J. Defourny κ.α.), εντάσσονται στην Κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία. Τέτοιες δραστηριότητες είναι οι πρωτοβουλίες για τη στέγαση και την επαγγελματική ένταξη, για τα άτομα με αναπηρίες, για την ανάπτυξη του κοινωνικού δεσμού, κ.α.

Ο *τρίτος τομέας* ή *τρίτο σύστημα* της οικονομίας προτάθηκε, τουλάχιστον στη Γαλλία, ως επιστημονική άποψη το 1979, από τους ερευνητικούς κύκλους του Πανεπιστημίου Paris-Dauphine και πιο συγκεκριμένα από τον J. Delors. Ο Delors χαρακτήρισε ως τρίτο τομέα ένα διακριτό τομέα της οικονομίας σε σχέση με την παραδοσιακή οικονομία και το δημόσιο, ο οποίος οριοθετείται μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα, και ενθάρρυνε πολιτικά τη δημιουργία του. Αργότερα εισήγαγε αυτές τις ιδέες σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Επιτροπής, δημιουργώντας Τμήμα Κοινωνικής Οικονομίας στην 23^η Δ/ση, η οποία μετεξελίχθηκε σε DG Επιχειρήσεων.

Ο J. Delors στράφηκε πειραματικά στο νομικό πλαίσιο των συνεταιρισμών, προσπαθώντας να τοποθετήσει το συμπαγή τρίτο τομέα της οικονομίας, εν μέρει, στο εμπορικό πεδίο. (Jeantet 2006, σ. 37, Nogues 2006, σ. 55)

Το 1982, η Έκθεση του B. Schwartz για την «κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των νέων» στη Γαλλία διατύπωσε την έννοια «του τρίτου τομέα κοινής ωφελείας», με μικτή χρηματοδότηση και συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει, περαιτέρω, η θεσμική και οργανωτική ένταξη του τρίτου τομέα στον κρατικό μηχανισμό. Σε αυτό συνέβαλαν, για παράδειγμα, τόσο η ίδρυση Γραμματείας Αλληλέγγυας Οικονομίας στη Γαλλία (1998), όσο και η λήψη μέτρων από τη βρετανική κυβέρνηση που δημιούργησε τη «Social Enterprise Unit» και τη «Social Enterprise Coalition».

Ο τρίτος τομέας της οικονομίας επεκτείνεται τόσο σε δραστηριότητες οικονομικές, όσο και κοινωνικές. Οι οικονομικές δραστηριότητες αφορούν το πρότυπο οργάνωσης της βιοτεχνικής ή χειροτεχνικής δημιουργίας, καθώς και της συνεταιριστικής δραστηριότητας. (Jeantet, σ. 37, σημ. 11). Βασικά χαρακτηριστικά τους είναι οι μικρού μεγέθους επιχειρήσεις, η δημοκρατική τους διοίκηση, η ικανοποίηση νέων αναγκών στις οποίες δεν μπορούν να ανταποκριθούν οι δύο άλλοι τομείς της οικονομίας και η ένταξή των νέων οργανώσεων σε ένα αποκεντρωμένο σύστημα.

Ο Jeantet αναφέρει, επίσης, ως εκπρόσωπο της αντίληψης του τρίτου τομέα της οικονομίας τον J. Rifkin. Ο J. Rifkin διαφοροποιείται από την ανάλυση του J. Delors. Έχοντας τις προσλήψεις της πραγματικότητας της οικονομίας της αγοράς στις ΗΠΑ και, κατά τη γνώμη μας, την παράσταση του περιορισμένου ή ανύπαρκτου δημόσιου τομέα σε κοινωνικές υπηρεσίες, σε υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης, κ.α, θεωρεί τον τρίτο τομέα σαν ένα τομέα, όπου οι κοινοτικοί δεσμοί υπερέχουν των οικονομικών. Εμφανίζει δε ποικίλα χαρακτηριστικά, όπως είναι ο εθελοντισμός, η ανεξαρτησία, ο συνεταιρισμός, η αλληλοβοήθεια, η αλληλεγγύη κ.α.

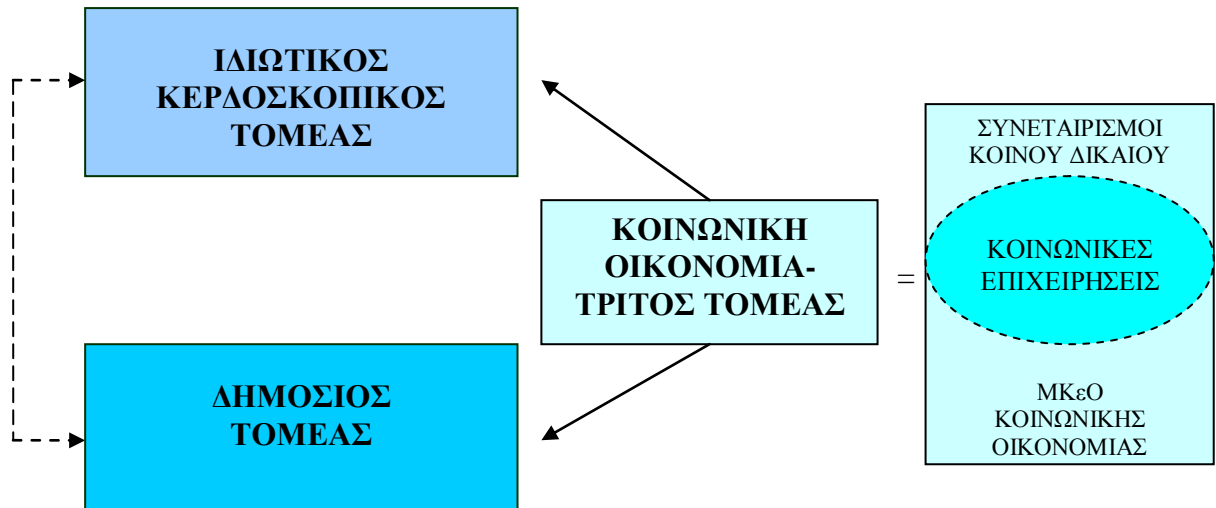
Ο τρίτος τομέας, κατά Rifkin, αποβλέπει σε μια αναδιανομή του πλούτου από τον εμπορικό τομέα προς τον τρίτο τομέα, ο οποίος συμπληρώνει το ρόλο του κράτους. Ο τρίτος τομέας συνδέεται περισσότερο με τον μη κερδοσκοπικό τομέα, από ότι με τον κερδοσκοπικό, όπου οι ενώσεις προσώπων (associations= σύλλογοι και σωματεία) και τα ιδρύματα καταλαμβάνουν κυρίως το πεδίο, ενώ τα ταμεία αλληλοβοήθειας-σωματεία αλληλοβοήθειας ή ταμεία και οι συνεταιρισμοί αφορούν πιο πολύ το πεδίο της κοινωνικής οικονομίας (Ρίφκιν, 1996).

Αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι ο τρίτος τομέας κοινής ή κοινωνικής ωφελείας με μικτή χρηματοδότηση (ιδιωτών και Δημοσίου) προτείνεται να δραστηριοποιηθεί μέσα από νομικά πρόσωπα που ενεργούν στο πλαίσιο της κοινωνικής οικονομίας με απλή προσαρμογή της νομοθεσίας (Lipietz, 1999, σ. 37).

Στο επιστημονικό πεδίο εμφανίστηκαν δύο ακόμη έννοιες, αυτές της *τεταρτογενούς οικονομίας* και της *κοινωνικής οικονομίας της αγοράς*.

Η *τεταρτογενής οικονομία* ακολουθεί την πρωτογενή αγροτική, τη δευτερογενή βιομηχανική και την τριτογενή των ιδιωτικών και δημοσίων συλλογικών υπηρεσιών. Σύμφωνα με τον R. Sue, η τεταρτογενής οικονομία βρίσκεται στον αντίποδα του τριτογενούς τομέα. Συγκεκριμένα, προτείνει την απόδοση της αγοράς στην αγορά και τη μεταφορά των πιστώσεων και των προστατευτικών μέτρων από τις εμπορικές επιχειρήσεις στις δραστηριότητες της τεταρτογενούς οικονομίας, χρηματοδοτώντας περισσότερο τη δραστηριότητα από την αδράνεια. Επίσης, θεωρεί απαραίτητη την ενεργοποίηση των κοινωνικών δαπανών. Βασικό ρόλο καλούνται να παίξουν, κατά αυτή την άποψη, οι εθελοντικές ενώσεις, οι οποίες μέσα από ένα σύστημα πιστοποίησης θα αποκτούν την ετικέτα της «οικονομικής και κοινωνικής λειτουργίας» και θα έχουν πρόσβαση στην οικονομική αναδιανομή, στα κοινωνικά δικαιώματα και στην είσπραξη επιδομάτων/αποζημιώσεων (Sue 2001, σ.191-207).

Τέλος, η *κοινωνική οικονομία της Αγοράς* (Soziale Marktwirtschaft), έννοια που αναδύθηκε στη Γερμανία τη δεκαετία του 1960 από τους Uppenheimer και Erhard, στηρίζεται στην πολιτική εξισορρόπησης μεταξύ των κανόνων της αγοράς και της κοινωνικής προστασίας των εργαζομένων και πολιτών (Jeantet 2006, σ. 41) Κατά συνέπεια, η συνδιαχείριση εξασφαλίζεται με τον κοινωνικό διάλογο και τη σύγκλιση εργοδοτών και εργαζομένων. Το ενδιαφέρον αυτής της άποψης είναι ότι έγινε δεκτή στο σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος (άρθρο I.3, εδ. 3 για τους στόχους της Ένωσης), το οποίο θέτει ως στόχο «...μια κοινωνική οικονομία της αγοράς πολύ ανταγωνιστική...»

Σχήμα 1: Οριοθέτηση της Κοινωνικής Οικονομίας

1.2. Βασικά κριτήρια οριοθέτησης της έννοιας της Κοινωνικής Οικονομίας

Η προσπάθεια κατανόησης της έννοιας της κοινωνικής οικονομίας επιχειρείται στη βάση των εξής κριτηρίων :

α) Το νομικό κριτήριο ή το κριτήριο του καταστατικού. Σύμφωνα με αυτό, η κοινωνική οικονομία προσδιορίζεται από τη νομική μορφή οργανώσεων που την απαρτίζουν. Οι οργανώσεις αυτές είναι οι συνεταιρισμοί, τα σωματεία και εν γένει οι ενώσεις προσώπων, καθώς και τα ιδρύματα.

β) Το ηθικοκανονιστικό κριτήριο. Σύμφωνα με αυτό, οι οργανώσεις που απαρτίζουν την κοινωνική οικονομία διέπονται από ορισμένες κοινές αρχές, παρόλο που διακρίνονται για την οργανωτική ποικιλομορφία τους και τον πλουραλισμό των δραστηριοτήτων τους.

γ) Το κριτήριο του πεδίου άσκησης δραστηριότητας οικονομικού σκοπού. Σύμφωνα με το κριτήριο αυτό, οι οργανώσεις της κοινωνικής οικονομίας αναπτύσσουν δραστηριότητες σε περισσότερα πεδία της οικονομικής ζωής, ανεξάρτητα αν αποβλέπουν ή όχι σε οικονομικά οφέλη.

δ) Το κριτήριο της εδαφικότητας. Σύμφωνα με αυτό, τόσο η διεθνής όσο και η τοπική διάσταση της ανάπτυξης δραστηριοτήτων των οργανώσεων κοινωνικής οικονομίας μπορεί να παίζει κάποιο ρόλο. Ωστόσο, πέρα από κάθε τοπική ιδιαιτερότητα, οι οργανώσεις κοινωνικής οικονομίας έχουν ένα κοινό σημείο

αναφοράς, την ελεύθερη συμμετοχή που βρίσκει έρεισμα στην αρχή της αλληλεγγύης και του δημοκρατικού έλέγχου. (Jeantet, 2006, σ. 36, Χρυσάκης κ.α.³, σ. 34-37).

1.3. Αρχές της Κοινωνικής Οικονομίας

Οι βασικές αρχές που διαμόρφωσαν την κοινωνική οικονομία στον 19^ο και 20^ο αιώνα και συνεχίζουν ακόμη σήμερα να την χαρακτηρίζουν είναι οι εξής:

- 1) Η ελεύθερη συμμετοχή
- 2) Η δημοκρατία: «ένα πρόσωπο, μια ψήφος»
- 3) Η δίκαιη (περιορισμένη) διανομή του πλεονάσματος
- 4) Το αδιαίρετο, ολικώς ή μερικώς, του ιδίου κεφαλαίου
- 5) Η αλληλεγγύη
- 6) Το προβάδισμα του ατόμου
- 7) Η ανεξαρτησία απέναντι στο κράτος ή σε κάθε δημόσια συλλογικότητα.

Στον 21^ο αιώνα, η αλματώδης ανάπτυξη των οργανώσεων της κοινωνικής οικονομίας έθεσε το ζήτημα της προσαρμογής ή και ανανέωσης των παραπάνω βασικών αρχών στις νέες συνθήκες. Η απαίτηση για δημοκρατική λειτουργία ορισμένων, αριθμητικά μεγάλων, οργανώσεων κοινωνικής οικονομίας επέβαλε τις *συγκεντρώσεις*, καθώς και την οργάνωση και λειτουργία τους κατά δίκτυα ή πυραμίδα, με στόχο την ενεργότερη συμμετοχή των μελών της. Στην ίδια κατεύθυνση, στη διαφύλαξη της εσωτερικής δημοκρατίας ελήφθησαν μέτρα κατά του τεχνοκρατικού γίνεσθαι των οργανώσεων, από τον οποίο κινδυνεύουν σήμερα, λόγω της πρόσληψης, για καλύτερη αποτελεσματικότητα, μεγάλου αριθμού εργαζομένων, εμπειρογνομόνων, διαχειριστών, κ.α. Τέλος, νέες εφαρμογές και προσαρμογές των βασικών αρχών της κοινωνικής οικονομίας έπαιξαν καταλυτικό ρόλο απέναντι στον κίνδυνο αλλοίωσης των αρχών της και ένταξής της στην ελεύθερη και παγκοσμιοποιημένη αγορά (Jeantet, 2006, σ. 30-31).

³ Χρυσάκης, Μ. (επιστημονικά υπεύθυνος), Ζιώμας Δ., Καραμητσοπούλου Ντ., Χατζαντώνης Δ., (2002). Προοπτικές απασχόλησης στον τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας, Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας. Η έρευνα αυτή έγινε στο πλαίσιο του προγράμματος «Προοπτικές απασχόλησης στον τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας» στη συνέχεια θα αναφέρεται ως Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η Κοινωνική Οικονομία στην Ελλάδα

2.1. Θεωρητικές Προσεγγίσεις για την Κοινωνική Οικονομία στην Ελλάδα

Πρωτοπόροι στη διαμόρφωση του συνεργατισμού στην Ελλάδα και στην ανάπτυξη της έννοιας της κοινωνικής οικονομίας υπήρξαν άτομα τα οποία συνέβαλαν είτε στο να οργανώσουν συνεταιριστικές οργανώσεις στην πράξη κατά τα πρότυπα ευρωπαϊκών χωρών (Γρηγοριάδης, Μιχόπουλος, Ιλαντζής κ.α.), είτε στο να ενισχύσουν πολιτικά την ανάπτυξή τους (Παπαναστασίου, Σβώλος, Μιχαλακόπουλος κ.α.), είτε τέλος στο να παίζουν κάποιο ρόλο στην οριοθέτηση της έννοιας του συνεταιρισμού, καθώς και στην εισαγωγή και κατανόηση του θεσμού (Ιασεμίδης, Ευελπίδης, Καλλιτσουνάκης, Τζωρτζάκης, Κλήμης, Παπαγεωργίου κ.α.).

Ο θεωρητικός του συνεταιρισμού στην Ελλάδα, Τζωρτζάκης, έδωσε ένα ευρύ ορισμό του συνεργατισμού, ως κίνηση των φτωχών τάξεων για την ίδρυση οργάνων αυτοβοήθειας, με τη συνεργασία προς βελτίωση της επαγγελματικής και οικονομικής τους θέσης και τη διατήρηση της, η οποία απειλείται από το διαμορφωθέν νέο οικονομικό καθεστώς (βιομηχανική ανάπτυξη και κεφαλαιοκρατία (Τζωρτζάκης, 1973, σ. 43). Ο ορισμός αυτός είναι ιδιαίτερα επηρεασμένος από τον ορισμό του γερμανού θεωρητικού Schulze-Delitzsch. Ο Δούρος, επίσης, διατύπωσε την έννοια του συνεταιρισμού, ως ένωση προσώπων για την οικονομική ενίσχυση του αδύνατου, χωρίς κερδοσκοπικό χαρακτήρα, και για την κοινωνική και οικονομική εξύψωση του συνetaίρου (Μαυρόγιαννης, 1986, σ. 21).

Ο συνεργατισμός ορίζεται σήμερα ως «ένα σύνολο κοινά αποδεκτών κανόνων που ρυθμίζουν τη συνεργασία μεταξύ εκείνων των ατόμων που αποφασίζουν να ενώσουν τις προσπάθειές τους για το κοινό τους συμφέρον, οικονομικό, κοινωνικό ή πολιτιστικό» (Παπαγεωργίου, 2004, σ. 25). Στον ορισμό αυτό επισημαίνεται ορθά το κριτήριο της οικονομίας των μελών του συνεταιρισμού, που τον διαφοροποιεί από άλλες οργανώσεις κοινωνικής οικονομίας.

Ο Παπαγεωργίου αναφέρεται στην έννοια της κοινωνικής οικονομίας ως εξής: συγκεκριμένες «ομάδες μορφών συνεργασίας» αποτελούν μια ενότητα, η οποία στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποκαλείται κοινωνική οικονομία ή τρίτος τομέας της οικονομίας

ή τρίτο σύστημα, όντας οι άλλοι δύο τομείς ο δημόσιος και ο ιδιωτικός κερδοσκοπικός τομέας.

Περαιτέρω, στις δύο ομάδες συνεργασίας, που αποτελούν την κοινωνική οικονομία, περιλαμβάνει:

α) μορφές συνεργασίας που «επιδιώκουν να παράγουν οφέλη, οικονομικά και άλλα, για τους συνεργαζόμενους, μέσω της συνεργασίας τους. Σε αυτή ανήκουν οι συνεταιρισμοί και τα σωματεία αλληλοβοήθειας ή ταμεία.

β) ένα ευρύ φάσμα μορφών συνεργασίας που είναι ενώσεις προσώπων και ιδρύματα. Οι μεν ενώσεις προσώπων αποτελούν σωματεία που επιδιώκουν στόχους κοινωνικούς, μορφωτικούς, κοινωνικής προσφοράς, αλληλοβοήθειας, ανθρωπιστικούς, φιλανθρωπίας, πολιτιστικούς, τέχνης, προστασίας του περιβάλλοντος, διατήρησης της παράδοσης, ψυχαγωγίας, αξιοποίησης ελεύθερου χρόνου, συνδικαλιστικούς κ.α. Τα δε ιδρύματα έχουν κατά κανόνα στόχους κοινωνικής προσφοράς κ.α. (Παπαγεωργίου, 2004, σ. 18).

Στο πλαίσιο πρόσφατων σχετικά ερευνών, για τη θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικής οικονομίας, διατυπώνονται ορισμοί και καταγράφονται φορείς που ανήκουν στην κοινωνική οικονομία.

Πιο συγκεκριμένα, στη μελέτη «Ίδρυση και Οργάνωση Κεντρικού Φορέα Κοινωνικής Οικονομίας» (Έρευνα Παν/μιου Θεσσαλίας, Μπεριάτος κ.α., 1999) ως κοινωνική οικονομία ορίζεται «κάθε δραστηριότητα των ανθρώπων που κινείται, είτε άμεσα, είτε έμμεσα, στο πεδίο της οικονομίας, στηρίζεται στις αρχές της αλληλεγγύης, της συνεργασίας, της συλλογικής προσπάθειας και έχει ως στόχο την προώθηση των συμφερόντων συγκεκριμένων τμημάτων του πληθυσμού, μέσω της ανάδειξης της κοινωνικής αλληλεγγύης, ως αναγκαίας και απαραίτητης προϋπόθεσης για την επιτυχή πορεία όλων των εμπλεκόμενων φορέων».

Σύμφωνα με την παραπάνω μελέτη, στους φορείς κοινωνικής οικονομίας εντάσσονται οι παντός τύπου συνεταιρισμοί, οι οργανώσεις και συνεταιρισμοί στο χώρο της κατανάλωσης, τα αυτοδιαχειριζόμενα αλληλοβοηθητικά Ταμεία, τα ιδρύματα, τα μη συνδικαλιστικά σωματεία, οι σύλλογοι ή οι εθελοντικές οργανώσεις με στόχο την αναβάθμιση και βελτίωση των συνθηκών της ζωής των πολιτών και άλλοι φορείς (Έρευνα ΈΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002, σ. 47-48).

Επίσης, η μελέτη του Εθνικού Ινστιτούτου Εργασίας για τον «Κοινωνικό Τομέα» (Θεοδωροπούλου, 1999) αναδεικνύει τα κοινά χαρακτηριστικά των

πρωτοβουλιών που δραστηριοποιούνται στον κοινωνικό τομέα και τα οποία έχουν άμεση σχέση με:

α) το ιδιοκτησιακό καθεστώς που ανήκει στην κοινότητα ή σε κάποια ομάδα του κοινοτικού πληθυσμού,

β) την ανταπόκριση στη ζήτηση της αγοράς

γ) την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της κοινότητας

δ) τη λειτουργία προς όφελος της κοινότητας

ε) την απόκτηση εμπειρίας ή και ευκαιρίας για παροχή διαρκούς απασχόλησης, παρόλη την πλήρη ή μερική εξάρτησή τους για οικονομική επιχορήγηση από δημόσιες αρχές και

στ) τα κέρδη ή τα έσοδα δεν μοιράζονται στα μέλη, αλλά αυτά αποσκοπούν στη βιωσιμότητα της συνεργασίας, ιδίως αν πρόκειται για κοινωνική επιχείρηση (Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002, σ. 48-49).

Συνιστώσες του κοινωνικού τομέα, κατά την ίδια έρευνα, συνιστούν τα Κέντρα Ανοικτής Περίθαλψης Ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ) και το πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι», τα Προστατευμένα Παραγωγικά Εργαστήρια για άτομα με αναπηρίες, οι φορείς που ιδρύθηκαν στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας «Απασχόληση», τα Τοπικά Σύμφωνα Απασχόλησης και η Πανελλήνια Ένωση Φορέων Κοινωνικής Οικονομίας (PANCO) που περιλαμβάνει ομοσπονδίες, συνεταιρισμούς, αστικές εταιρίες και άλλες οργανώσεις.

Τέλος, οι δύο μελέτες του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) τόσο για τις «Κοινωνικές Επιχειρήσεις και νέα Απασχόληση στην Ευρώπη» (Έρευνα ΕΚΚΕ, Ziomas and al., 1998), όσο και για τις «Προοπτικές Απασχόλησης στον Τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας» (Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002), προχωρούν στην κατανόηση της έννοιας της κοινωνικής οικονομίας, εστιάζοντας περισσότερο στις κοινωνικές επιχειρήσεις στις οποίες θα αναφερθούμε στο Κεφάλαιο 3, και που αναμφισβήτητα αποτελούν μέρος της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας.

2.2. Η εξέλιξη οργανωτικών μορφών Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, η έννοια της κοινωνικής οικονομίας έχει, κατά τη γνώμη μας, ιστορικές ρίζες. Η δημιουργία οργανωτικών μορφών προϋπήρξε θεωρητικών προσεγγίσεων στον ελληνικό χώρο, καθώς και νομοθετικών ρυθμίσεων. Διατρέχει

κυρίως το συνεταιριστικό φαινόμενο, καθώς και την περιορισμένη έστω ανάπτυξη της ιδιωτικής φιλανθρωπίας, που στρεφόταν μέσα από δωρεές στην ίδρυση προνοιακών ιδρυμάτων, ορφανοτροφείων, νοσοκομείων κ.α., φιλανθρωπικών σωματείων, συλλόγων που αναπλήρωναν τις δραστηριότητες του Κράτους Πρόνοιας. Βασικό ρόλο έπαιξαν η Οικογένεια, οι Ιδιώτες-ευεργέτες και η Εκκλησία.

Η καταγωγή της κοινωνικής οικονομίας βρίσκεται στη συνεργατική και κοινοτική συνένωση, φαινόμενο που εμφανίζεται ήδη από το 17^ο και προεκτείνεται στο 19^ο αιώνα (Μαυρόγιαννης 1986 σ. 60 επομ.). Στα τέλη του 19^{ου} και στον 20^ο αιώνα, οι επιδράσεις από τη Δυτική Ευρώπη για την ίδρυση σύγχρονων συνεταιρισμών, οδήγησε στη δημιουργία καταναλωτικών, πιστωτικών, αγροτικών και άλλων μορφών συνεταιρισμών, που έφεραν στην επωνυμία τους διάφορους, μη απαραίτητα νομικούς, όρους: Εταιρία, ένωση, σύλλογος, συνεργατική, μετοχικό ταμείο αλληλοβοήθειας, συνεταιρισμός, κ.α. (Κλήμης, 1985, σ. 153 επομ., 161, 165, Χριστόπουλος 1986, σ. 60, Παπαγεωργίου, 2004 σ.151-152, 185-186).

Από την ψήφιση του πρώτου ενιαίου ελληνικού συνεταιριστικού νόμου το 1915 (νόμος 602/1915) μέχρι το 1930 είχε συσταθεί μεγάλος αριθμός αγροτικών και αστικών (καταναλωτικοί, πιστωτικοί, οικοδομικοί) συνεταιρισμών.

Ειδικότερα, η αγροτική μεταρρύθμιση μεταξύ των ετών 1923-1932, η εγκατάσταση των προσφύγων και η οικονομική λειτουργία του μικρού οικογενειακού κλήρου στην ύπαιθρο έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των αγροτικών συνεταιρισμών, που συνέβαλαν αποφασιστικά στην οικονομική ανάπτυξη του αγροτικού πληθυσμού. Παράλληλα καθοριστική ήταν και η πιστωτική λειτουργία με την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας (1929) επί Ελ. Βενιζέλου και η οργανωτική λειτουργία με τη σύσταση της Πανελληνίας Συνομοσπονδίας Ενώσεων Αγροτικών Συνεταιρισμών (ΠΑΣΕΓΕΣ) (1936).

Είναι γνωστό ότι στη συνέχεια έγινε προσπάθεια ελέγχου των συνεταιρισμών από τις τότε κυβερνήσεις, που είχαν επιπτώσεις στην ανάπτυξή τους (Παπαγεωργίου 2004, σ.160). Επίσης, στο μεσοπόλεμο ιδρύονται από την ιδιωτική πρωτοβουλία ταμεία αλληλοβοήθειας και μεγάλοι κοινωνικοί οργανισμοί, που βασίζονται στον εθελοντισμό, ενώ η Εκκλησία περιορίζεται στη συντήρηση των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων (Κρεμαλής, 1990, σ. 15).

Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο συνεχίζεται η ανάπτυξη των αγροτικών συνεταιρισμών, οι οποίοι οργανώνονται σε δευτερογενείς και τριτογενείς ενώσεις. Επανενεργοποιήθηκε η συνεταιριστική σχολή της ΠΑΣΕΓΕΣ και υπό την εποπτεία

της δημιουργήθηκαν σχολικοί συνεταιρισμοί στα δημοτικά σχολεία και γενικότερα οργανώθηκε καλύτερα ο συνεταιριστικός θεσμός. Η Συνεταιριστική Ένωση Καπνοπαραγωγών Ελλάδας (ΣΕΚΕ) ανέπτυξε, μάλιστα, κοινωνική δραστηριότητα, με τη δημιουργία οικοτροφείων για υποψήφιους φοιτητές πανεπιστημίων σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, και έδωσε υποτροφίες σε παιδιά καπνοπαραγωγών.

Κάμψη της εξέλιξης των αγροτικών συνεταιρισμών παρουσιάζεται επί δικτατορίας, ενώ εμφανίζεται ανάκαμψη του συνεταιριστικού θεσμού μετά τη μεταπολίτευση με την προσπάθεια αποδέσμευσης των συνεταιρισμών από το Κράτος και τον κομματισμό (Μαυρογιάννης, 1986, σ. 25, 101-104, Παπαγεωργίου, 2004 σ. 172-). Η προσπάθεια αυτή, ωστόσο, δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, στο βαθμό που υπήρξε μεγάλη εμπλοκή των κομμάτων στις συνεταιριστικές διεργασίες και οι συνεταιρισμοί, κυρίως οι αγροτικοί, πέρασαν μια περίοδο κάμψης των οικονομικών δραστηριοτήτων τους από το 1990 και μετά (Παπαγεωργίου, 2004 σ.179).

Όσον αφορά τους αστικούς συνεταιρισμούς, τους οποίους απαρτίζουν καταναλωτικοί, προμηθευτικοί, επαγγελματικοί, μεταφορικοί, οικοδομικοί, συνεργατικές, ασφαλιστικοί, πιστωτικοί και ενώσεις συνεταιρισμών, αν και λιγότεροι αριθμητικά, ακολουθούν παρόμοια πορεία ανάπτυξης με τους αγροτικούς συνεταιρισμούς. Η Πανελλήνια Ένωση Καταναλωτικών Συνεταιρισμών (ΠΕΚΑΣ), η Ένωση Καταναλωτικών Συνεταιρισμών Θεσσαλονίκης (KONSUM) και γενικότερα οι καταναλωτικοί συνεταιρισμοί διαλύθηκαν το 2002, λόγω του ανταγωνισμού της ελεύθερης παγκοσμιοποιημένης αγοράς, αλλά και της «κακοδιαχείρισης και των λανθασμένων αποφάσεων». Εξαιρέση αποτελούν οι πιστωτικοί συνεταιρισμοί και οι συνεταιριστικές τράπεζες που παρουσιάζουν άνοδο. Μέλη της Ένωσης Συνεταιριστικών Τραπεζών Ελλάδος (ΕΣΤΕ), το 1995, ήταν 6 συνεταιριστικές τράπεζες και 17 πιστωτικοί συνεταιρισμοί, οι οποίοι το 2000 έγιναν 15 και 23 αντιστοίχως (Παπαγεωργίου, 2004 σ. 192).

Συνοπτικά, σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, το 1997 λειτουργούσαν περίπου 8.400 συνεταιρισμοί. Από αυτούς, οι 7.255 ανήκαν στον αγροτικό τομέα και περιελάμβαναν 934.820 μέλη και περίπου 1.150 στον αστικό τομέα, από τους οποίους 300 οικοδομικοί με 100.000 περίπου μέλη (Κιντής 1997, σ. 57)

Κοινός παρανομαστής των παραπάνω οργανώσεων, που δραστηριοποιήθηκαν διαχρονικά ή και συνεχίζουν ακόμη τις δραστηριότητές τους στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας, είναι η ελεύθερη συμμετοχή σε μια συλλογική προσπάθεια με βάση την αρχή της αλληλεγγύης και του δημοκρατικού ελέγχου, έστω και αν αρκετές

οργανώσεις σήμερα, που παραδοσιακά εντάσσονται στην κοινωνική οικονομία, απομακρύνονται ορισμένες φορές στην καθημερινή τους λειτουργία από τις αρχές που τις διέπουν (βλ. Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης Μ κ.ά, 2004, σ. 52, π.χ. αγροτικοί συνεταιρισμοί, εθελοντικές ενώσεις).

2.3. Οργανώσεις Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας και Κοινωνικές Επιχειρήσεις στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, από τη δεκαετία του '80 και μετά, ιδιαίτερα δε τις δύο τελευταίες δεκαετίες, παρατηρείται αύξηση του αριθμού οργανώσεων και των νέων δραστηριοτήτων στο χώρο της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας. Εκτός από τις παραδοσιακές συνεταιριστικές δραστηριότητες, στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω, αναπτύσσονται σήμερα Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις (ΜΚεΟ), ειδικότερα εθελοντικές ενώσεις, καθώς και ενώσεις της κοινωνίας των πολιτών, και αυτές που ονομάζω *μικτές οργανώσεις* (δηλαδή εθελοντικές οργανώσεις που περιλαμβάνουν και στοιχεία της συνηγορίας κ.α.), στις οποίες προέχει ο κοινωνικός σκοπός, χωρίς να σημαίνει ότι δεν υπάρχει κάποιου τύπου οικονομική δραστηριότητα. Δημιουργούνται, επίσης, νέες μορφές Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας στον τομέα της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, στο πεδίο του αγροτουρισμού, με τη μορφή του αγροτικού συνεταιρισμού γυναικών, και κοινωνικές επιχειρήσεις ένταξης, με τη μορφή ενός *suí generis* νομικά κοινωνικού συνεταιρισμού περιορισμένης ευθύνης, για την ένταξη μέσα από την κατάρτιση και την εργασία ατόμων με σοβαρές και χρόνιες ψυχικές ασθένειες (ΚοιΣΠΕ).

Στο χώρο της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας ανήκουν:

α) Οι *οργανώσεις του εθελοντισμού*. Περιλαμβάνουν τις δραστηριότητες που αναπτύσσονται κατά τρόπο προσωπικό και ελεύθερο, χωρίς σκοπό ατομικού κέρδους, από μεμονωμένους πολίτες με τη μεσολάβηση των ενώσεων, σωματείων, αστικών μη κερδοσκοπικών εταιριών των οποίων αποτελούν μέλη, προς το συμφέρον της ομάδας στην οποία ανήκουν ή τρίτων ατόμων ή ομάδων ή κοινοτήτων. Έχουν ως στόχο την απόκτηση «κοινωνικού επαγγελματισμού» για την αντιμετώπιση κοινωνικών αναγκών και την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων στη βάση της αρχής της αλληλεγγύης.

Στον εθελοντισμό, υπό ευρεία έννοια, εντάσσονται ο ατομικός εθελοντισμός, οι ομάδες αυτοβοήθειας και τα φιλανθρωπικά σωματεία, δηλαδή φαινόμενα που

αναφέρονται σε παλαιότερες μορφές αλληλεγγύης ή που δραστηριοποιούνται σε σύγχρονες μορφές αλληλεγγύης στην παροχή αγαθών και υπηρεσιών. Ακριβής και επίσημη καταγραφή του αριθμού των οργανώσεων αυτών δεν υπάρχει. Σύμφωνα με στοιχεία από έρευνες και μελέτες, υπολογίζεται ότι υπάρχουν περίπου 1.500-2.000 εθελοντικές οργανώσεις, από τις οποίες μόνο 200-300 έχουν ενεργό δράση (Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης Μ κ.ά., 2002, σ.79, 88 και υποσ. 10-12). Ειδικότερα, αναφέρονται περίπου 115 έως 200 οργανώσεις (ΜΚΟ) που δραστηριοποιούνται στο χώρο του περιβάλλοντος και της οικολογίας και αποβλέπουν στην προστασία του περιβάλλοντος, του καταναλωτή, της ποιότητας ζωής και της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών (Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης Μ κ.ά., 2002, πίνακα 4.1.1 σ. 92 και 78)

Σημαντικό βήμα δημόσιας πολιτικής αποτέλεσαν ο νόμος 2646/1998 για την «Ανάπτυξη του Εθνικού Συστήματος Κοινωνικής Φροντίδας» και ο νόμος 2731/1999 για την «Ρύθμιση θεμάτων Διμερούς Κρατικής Αναπτυξιακής Συνεργασίας και Βοήθειας και τη ρύθμιση Θεμάτων Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων». Ο πρώτος νόμος θεσπίζει τη δημιουργία Μητρώου στο Υπουργείο Υγείας και παρεμπιπτόντως ρυθμίζει το θέμα της πιστοποίησης οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στα πεδία Υγεία-Πρόνοια. Ο δεύτερος νόμος θεσπίζει τη δημιουργία Μητρώου στο Υπουργείο Εξωτερικών για τις ΜΚΟ που ασχολούνται με θέματα ανθρωπιστικά και δικαιωμάτων του ανθρώπου.

β) Οι *οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών* περιλαμβάνουν οποιεσδήποτε κοινωνικές ενσωματώσεις και δημόσιες δραστηριότητες που βρίσκονται στο χώρο ανάμεσα στην οικογένεια από τη μια πλευρά και το κράτος από την άλλη⁴. Έχουν ως στόχο τη δημόσια επικοινωνία και το διάλογο μεταξύ αντιτιθέμενων μερών στην πολιτική και κοινωνική δράση, καθώς και στην αυτο-οργάνωση των πολιτών.

γ) Οι *μικτές οργανώσεις*, εθελοντικές οργανώσεις με στοιχεία συνηγορίας, περιλαμβάνουν οργανώσεις και δραστηριότητες που έχουν σκοπό την υποστήριξη ευπαθών κοινωνικών ομάδων διαμέσου και της κινητοποίησης της κοινότητας που ανήκουν. Έχουν ως στόχο αφενός την προάσπιση και υποστήριξη των δικαιωμάτων και των συμφερόντων ατόμων ή ομάδων που «αποκλείονται, αγνοούνται, στιγματίζονται» και αφετέρου την ένταξή τους ως ενεργά μέλη της κοινότητας. Οι οργανώσεις αυτές δεν περιορίζονται μόνο στη νομική βοήθεια (legal aid), αλλά

⁴ Δ. Σωτηρόπουλος, Εννοιολογικές διευκρινήσεις για την Κοινωνία Πολιτών. *Κοινωνία των Πολιτών*, 5.

αποτελούν μια ευρύτερη έννοια, εφόσον περιέχουν την έννοια της εκπροσώπησης για την πραγμάτωση κοινωνικού σκοπού.

Ασφαλώς οι παραπάνω κοινωνικές σημασίες δεν ταυτίζονται, παρόλο που συχνά οι πραγματικότητες που σηματοδοτούν επικαλύπτονται. Οι παραπάνω οργανώσεις στο σύνολό τους έχουν τη νομική μορφή των σωματείων, των σωματείων ειδικώς αναγνωρισμένων ως φιλανθρωπικών, των αστικών μη κερδοσκοπικών εταιριών, των ιδρυμάτων και ενώσεων προσώπων. Άλλωστε η επιλογή της μορφής του νομικού προσώπου εξαρτάται από τους τομείς δράσης τους. Οι περισσότερες από αυτές υποστηρίζουν την πραγμάτωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου (ατομικών και κοινωνικών), ενώ μεγάλος αριθμός ενεργοποιείται στον τομέα της κοινωνικής φροντίδας, τόσο υπηρεσιών υγείας, όσο και κοινωνικής προστασίας, αναπληρώνοντας την αποσπασματική και ελλιπή ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους στο χώρο της υγείας και πρόνοιας. Υποστηρίζουν με τις δράσεις τους άτομα και ομάδες που βιώνουν τον αποκλεισμό και έχουν ανάγκη υπέρσπισης των κοινωνικών τους δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται συνταγματικά (άρθρο. 21Σ1975/1986/2001) και βρίσκουν έρεισμα στις αρχές της αξίας του ανθρώπου και της ουσιαστικής ισότητας.

Ορισμένες ΜΚΟ, εθελοντικές οργανώσεις ή οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, καθώς και μικτές οργανώσεις, παρόλο που παράγουν σημαντικό έργο στο χώρο της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ενσυνείδητης συμμετοχής του πολίτη στη δημοκρατική διακυβέρνηση, δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι ανήκουν de facto στις οργανώσεις της κοινωνικής οικονομίας, πολύ περισσότερο δε δεν πληρούν τα κριτήρια του νέου είδους κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, που καλείται κοινωνική επιχείρηση. Στην έρευνα του ΕΚΚΕ (Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης Μ κ.ά., 2002, σ. 20 και 46), διαπιστώνεται το μεγάλο κενό που υπάρχει στην Ελλάδα, σχετικά με την προσφορά κοινωνικών υπηρεσιών και υπηρεσιών ποιότητας ζωής, και κατά συνέπεια η «μεγάλη ανάγκη» για ανάπτυξη υπηρεσιών από οργανώσεις του τομέα της κοινωνικής οικονομίας.

Στο χώρο της κοινωνικής οικονομίας μπορούν να ενταχθούν, επιπλέον, και οργανώσεις ή και εταιρικά σχήματα που αναπτύσσουν δραστηριότητες ένταξης αποκλεισμένων ομάδων του πληθυσμού στην αγορά εργασίας και έχουν οικονομικό αντικείμενο (Enterprise Sociale d'Insertion (EIS), Work Integration Social Enterprise» (WISE)). Οι οντότητες αυτές, νομικές ή μη, που προέκυψαν μέσα από την υλοποίηση προγραμμάτων, κυρίως της ΕΕ (Καταπολέμηση του αποκλεισμού,

Horizon, Integra, Ψυχαργώς κ.α.), αποτελούν κατεξοχήν παραδείγματα οργανωτικών μορφών τύπου κοινωνικών επιχειρήσεων. Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσονται οι γυναικείοι συνεταιρισμοί αγροτουρισμού, οι αστικοί και αγροτικοί συνεταιρισμοί ειδικού σκοπού, οι ΚοιΣΠΕ κ.α.

Ειδικότερα, στην Ελλάδα υπολογίζεται ότι δραστηριοποιούνται :

α) περίπου 71 γυναικείοι συνεταιρισμοί με 1903 μέλη, με αντικείμενο την παραγωγή παραδοσιακών προϊόντων και τροφίμων ή και λειτουργία τουριστικών καταλυμάτων (Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002, σ.119-120 και παράρτημα. πίνακας III.B). Σύμφωνα με το πρόγραμμα της ΕΕ, «Τρίτο σύστημα και απασχόληση», στην Ελλάδα, έχουν επιλεγεί ως ενεργοί 22 συνεταιρισμοί γυναικών με 742 μέλη, οι οποίοι έχουν βοηθήσει την κοινωνική οικονομία μέσα και από τη συγκράτηση του πληθυσμού σε τοπικό επίπεδο (Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002, σ. 120 και ΚΕΟΣΟΕ, Καραμόσχος, 1998). Το νομικό πρόσωπο που έχει επιλεγεί για την πραγμάτωση του σκοπού τους είναι κυρίως αυτό των αγροτικών συνεταιρισμών της εμπορικής νομοθεσίας, χωρίς να αποκλείονται και άλλες νομικές μορφές (αστικοί συνεταιρισμοί, σωματεία ή αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρίες).

β) περίπου 68 συνεταιριστικές θεραπευτικές μονάδες στα ψυχιατρικά νοσοκομεία με 571 ασθενείς (Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002, σ.126 και πιν. 4.4.1 σ. 128), περίπου 10 επιχειρήσεις της κοινής νομοθεσίας που αποτελούν μετεξέλιξη προστατευμένων εργαστηρίων και συνεργατικών δραστηριοτήτων που ανέπτυξαν πολλά παραγωγικά εργαστήρια με 98 ασθενείς, 32 προστατευμένα εργαστήρια βάσει της υπ. απόφασης 286/20-10-1998 με 395 ασθενείς (Έρευνα ΕΚΚΕ, Μητροσύλη 2005). Τα νομικά πρόσωπα που επελέγησαν από την κοινή νομοθεσία ήταν κυρίως αστικοί συνεταιρισμοί και αγροτικοί συνεταιρισμοί, σωματεία και μη κερδοσκοπικές αστικές εταιρίες.

γ) περίπου 7 κοινωνικοί συνεταιρισμοί περιορισμένης ευθύνης (ΚοιΣΠΕ) με αντικείμενο την ένταξη ψυχικά ασθενών στην αγορά εργασίας, αλλά και την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών (Έρευνα ΕΚΚΕ, Μητροσύλη, 2005). Ο αριθμός αυτός πρόκειται να αυξηθεί με τη σταδιακή μετατροπή των υπό στοιχείο β) αμέσως παραπάνω οργανώσεων και δραστηριοτήτων, με νομική προσωπικότητα ή όχι.

Τέλος, στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας, μπορούν να ενταχθούν οργανώσεις και εταιρικά σχήματα με στόχο την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας από ομάδες του πληθυσμού που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση ή σε μειονεκτούσες γεωγραφικές περιοχές (ΚΠ Leader κ.α.). Πρόκειται, ιδίως, για τα τοπικά σύμφωνα για

την ανάπτυξη μιας περιοχής και για τα Τοπικά Σύμφωνα Απασχόλησης (ΤΣΑ) που δημιουργήθηκαν, καταρχήν πειραματικά, ως επιδοτούμενα προγράμματα της ΕΕ και πήραν τη νομική μορφή των συνεταιρισμών, της κοινοπραξίας, των εταιριών, των δημοτικών επιχειρήσεων και των αναπτυξιακών ανωνύμων εταιριών των ΟΤΑ κ.α. Κατά τη μελέτη του ΕΚΚΕ, μόνο ορισμένες από αυτές τις δραστηριότητες των ΤΣΑ και κυρίως των επιδοτούμενων επιχειρήσεων ή των νέων ελεύθερων επιχειρηματιών στην περιοχή εφαρμογής των ΤΣΑ ενδεχομένως να πληρούν τα κριτήρια κοινωνικών επιχειρήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η Κοινωνική Επιχείρηση

3.1. Η Έννοια της Κοινωνικής Επιχείρησης σήμερα

A. Έννοια

Στις αρχές του 1990 στην Αμερική και στην Ευρώπη εμφανίζεται ο όρος *κοινωνική επιχείρηση* και διατυπώνονται ορισμοί με ευρεία ή στενή σημασία.

Στις ΗΠΑ, οι ορισμοί που προτάθηκαν από Πανεπιστήμια (Harvard, Yale, Columbia κ.α.), από ιδρύματα ή και δίκτυα, είναι ευρύτατοι. Παράδειγμα τέτοιου ορισμού είναι αυτός που έδωσε το Social Enterprise Knowledge Network, που δημιουργήθηκε το 2001 γύρω από τη Business School του Harvard: «a social enterprise is any kind of enterprise and undertaking, encompassed by nonprofit organizations, for profit companies or public sector businesses engaged in activities of significant social purpose» (Social Enterprise Knowledge Network, 2001). Η κοινωνική επιχείρηση θεωρήθηκε ως νέα πρόταση στις δυσκολίες που συναντούν σήμερα οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις σχετικά με την εξεύρεση οικονομικών πόρων από δωρεές ιδιωτών ή κρατικές επιχορηγήσεις.

Στην Ευρώπη, η έννοια της κοινωνικής επιχείρησης πρωτοεμφανίζεται στην Ιταλία το 1991 με την ψήφιση νόμου που θέσπιζε τους *κοινωνικούς συνεταιρισμούς*. Οι εν λόγω κοινωνικοί συνεταιρισμοί αποσκοπούν να καλύψουν ανάγκες που δεν μπορούν να ικανοποιήσουν οι δημόσιες υπηρεσίες. Η προσέγγιση της έννοιας της κοινωνικής επιχείρησης στην Ιταλία αναπτύσσεται γύρω από το περιοδικό «*Empresa Sociale*» και γενικότερα η ανάπτυξη των κοινωνικών επιχειρήσεων με τη μορφή των κοινωνικών συνεταιρισμών τύπου A και B γνωρίζει ιδιαίτερη άνθιση και επηρεάζει τις εξελίξεις, δίνοντας έμφαση στη συνεταιριστική ιδέα (Borzaga & Santuari, 2001, σ 166 επομ., Gardin, 2006, σ. 70-72).

Κατά τον J. Defourny το πρώτο δίκτυο των «κοινωνικών επιχειρηματιών» δημιουργείται το 1980 από τον Drayton και η πρώτη επιστημονική αναφορά στην έννοια αυτή στο φραγκόφωνο κόσμο προέρχεται από τη δημοσίευση «Η ανάπτυξη της Κοινωνικής Επιχείρησης» του Ιδρύματος Roi Baudouin στο Βέλγιο (1994), που

είχε στόχο να διαμορφώσει μια επιχείρηση για τη διαρκή επαγγελματική ένταξη περιθωριοποιημένων προσώπων στην αγορά εργασίας (Defourny, 2004, σ.10, υπ. 4).

Ο όρος *κοινωνική επιχείρηση*, ωστόσο, χαρακτηρίζει εν γένει τις δραστηριότητες ορισμένων επιχειρήσεων και οργανώσεων της κοινωνικής οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, στη Γαλλία, τόσο ο Desroche σε εργασία του 1977, γράφει για μια Επιχείρηση κοινωνικής οικονομίας, επαναφέροντας στο προσκήνιο την σε αχρησία εκείνη την περίοδο έννοια της κοινωνικής οικονομίας, όσο και ο J. Delors θεωρεί, ήδη από το 1979, ότι η ανάπτυξη του τρίτου τομέα της οικονομίας θα ωθήσει στην επινόηση νέων δημοκρατικών μορφών επιχειρήσεων για την ικανοποίηση ανικανοποίητων αναγκών που παρέχονται από το δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα και αργότερα θα εισαγάγει αυτές τις ιδέες του και σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Οι κοινωνικές επιχειρήσεις στη Γαλλία θεωρούνται ως υποσύνολο της κοινωνικής οικονομίας⁵ και συγγενεύουν άλλοτε με τις ενώσεις και τα σωματεία και άλλοτε με τους συνεταιρισμούς. Συγκεντρώνουν δε τρία χαρακτηριστικά : α) πολλαπλότητα των σκοπών, β) διαφορετικότητα των συμμετεχόντων μερών και γ) διαφορετικότητα των πηγών. (Jeantet, 2006, σ. 40).

Ο Defourny θεωρεί ότι η έννοια της κοινωνικής επιχείρησης είναι ιδιαίτερα δυσνόητη. Επιστά την προσοχή και υπογραμμίζει τη διάκριση της έννοιας της *επιχείρησης κοινωνικής οικονομίας*, η οποία αναπτύσσεται ιδίως στον Καναδά από την «Κοινωνική Επιχείρηση» στην Ευρώπη. Η Επιχείρηση κοινωνικής οικονομίας ορίζεται σε σχέση με τα καλούμενα *4p*: *prise en charge collective, processus democratique, primauté de la personne sur le capital, production des biens et des services socialement utile* (συλλογική επιβάρυνση, δημοκρατική διαδικασία, προτεραιότητα του προσώπου επί του κεφαλαίου, κοινωνικά χρήσιμη παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών). Η νομική τους μορφή είναι συνεταιρισμοί ή νομικά πρόσωπα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (Lamiceli, 2006). Αποσκοπούν στην εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος και ακολουθούν στόχους που συνδέονται με το Δημόσιο (Painter, 2006).

Από το 2002 παρατηρείται και στο Ηνωμένο Βασίλειο, μια πολιτική ανάπτυξης των κοινωνικών επιχειρήσεων. Η κυβέρνηση ίδρυσε ένα Τμήμα στο Υπουργείο Εμπορίου και Βιομηχανίας, Περιφερειακές Αντιπροσωπείες, Σχολές

⁵ Η Κοινωνική Οικονομία αποτελεί θεσμό και του γαλλικού δικαίου από το 1981. Ο τότε υπουργός Σχεδιασμού και Χωροταξίας και επιφορτισμένος με την Κοινωνική Οικονομία με διάταγμα ορίζει την Κοινωνική Οικονομία ως το σύνολο που απαρτίζεται από συνεταιρισμούς, ταμεία αλληλοβοήθειας και ενώσεις (Jeantet, 2006, σ. 43).

Εκπαίδευσης Κοινωνικών Επιχειρηματιών και ευνόησε τη *συνεργατική κοινωνική επιχείρηση* (*Social Enterprise Coalition*), η οποία πρότεινε έναν ορισμό της κοινωνικής επιχείρησης και προέβη στη δημιουργία καταλόγου των πρόσφατων εμπειριών και ώθησε προς την ψήφιση του νόμου του 2004 για τις κοινωνικές επιχειρήσεις (Community Interest Companies, CIC). Ο ορισμός που έδωσε αφορά μια νέα νομική οντότητα προσανατολισμένη σαφώς στην αγορά η οποία έχει εμπορική δραστηριότητα και παράλληλα εξυπηρετεί κοινωνικούς σκοπούς (Hewitt, 2002).

Στην Ελλάδα, η κοινωνική επιχείρηση εμφανίζεται αρχικά μέσα από τους αγροτουριστικούς συνεταιρισμούς γυναικών, καθώς και από τους ειδικού σκοπού αστικούς συνεταιρισμούς ειδικών ομάδων αποκλεισμένων, κυρίως ψυχικά ασθενών. Στη μεν πρώτη περίπτωση ο στόχος είναι η κοινωνική ένταξη στην απασχόληση, στη δε δεύτερη η ενεργός συμμετοχή των μελών σε οικονομικές δραστηριότητες και η κοινωνική τους ενσωμάτωση (Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002, σ. 50). Στη συνέχεια, η έννοια της κοινωνικής επιχείρησης διατρέχει κατεξοχήν το νέο νομικό μόρφωμα των κοινωνικών συνεταιρισμών περιορισμένης ευθύνης (Κοι.ΣΠΕ), που συνιστά κοινωνική επιχείρηση και θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι αποτελεί μετεξέλιξη των αστικών συνεταιρισμών ειδικού σκοπού, που είχαν συσταθεί από τη δεκαετία του '90 στον ελληνικό χώρο.

Η έννοια της κοινωνικής επιχείρησης δεν ταυτίζεται με την έννοια της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και διαμορφώνεται, κατά τη γνώμη μας, σταδιακά ως έννοια *είδους προς γένος*, σε σχέση με την έννοια της κοινωνικής οικονομίας. Κατά μία άποψη, η κοινωνική επιχείρηση αποτελείται από οντότητες που δημιουργούνται εκ του μηδενός και συνιστούν μια καινούργια μορφή επιχειρηματικότητας, η οποία έχει κάποια στοιχεία από παλαιότερες εμπειρίες του τρίτου τομέα (Defourny, 2004, σ. 10). Η κρίση του Κράτους Πρόνοιας στην Ευρώπη συνέβαλε ώστε το Δημόσιο να «παραχωρήσει» την παροχή υπηρεσιών ή την κάλυψη κοινωνικών αναγκών στις κοινωνικές επιχειρήσεις.

Επιπλέον, υπάρχει μια διευρυμένη συμμετοχή *ετερογενών εταίρων*, όπως είναι οι μισθωτοί, οι εθελοντές, οι χρήστες υπηρεσιών, οι δημόσιοι ή ιδιωτικοί οργανισμοί στήριξης κ.α., σε αντίθεση με τις κλασικές οργανώσεις κοινωνικής οικονομίας που αφορούσαν ιδίως ομοιογενείς κοινωνικές ομάδες. Παραγωγοί και χρήστες συνεργάζονται στον ίδιο φορέα σε κάποιες δραστηριότητες.

Περαιτέρω, αξίζει να υπογραμμίσουμε α) τη συμμετοχή των εθελοντών στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που είναι ιδιαίτερα σημαντική στη σύγχρονη εποχή

καθώς και τη μετατόπιση του εθελοντισμού, τόσο από τη φιλανθρωπία των παλαιότερων χρόνων, όσο και από τη στράτευση της δεκαετίας του 1960 προς πιο παραγωγικές διεργασίες, β) την επινόηση νέων μορφών απασχόλησης ως αντίβαρο στην ανεργία (Defourny, 2004, σ. 13), γ) την ανάπτυξη οιονεί-αγορών «ανταγωνιστικών» για υπηρεσίες που προσφέρονταν από δημόσιους φορείς ή ιδιωτικούς μη κερδοσκοπικούς υπό κρατική χρηματοδότηση, δ) την ανάληψη οικονομικού κινδύνου από την μη ικανοποίηση του χρήστη και ε) την προώθηση εθνικής και κοινοτικής νομοθεσίας σχετικά με νέα νομικά καθεστάτα που να καλύπτουν τα σύγχρονα μορφώματα.

B. Ορισμός

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, τρεις είναι οι βασικοί ορισμοί που έχουν διατυπωθεί:

A. Ο πρώτος ορισμός για την κοινωνική επιχείρηση προέρχεται από το δίκτυο EMES («l' Emergence des Entreprises Sociales en Europe», 1996-1999), το οποίο προτίμησε, αντί ενός ορισμού κλασσικού τύπου, να κατασκευάσει ένα σύνολο οικονομικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών της κοινωνικής επιχείρησης, που να προσιδιάζουν σε έναν «ιδεατό τύπο». Τα *οικονομικά* της *χαρακτηριστικά* είναι η συνεχής δραστηριότητα παραγωγής αγαθών και/ή υπηρεσιών, ο ανεπτυγμένος βαθμός αυτονομίας, η σημασία ανάληψης οικονομικού ρίσκου και το μίνιμουμ επίπεδο ανταποδοτικής απασχόλησης. Τα *κοινωνικά* της *χαρακτηριστικά* είναι ο σαφής στόχος παροχής υπηρεσίας στην κοινότητα, η προερχόμενη πρωτοβουλία από μια ομάδα πολιτών, η αποφασιστική εξουσία, που στηρίζεται στην αρχή «ένα μέλος, μια φωνή» και όχι στην κατοχή κεφαλαίου, η συμμετοχική δημοκρατική δυναμική και ο περιορισμός της διανομής των κερδών. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά μπορούν να αναγνωρίσουν ως κοινωνικές επιχειρήσεις παλαιότερες οργανώσεις της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, που εμφανίζουν μια νέα δυναμική και προσδιορίζουν περισσότερο τον ιδεατό-τύπο της κοινωνικής επιχείρησης (Defourny, 2004, σ. 16-18).

Η κοινωνική επιχείρηση αναπτύσσεται στα πεδία κατάρτιση-επανεκπαίδευση μέσα από την εργασία, παραγωγή ή προμήθεια κοινωνικών και άλλων υπηρεσιών ή αγαθών, τοπική ανάπτυξη και οικολογία και ενδιάμεσες δραστηριότητες (ηθικό επιεικές εμπόριο, αποταμίευση και αλληλέγγυα χρηματοδότηση, αλληλέγγυος τουρισμός κ.α.). Μεταξύ αυτών των πεδίων τα όρια δεν είναι πάντοτε ευδιάκριτα.

Σταδιακά δε εμφανίζονται υποκατηγορίες της κοινωνικής επιχείρησης με σημαντικότερη την έννοια της *κοινωνικής επιχείρησης ένταξης* (EIS, WISE).

Η *κοινωνική επιχείρηση ένταξης* είναι ένα πολύτιμο μέτρο κοινωνικής πολιτικής, γιατί αφενός ενσωματώνει περιθωριοποιημένα πρόσωπα στην αγορά εργασίας, αφετέρου αποτελεί ένα μέσο καταπολέμησης και πρόληψης του κοινωνικού αποκλεισμού. Η κοινωνική επιχείρηση ένταξης έχει αναπτυχθεί σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό στα κράτη-μέλη της ΕΕ και διαφοροποιείται σε πολλά σημεία, σε σχέση με τη νομική της μορφή, το οργανωτικό της σχήμα, την πηγή χρηματοδότησης, τη μορφή απασχόλησης, τη σημασία της κατάρτισης κ.α.⁶

Β. Ο ορισμός του ΟΟΣΑ για την κοινωνική επιχείρηση (1999) περιλαμβάνει πολλά στοιχεία από τη διατύπωση του δικτύου EMES. Τέτοια στοιχεία είναι η οργάνωση με επιχειρηματικό πνεύμα, οι κοινωνικοί και οικονομικοί στόχοι, οι πρωτότυπες λύσεις σε ζητήματα ανεργίας και κοινωνικού αποκλεισμού.

Γ. Τέλος, υπάρχει ο ορισμός του Hewitt P., Γραμματέα Εμπορίου και Βιομηχανίας του Ηνωμένου Βασιλείου (2002), που προσδιορίζει την κοινωνική επιχείρηση ως μια «δραστηριότητα εμπορική, που έχει κατά βάση κοινωνικούς στόχους και όπου το πλεόνασμα επενδύεται ξανά στη συγκεκριμένη δραστηριότητα ή στην κοινότητα, χωρίς να καθοδηγείται από την ανάγκη μεγιστοποίησης του κέρδους για τους μετόχους ή τους ιδιοκτήτες». Ο ορισμός αυτός, ενός ενιαίου καθεστώτος της κοινωνικής επιχείρησης, παρουσιάζει, ωστόσο, ασάφειες και χρειάζεται περαιτέρω επεξεργασία με τον καθορισμό κριτηρίων. Η Βρετανική κυβέρνηση ανέθεσε σε Εταιρία συμβούλων μία μελέτη, η οποία πρότεινε τρεις βασικούς άξονες, πάνω στους

⁶ Βέλγιο : Επιχειρήσεις Επαγγελματικής Ένταξης και Κοινωνικά Εργαστήρια
Γαλλία: Επιχειρήσεις Επαγγελματικής Ένταξης και Γραφεία Ανάπτυξης της Γειτονιάς
Δανία: Συνεταιρισμοί Δραστηριότητας και Κοινοτικής Ανάπτυξης
Ελλάδα: Συνεταιρισμοί γυναικών. Αστικοί Συνεταιρισμοί Ειδικού Σκοπού.
Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.ΣΠΕ).
Ηνωμένο Βασίλειο: Κοινοτικές Επιχειρήσεις
Ιρλανδία : Κοινωνικές Οργανώσεις και Τοπική Ανάπτυξη
Ισπανία: Ενώσεις και Συνεταιρισμοί Κοινωνικής Ενσωμάτωσης (incluir)
Ιταλία: Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί τύπου Β
Πορτογαλία: Συνεταιρισμοί Ένταξης των Περιθωριοποιημένων Προσώπων
Σουηδία: Τοπικά γραφεία για τη Συνεταιριστική Ανάπτυξη (LKU)
Φιλανδία: Συνεταιρισμοί Εργασίας.

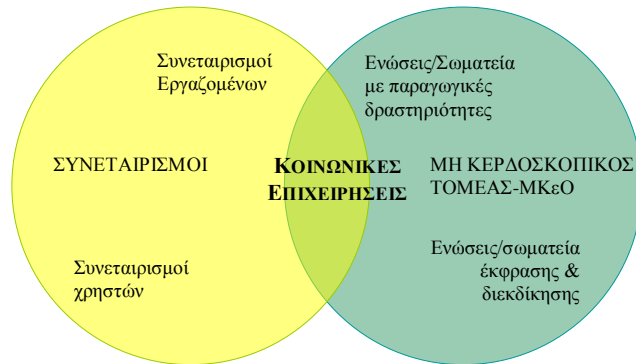
οποίους μπορούν να αναπτυχθούν συγκεκριμένα κριτήρια. Οι εν λόγω άξονες είναι η κατεύθυνση της επιχειρηματικότητας, οι κοινωνικοί στόχοι και η κοινωνική ιδιοκτησία της πρωτοβουλίας.

Οι ορισμοί για την κοινωνική επιχείρηση στην Ελλάδα διατρέχουν τους ορισμούς της κοινωνικής οικονομίας (βλ. παρ. κεφ. 2) Είναι περιγραφικοί του τομέα δραστηριότητας, του νομικού προσώπου οργάνωσης και λειτουργίας και του συμφέροντος της κοινότητας ή ομάδας. Στην έρευνα του ΕΚΚΕ, ο όρος «κοινωνική επιχείρηση αντανακλά σε μια νέα οργανωτική μορφή των φορέων του τρίτου τομέα. Οι κοινωνικές επιχειρήσεις χαρακτηρίζονται από διευρυμένο παραγωγικό ρόλο και επιχειρηματική συμπεριφορά, στοιχεία που τις διακρίνουν από τους παραδοσιακούς μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς» (Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002, σ. 17).

Η προσπάθεια κατανόησης της κοινωνικής επιχείρησης προχώρησε περαιτέρω και πέρασε το 2001 μέσα από διαφορετικές θεωρητικές κατασκευές. Οι Bacchiaga και Borzaga στηρίζουν τις αναλύσεις τους στη θεσμική θεωρία των οργανώσεων. Ο Evers προσφεύγει σε μια κοινωνικοπολιτική προσέγγιση του «κοινωνικού κεφαλαίου». Οι Laville και Nyssens ενσωματώνουν στη θεωρία τους τον ιδεατό τύπο της κοινωνικής επιχείρησης (Defourny, 2004).

Εν κατακλείδι, η κοινωνική οικονομία δεν είναι αυστηρά οριοθετημένος τομέας. Το ίδιο ισχύει και για την κοινωνική επιχείρηση. Πολλές φορές ο ερευνητής έχει σύγχυση και γι' αυτό απαιτείται περαιτέρω εξειδίκευση και μελέτη ως προς τον ορισμό του τι είναι κοινωνική επιχείρηση και ποια η σχέση της με τις άλλες Οργανώσεις της κοινωνικής οικονομίας. Ο Defourny σχηματοποιεί τα όρια της κοινωνικής επιχείρησης, τοποθετώντας τα στη διασταύρωση των συνεταιρισμών και των μη κερδοσκοπικών ενώσεων.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ & ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΑ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Σχήμα 2: κοινωνικές επιχειρήσεις (Πηγή: Defourny, 2004)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Α ΜΕΡΟΥΣ

1. Από την παραπάνω διερεύνηση προκύπτει ότι μια αυστηρή και απόλυτη οριοθέτηση της έννοιας της κοινωνικής οικονομίας δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί. Οι έννοιες κοινωνική οικονομία, εναλλακτική οικονομία, αλληλέγγυα οικονομία, τρίτος τομέας της οικονομίας, τεταρτογενής οικονομία και κοινωνική οικονομία της αγοράς ταυτίζονται τελικά σε πολλά σημεία, καθώς κοινό τους σημείο είναι η αναζήτηση λύσεων προς όφελος του ανθρώπου σε σχέση με το κυρίαρχο οικονομικό σύστημα και την κρίση του Κράτους Πρόνοιας.

Αν και οι παραπάνω έννοιες χρησιμοποιούνται συχνά αδιακρίτως από πολλούς ερευνητές σήμερα, συνεχίζουν να διαφοροποιούνται, τόσο ως προς την κριτική τους τοποθέτηση απέναντι στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα καθώς και την ανάμειξη του κράτους και της αγοράς στο έργο τους, όσο και ως προς το πρακτικό σκέλος, σχετικά με τις δραστηριότητες που αναπτύσσονται στην κάθε μορφής οικονομία, με αποτέλεσμα τα όρια να μην είναι πάντοτε ευδιάκριτα. Σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχει, επίσης, σύγχυση ως προς τα όρια των θεωρητικών αποχρώσεων της έννοιας της κοινωνικής οικονομίας και σε σχέση με την κοινωνική εταιρική ευθύνη των επιχειρήσεων του ιδιωτικού κερδοσκοπικού τομέα, όπου ως κοινωνική εταιρική ευθύνη νοείται η προσέγγιση κατά την οποία οι στόχοι μιας επιχείρησης (κερδοσκοπικής) δεν είναι μόνο οικονομικοί αλλά και κοινωνικοί, εξ ου και η επιχείρηση θα πρέπει να διαθέτει οικονομικούς πόρους για την επίτευξη των κοινωνικών στόχων (Montana και Charnov, 2002 σ. 63)

Η προσπάθεια παραδοχής *minimum* αρχών που οριοθετούν την έννοια της κοινωνικής οικονομίας συντελούν, ωστόσο, στη δημιουργία κοινού πλαισίου αναφοράς και γλώσσας επικοινωνίας, σε εθνικό και ευρωπαϊκό διακρατικό επίπεδο.

2. Διαπιστώνουμε, επιπλέον, ότι στην Ελλάδα οι θεωρητικές αναπτύξεις και προβληματισμοί για την έννοια της κοινωνικής οικονομίας πέρασαν κυρίως από την έννοια του συνεργατισμού και του συνεταιρισμού. Μια σημειολογική ανάλυση θα εντόπιζε κάποια κοινά σημεία που συναντούν τη σύγχρονη έννοια της κοινωνικής οικονομίας. Για παράδειγμα, η άποψη του Δούρου, που αναφέρεται όχι μόνο στην ένωση προς όφελος των συνεταίρων, αλλά και του «αδύνατου», παραπέμπει σήμερα ως προς κάποια σημεία στην έννοια του αποκλεισμένου ή του ευρισκόμενου σε μειονεκτική θέση.

Οι σύγχρονοι ορισμοί για την έννοια της κοινωνικής οικονομίας στην Ελλάδα συγκλίνουν με τους ορισμούς άλλων ευρωπαϊών ερευνητών. Περαιτέρω καταγράφουν κάποια κριτήρια και αρχές, καθώς και τις μορφές οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας.

Ειδικότερα η ανάπτυξη οργανώσεων κοινωνικής οικονομίας στην Ελλάδα προϋπήρξε των θεωρητικών προσεγγίσεων και των νομικών ρυθμίσεων. Κλασσικό ιστορικό παράδειγμα οι συνεταιρισμοί. Κάμψη της εξέλιξης της συνεταιριστικής κίνησης εμφανίστηκε επί δικτατορίας, ενώ παρατηρείται ανάκαμψη μετά τη μεταπολίτευση, όπου όμως η επέμβαση του κράτους και των κομμάτων, επέδρασαν αρνητικά στην εξέλιξή τους. Πολλοί αστικοί συνεταιρισμοί διαλύθηκαν, λόγω της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, αλλά και της κακοδιαχείρισης, με εξαίρεση τους πιστωτικούς συνεταιρισμούς και τις συνεταιριστικές τράπεζες, που γνωρίζουν ανάπτυξη.

3. Η ανάδυση της σύγχρονη έννοιας της κοινωνικής επιχείρησης διαμορφώνεται, κατά τη γνώμη μας, σταδιακά ως έννοια *είδους προς γένος*, σε σχέση με την έννοια της κοινωνικής οικονομίας. Κατά την άποψη του Δικτύου EMES, στην κοινωνική επιχείρηση θεωρείται ότι ανήκουν οντότητες που δημιουργούνται εκ του μηδενός και συνιστούν μια καινούργια μορφή επιχειρηματικότητας, η οποία, ωστόσο, διατηρεί κάποια στοιχεία από παλαιότερες εμπειρίες του τρίτου τομέα. Σε αυτό συνετέλεσε η κρίση του Κράτους Πρόνοιας, ώστε το Δημόσιο σήμερα να εκχωρεί την παροχή υπηρεσιών ή την κάλυψη κοινωνικών αναγκών στις κοινωνικές επιχειρήσεις, καθώς και γενικότερα σε άλλες οργανώσεις της κοινωνικής οικονομίας.

Στην Ελλάδα, η έννοια της κοινωνικής επιχείρησης εμφανίζεται αρχικά μέσα από τους αγροτουριστικούς συνεταιρισμούς γυναικών καθώς και από τους αστικούς συνεταιρισμούς ειδικών ομάδων αποκλεισμένων, κυρίως ψυχικά ασθενών. Σε επίπεδο σύγχρονης νομοθεσίας, η έννοια της κοινωνικής επιχείρησης συναντάται κατεξοχήν στο νέο *suí generis* νομικό πρόσωπο των κοινωνικών συνεταιρισμών περιορισμένης ευθύνης (Κοι.ΣΠΕ).

ΜΕΡΟΣ Β

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΩΝ ΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Οι Νομικές Μορφές Κοινωνικών Επιχειρήσεων

Οι σύγχρονες μελέτες για την κοινωνική επιχείρηση καταλήγουν στη διαπίστωση ότι υπάρχει πλουραλισμός των νομικών προσώπων, αλλά και των αντικειμένων δραστηριότητας τους στα κράτη μέλη της ΕΕ. Αυτό το φαινόμενο οφείλεται, κατά τη γνώμη μας, αφενός στις ιδιαιτερότητες κάθε χώρας σε επίπεδο οικονομίας, κοινωνικής πολιτικής, νομοθεσίας και νοοτροπίας, αφετέρου στη δυσκολία απόλυτης οριοθέτησης της έννοιας της κοινωνικής επιχείρησης, αλλά και γενικότερα της κοινωνικής οικονομίας. Επίσης, άμεση επίδραση έχει και το ισχύον νομικό πλαίσιο και η θεσμική παράδοση του κάθε κράτους, καθώς η επιλογή του νομικού προσώπου απαιτείται να προσιδιάζει αφενός στις διαφοροποιούμενες ανάγκες των πολιτών, αφετέρου στην ανάπτυξη συγκεκριμένης δραστηριότητας. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε διαφορετικά νομικά καθεστώτα και νομικά πρόσωπα τα οποία έχουν θεσπιστεί και δραστηριοποιούνται σε αυτό τον τομέα, τόσο σε επίπεδο κρατών μελών όσο και της ΕΕ.

4.1. Η νομοθεσία στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Η ΕΕ έχει σκοπό τη συνεκτική και αλληλέγγυα οργάνωση των σχέσεων μεταξύ των κρατών μελών και των λαών της (άρθρο 1 παρ 3 ΣυνθΕΕ). Στο σκοπό αυτό μπορεί να φθάσει μεταξύ άλλων με τη δημιουργία κοινής αγοράς (άρθρο 2 επομ. ΣυνθΕΕ), που χαρακτηρίζεται από τη διαμόρφωση ομοιόμορφων κανόνων για τη συνεχή εξάλειψη των εμποδίων στην ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, προσώπων, υπηρεσιών και κεφαλαίων μεταξύ των κρατών μελών. Μετά δε τη θέσπιση των Συνθηκών του Μάαστριχ (1992), του Άμστερνταμ (1997) και της Συνόδου Κορυφής της Νίκαιας (2000), η ΕΕ επιχειρεί μια στενότερη ένωση των λαών της, όπου οι αποφάσεις λαμβάνονται πιο ανοιχτά και κοντά στους πολίτες (άρθρο 1 παρ 3 ΣυνθΕΕ).

Στην κατεύθυνση αυτή, εκτός από την ανάπτυξη εμπορικών εταιρειών, δημιουργήθηκαν και θεσμοί που προωθούν την ανάπτυξη της κοινωνικής οικονομίας και επιχειρηματικότητας. Συγκεκριμένα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπογραμμίζει συχνά την αναγκαιότητα να αρθούν τα νομικά και διοικητικά εμπόδια σε εθνικό επίπεδο για

την καλύτερη συνεργασία και ανάπτυξη των λαών της ΕΕ. Για αυτό το λόγο έχει προτείνει τρία σχέδια κανονισμών σχετικά με α) τον ευρωπαϊκό συνεταιρισμό ή ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία (SCE), β) την ευρωπαϊκή ένωση ή ευρωπαϊκό σωματείο/αστική μη κερδοσκοπική εταιρία (ΑΕ) και γ) την ευρωπαϊκή ένωση αλληλοβοήθειας (ΜΕ)⁷.

Σήμερα, μετά τη ρύθμιση του Ευρωπαϊκού Συνεταιρισμού με τον Καν(ΕΚ) 1435/2003, οι θεσμοί της κοινωνικής οικονομίας, όπως οι Ενώσεις Αλληλοβοήθειας ή σωματεία αλληλοβοήθειας ή ταμεία, οι Ενώσεις προσώπων (σωματεία και αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρείες) και τα ιδρύματα πιέζουν για την ψήφιση κανονισμών, σχετικών με την ιδιαιτερότητα της νομικής τους φύσης (Jeantet, σ. 80 και 81). Θα εξετάσουμε δύο νομικά πρόσωπα της εννόμου τάξης της ΕΕ, τον *ευρωπαϊκό όμιλο οικονομικού σκοπού (ΕΟΟΣ)* και τον *ευρωπαϊκό συνεταιρισμό ή ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία*, που έχουν στόχο τη διευκόλυνση της διακρατικής συνεργασίας και την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας σε ευρωπαϊκή κλίμακα. Ο ευρωπαϊκός συνεταιρισμός ή η ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία, που είναι πρόσφατο νομοθέτημα, αφορά ειδικά τις οργανώσεις της κοινωνικής οικονομίας: συνεταιρισμούς του κοινού δικαίου, καθώς και κοινωνικές επιχειρήσεις.

4.1.1 Ο Ευρωπαϊκός Όμιλος Οικονομικού Σκοπού (ΕΟΟΣ)

Το Συμβούλιο Υπουργών της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας με τον Καν.(ΕΟΚ) 2137/1985 προχώρησε με βάση την ιδέα της διακρατικής επιχειρηματικής συνεργασίας φυσικών ή νομικών προσώπων στη θέσπιση του ευρωπαϊκού ομίλου οικονομικού σκοπού (ΕΟΟΣ)⁸. Ο Ευρωπαϊκός νομοθέτης εισήγαγε κατά βάση το γαλλικό θεσμό του «Ομίλου Οικονομικού Συμφέροντος»⁹, στηριζόμενος στο άρθρο 235 ΣυνθΕΚ. Πρόβλεψε δε την εφαρμογή του από την 1/7/1989.

Ο ΕΟΟΣ αποσκοπεί στην άμεση προαγωγή της *επαγγελματικής ή επιχειρηματικής οικονομίας* των μελών του, χωρίς να επιδιώκει κέρδος για τον ίδιο τον Όμιλο (άρθρο 3 Καν.(ΕΟΚ) 2137/1985). Κατά μία άποψη, ο ΕΟΟΣ αποτελεί νομικά μια μορφή κοινοπραξίας (Αλεξανδρίδου, 1995, 145). Η άποψη αυτή μπορεί να βρει έρεισμα στο νομικό τύπο της αστικής ευρωπαϊκής εταιρίας με νομική

⁷ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2003), Doc. 3-10-2003. J. Ο ΕΚ, no 99/21-4-1992.

⁸ Groupement Européen d'Intérêt Economique στα γαλλικά, Economique European Economic Interest Grouping στα αγγλικά

⁹ Το Groupement d'Intérêt Economique ρυθμίστηκε με διάταγμα το 1967 και τροποποιήθηκε με το νόμο της 13^{ης} Ιουνίου 1989.

προσωπικότητα. Κατ' άλλη άποψη, ο ΕΟΟΣ στηρίζεται στη συνεταιριστική ιδέα και συνιστά υπό οικονομική έννοια συνεταιρισμό, γιατί φέρει τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του συνεταιρισμού, έστω και αν έχει τον τύπο άλλου νομικού προσώπου, της αστικής εταιρείας (Κιντής, 1997 σ. 101-102). Πάντως, πρόκειται για θεσμοθετημένη εκδήλωση συγκέντρωσης/σύμπραξης επιχειρήσεων στο κοινοτικό έδαφος (Ρόκας, 1996, σ.70).

Ο ΕΟΟΣ ρυθμίζεται από το κοινοτικό δίκαιο και έχει απ' ευθείας εφαρμογή στο εσωτερικό των κρατών μελών. Σε ορισμένα θέματα ο ευρωπαϊκός νομοθέτης παραπέμπει συμπληρωματικά στο εθνικό δίκαιο. Στην Ελλάδα, ρυθμιστικό πλαίσιο του ομίλου, εκτός από τον Κανονισμό (Ε.Κ.), αποτελούν το ΠΔ 38/1992 και οι διατάξεις για την αστική εταιρία (741 επομ. ΑΚ).

Ο σκοπός του ομίλου είναι *οικονομικός*, χωρίς να αποκλείεται να είναι και *εμπορικός*¹⁰, εφόσον το επιτρέπει το εσωτερικό δίκαιο του κράτους μέλους που έχει την έδρα του, ζητήματα εξάλλου που προσδιορίζονται στη συστατική του πράξη. Επίσης, τα κράτη μέλη έχουν τη δυνατότητα αναγνώρισης νομικής προσωπικότητας ή όχι στους ΕΟΟΣ, σύμφωνα με το εσωτερικό τους δίκαιο (άρθρο 1 παρ. 3, Καν.(ΕΟΚ) 2137/1985).

Ο ΕΟΟΣ συστήνεται με *σύμβαση*, αρκεί ο έγγραφος τύπος και καταχωρίζεται στο Μητρώο του κράτους μέλους που έχει την έδρα του¹¹ (άρθρο 39 παρ. 1). Οι πράξεις δημοσίευσης του ομίλου γίνονται στο Επίσημο Δελτίο¹² του ανωτέρω κράτους μέλους και παράλληλα στην Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Από την καταχώρησή του στο Μητρώο, ο ΕΟΟΣ αποκτά νομική προσωπικότητα.

Ο ΕΟΟΣ έχει ευέλικτο οργανωτικό σχήμα. Σύμφωνα με τον Κανονισμό διοικείται από δύο τουλάχιστον όργανα, τη «*συλλογική ενέργεια των μελών*», η οποία λειτουργεί χωρίς γραφειοκρατικές διατυπώσεις και τους *διαχειριστές*. Λειτουργεί δημοκρατικά με βάση την αρχή «*ένα μέλος-μια ψήφος*» και *απαιτεί ομοφωνία*, εκτός αν ορίζεται διαφορετικά στο καταστατικό του. Οι δε διαχειριστές του μπορεί να είναι μέλη του ή να διορίζονται από τον όμιλο. Η ευθύνη των μελών του ομίλου είναι απεριόριστη, όχι όμως και ευθεία (άρθρο 24 παρ 2 Καν.(ΕΟΚ) 2137/1985).

¹⁰ Σχετικά με τις διακρίσεις του σκοπού των Εταιριών βλ. Μάρκου (2007), σ. 96-100.

¹¹ Στην Ελλάδα το Μητρώο ΕΟΟΣ τηρείται στο τμήμα εταιριών του Πρωτοδικείου Αθηνών (άρθρο 5 ΠΔ 38/1992)

¹² Στην Ελλάδα, έχει οριστεί το τεύχος ΑΕ και ΕΠΕ της εφημερίδας της Κυβέρνησης (άρθρο 6 παρ. 1 ΠΔ 38/1992)

4.1.2 Ο Ευρωπαϊκός Συνεταιρισμός ή Η Ευρωπαϊκή Συνεταιριστική Εταιρία

Το 2003 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, σε έγγραφό της επεσήμανε τη δυσκολία των οργανώσεων της κοινωνικής οικονομίας (συνεταιρισμών, οργανώσεων αλληλοβοήθειας, ενώσεων, κ.α.) να αναπτύξουν συνεργασίες σε ευρωπαϊκό επίπεδο, λόγω της ύπαρξης διοικητικών και νομικών εμποδίων στις εθνικές νομοθεσίες. Στην προσπάθειά τους να ξεπεράσουν τα εν λόγω εμπόδια οι εν λόγω οργανώσεις χρησιμοποιούν τον ΕΟΟΣ, που αφορά περισσότερο τις επιχειρήσεις του κερδοσκοπικού τομέα, ή καταφεύγουν στη σύσταση θυγατρικών κεφαλαιουχικών εταιριών ή στη σύσταση ευρωπαϊκής εταιρίας, που λειτουργεί, στο βαθμό που δεν υπάρχει κάποιο ειδικό νομικό πλαίσιο, σύμφωνα με τις γενικές αρχές της ανώνυμης εταιρίας (SE, Καν.(ΕΕ)2157/2001).

Οι λύσεις αυτές δεν καλύπτουν, ωστόσο, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των συνεταιρισμών και της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας, οι οποίοι θα πρέπει να μπορούν να συμμετέχουν με ίσους όρους ανταγωνισμού, σε σχέση με άλλες μορφές επιχειρήσεων. Είναι αξιοσημείωτο, επίσης, ότι τα Ηνωμένα Έθνη προτρέπουν τις κυβερνήσεις να εξασφαλίσουν ένα ευμενές περιβάλλον ανάπτυξης για τους συνεταιρισμούς. Οι συνεταιρισμοί, παρά τα όποια προβλήματα σχετικά με το επίπεδο ανάπτυξής τους σε ορισμένες χώρες της Κοινότητας, αποτελούν και αυτοί, κατά τη γνώμη μας, οικονομικές συγκεντρώσεις για μικρές και μικρομεσαίες επιχειρηματικές δραστηριότητες, ανεξαρτήτως τομέα και είναι αντίβαρο στην πολυεθνική οργάνωση της οικονομίας και στην ανεργία, ως εναλλακτικό πρότυπο.

Ήδη από το 1992, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε τρεις προτάσεις Κανονισμών (όπ. παρ.). Οι προτάσεις αυτές δεν προχώρησαν. Επανήλθαν, όμως, στο προσκήνιο στη Σύνοδο Κορυφής της Νίκαιας με αποτέλεσμα την υιοθέτηση του Καν.(ΕΚ) 1435/2003 του Συμβουλίου για το καταστατικό της ευρωπαϊκής συνεταιριστικής εταιρίας (SCE, Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 207/8/2003), καθώς και την Οδηγία 2003/72/ΕΚ σχετικά με τη συμμετοχή των εργαζομένων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων κατά τη διεύθυνση ή διοίκηση της SCE. Τόσο ο Κανονισμός όσο και η Οδηγία προβλέφθηκε να εφαρμοστούν από τον Αύγουστο του 2006. Σε επίπεδο δε κρατών μελών δεν κρίθηκε αναγκαίο να μεταβληθεί το εθνικό δίκαιο.

Η *ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία* αποσκοπεί κυρίως στην ικανοποίηση των αναγκών των μελών της. Επίσης, μπορεί να έχει στόχο την ανάπτυξη των οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων τους (όπως προμήθεια αγαθών ή

υπηρεσιών, εκτέλεση εργασιών, συμμετοχή στις οικονομικές δραστηριότητες της SCE ή και εθνικών συνεταιρισμών κ.α.) (άρθρο 1 παρ. 3 Καν.(ΕΚ) 1435/2003).

Οργανώνεται και λειτουργεί στη βάση των παρακάτω ιδίως αρχών:

1. Κάθε μέλος επωφελείται από τις δραστηριότητές της, ανάλογα με τη συμμετοχή του. Μη μέλη μπορεί να συμμετέχουν, εφόσον προβλέπεται από το καταστατικό.
2. Τα μέλη της είναι καταναλωτές, εργαζόμενοι ή προμηθευτές ή συμμετέχουν με άλλο τρόπο στις δραστηριότητές της
3. Προβλέπεται δίκαιη κατανομή του ελέγχου μεταξύ των μελών. Επίσης είναι δυνατό να υπάρχει σταθμισμένη ψηφοφορία, σε σχέση με την εισφορά κάθε μέλους
4. Προβλέπεται περιορισμένος τοκισμός του δανειακού κεφαλαίου και των κεφαλαιουχικών μεριδίων
5. Η διανομή κερδών γίνεται ανάλογα με τις δραστηριότητες της SCE
6. Η απόκτηση της ιδιότητας του μέλους γίνεται χωρίς τεχνητά εμπόδια
7. Ισχύει η αρχή της αφίλοκερδούς διανομής
8. Προβλέπεται η άρση των νομικών και διοικητικών εμποδίων προς όφελος διασυνοριακών συνεργασιών στο σύνολο ή σε τμήμα του Κοινοτικού εδάφους.

Η ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία είναι νομικό πρόσωπο του κοινοτικού δικαίου. Είναι εταιρία με νομική προσωπικότητα και συστήνεται από φυσικά πρόσωπα ή νομικά πρόσωπα ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου, που διαμένουν ή έχουν την έδρα τους σε δύο τουλάχιστον κράτη μέλη της ΕΕ και/ή διέπονται από το δίκαιο κράτους μέλους. Επίσης, η σύστασή της είναι δυνατή διαμέσου της συγχώνευσης δύο συνεταιρισμών που προϋπάρχουν ή της μετατροπής ενός εθνικού συνεταιρισμού σε SCE, χωρίς να απαιτείται προηγούμενη λύση του, υπό την προϋπόθεση ότι ο συνεταιρισμός έχει την έδρα του και την κεντρική του διοίκηση σε ένα κράτος και εγκατάσταση ή θυγατρική σε άλλο κράτος (άρθρο 2 Καν.(ΕΚ) 1435/2003). Η SCE έχει μεταβλητό αριθμό μελών και κεφαλαίου, ώστε να παραμένει *ανοικτή εταιρία*.

Η ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία απαιτεί ελάχιστο κεφάλαιο για την ίδρυσή της, ύψους 30.000 EUR. Το κεφάλαιό της εκφράζεται σε εθνικό νόμισμα ή σε ευρώ και διαιρείται σε μερίδες. Σε περίπτωση που το εθνικό δίκαιο της καταστατικής έδρας της SCE προβλέπει υψηλότερο κεφάλαιο μερίδων για ορισμένες

δραστηριότητες νομικών οντοτήτων (νομικών προσώπων), τότε ισχύει αυτό, ως ελάχιστο κεφάλαιο. Επίσης, το καταστατικό ορίζει το ποσό κάτω από το οποίο δεν μπορεί να μειωθεί το κεφάλαιο μερίδων κατά την ανάληψη εισφορών, που δεν μπορεί να είναι μικρότερο των 30.000 Ευρώ (άρθρο 3 Καν.(ΕΚ) 1435/2003).

Το καταβληθέν κεφάλαιο διαιρείται σε μερίδια και το καταστατικό δύναται να προβλέπει διάφορες κατηγορίες μερίδων που παρέχουν ανάλογα δικαιώματα σχετικά με τη διανομή του πλεονάσματος. Κατά συνέπεια, ίδια δικαιώματα απαρτίζουν μια κατηγορία. Τα μερίδια είναι ονομαστικά και η ονομαστική τους αξία είναι ίδια για κάθε κατηγορία οριζόμενη στο καταστατικό. Προκειμένου περί χρηματικών εισφορών, η αξία των μεριδίων καταβάλλεται σε ποσοστό 27% κατά την ημέρα εγγραφής, το υπόλοιπο πρέπει να καταβληθεί σε πέντε χρόνια, εκτός αν το καταστατικό προβλέπει βραχύτερο χρόνο. Η αξία των μεριδίων που εκδίδονται σε αντάλλαγμα εισφορών σε είδος καταβάλλεται ολοσχερώς κατά την ημέρα κάλυψης του κεφαλαίου. Το καταστατικό ρυθμίζει τον ελάχιστο αριθμό μερίδων για την απόκτηση της ιδιότητας του μέλους (άρθρο 4 Καν.(ΕΚ) 1435/2003).

Ο ευρωπαϊκός νομοθέτης, εκτός από τα μερίδια, υιοθετεί νέα μέσα χρηματοδότησης για την επίλυση του χρηματοοικονομικού ζητήματος. Ορίζει ότι μπορεί το καταστατικό να προβλέπει, εάν επιτρέπεται από το εθνικό δίκαιο της καταστατικής έδρας της SCE, μέλη μη χρήστες- επενδυτές με δικαίωμα ψήφου (μέχρι 25% των συνολικών δικαιωμάτων ψήφου). Επίσης, μπορεί να επιτρέπεται στο καταστατικό η έκδοση τίτλων (εκτός των μεριδίων) ή ομολόγων, που καλύπτονται από μέλη ή τρίτους, χωρίς δικαίωμα ψήφου των κατόχων, αλλά οι κάτοχοι τίτλων ή ομολόγων απολαμβάνουν ειδικών προνομίων (άρθρο 64 Καν.(ΕΚ) 1435/2003).

Ο Κανονισμός προβλέπει την *περιορισμένη ευθύνη* των μελών του, μέχρι ποσού που ορίζεται στο καταστατικό της SCE, που ωστόσο δεν είναι κατώτερο της συνεταιριστικής του μερίδας.

Η ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία διοικείται από τη γενική συνέλευση και επαφίεται στον ορισμό του καταστατικού της η περαιτέρω επιλογή του δυαδικού ή μονιστικού συστήματος (άρθρο 36 Καν.(ΕΚ) 1435/2003), υπό την επιφύλαξη των διατάξεων του εθνικού δικαίου της καταστατικής έδρας της SCE. Σε περίπτωση υιοθέτησης του δυαδικού συστήματος προβλέπονται δύο επιπλέον της γενικής συνέλευσης όργανα, ένα διευθυντικό που εκλέγεται και ελέγχεται από το εποπτικό όργανο και ένα εποπτικό που διορίζεται από τη γενική συνέλευση, ενώ σε περίπτωση

επιλογής του μονιστικού συστήματος ορίζεται ένα διοικητικό όργανο που διορίζεται από τη γενική συνέλευση (άρθρο 37 επομ. Καν.(ΕΚ) 1435/2003).

Για τη σύστασή της απαιτείται ιδρυτική πράξη και καθαυτό καταστατικό τα οποία συνήθως είναι ενσωματωμένα στην αυτή πράξη. Το καταστατικό καταρτίζεται εγγράφως και υπογράφεται από τα ιδρυτικά μέλη, ακολουθώντας τις διατάξεις του εθνικού δικαίου περί συνεταιρισμών της καταστατικής έδρας της SCE. Οι πράξεις καταχώρισης και δημοσίευσης γίνονται σε Μητρώο του ανωτέρω κράτους μέλους και σύμφωνα με τη νομοθεσία περί ανωνύμων εταιριών. Παράλληλα απαιτείται δημοσίευση στην Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Η καταχώριση πραγματοποιείται, αν συνάδει με τις ρυθμίσεις της οδηγίας. Από την καταχώρησή της στο Μητρώο, η SCE αποκτά νομική προσωπικότητα (άρθρο 11 -13).

Η ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία ρυθμίζεται από τον Κανονισμό (Ε.Κ.) που έχει απ' ευθείας εφαρμογή στο εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών και από το καταστατικό της, όταν υπάρχει ρητή πρόβλεψη στον παραπάνω Κανονισμό. Σε ορισμένα θέματα ο ευρωπαϊκός νομοθέτης παραπέμπει συμπληρωματικά στο εθνικό δίκαιο, σε ρυθμίσεις προς εφαρμογή κοινοτικών μέτρων για τις SCE, στη συνεταιριστική νομοθεσία που εφαρμόζεται σε συνεταιρισμό που έχει συσταθεί κατά το δίκαιο κράτους μέλους της καταστατικής έδρας της SCE και στις διατάξεις του καταστατικού όπου απαιτούνται και για την εφαρμογή τους επί συνεταιρισμών που έχουν συσταθεί κατά το δίκαιο κράτους μέλους της καταστατικής έδρας της SCE (άρθρο 8).

Η ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία είναι ένα σημαντικό βήμα για τη διασυννοριακή συνεργασία και ανάπτυξη επιχειρήσεων κοινωνικής οικονομίας, συνεταιρισμών, κοινωνικών επιχειρήσεων και άλλων μορφών επιχειρηματικής δραστηριότητας. Διατηρεί τις συνεταιριστικές αρχές, όπως η αρχή της δημοκρατικής οργάνωσης «ένα πρόσωπο μία ψήφος» που εμπλουτίζεται με τη δυνατή πρόβλεψη στο καταστατικό της οριοθετημένης πολλαπλής ψήφου, η αρχή του ελέγχου και η συμμετοχή στη διανομή των καθαρών κερδών της οικονομικής χρήσης με βάση την αρχή της ισότητας/ισοτιμίας (equitable basis). Επιπλέον, ο Κανονισμός θεσπίζει ορισμένα κεφαλαιουχικά στοιχεία, δίνοντάς δυνατότητες στην SCE να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του ανταγωνισμού και της ελεύθερης αγοράς προς όφελος του θεσμού της κοινωνικής οικονομίας.

4.2. Η νομοθεσία στα Κράτη Μέλη της ΕΕ. Παραδείγματα νομικών μορφών Κοινωνικών Επιχειρήσεων

Είναι γνωστό ότι γενικά οι νομοθεσίες των ευρωπαϊκών κρατών για τους συνεταιρισμούς, ως κατεξοχήν επιχειρηματικές δραστηριότητες της κοινωνικής οικονομίας, μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις κυρίως ομάδες:

- την κεντροευρωπαϊκή, στην οποία εντάσσονται οι Γερμανία, Αυστρία, Ελβετία, Ολλανδία,
- τη λατινική, στην οποία ανήκουν οι Γαλλία, Ιταλία, Βέλγιο, Ισπανία, Πορτογαλία
- την αγγλική και τη σκανδιναβική, όπου η τελευταία δε διαθέτει, όμως, ειδική νομοθεσία, αλλά οι συνεταιριστικές της δραστηριότητες διαμορφώνονται κυρίως με βάση τα καταστατικά τους. Όπως θα φανεί και από την παρακάτω εξέταση παραδειγμάτων νομικών μορφών και τύπων νομικών προσώπων που έχουν θεσπιστεί σε αλλοδαπές έννομες τάξεις, η ομαδοποίηση αυτή των νομοθεσιών δεν εφαρμόζεται απολύτως στην περίπτωση των κοινωνικών επιχειρήσεων σήμερα, εφόσον για τις κοινωνικές επιχειρήσεις διαμορφώνονται, *sui generis*, νομικά πρόσωπα, με αρκετές αποκλίσεις από την πρωτότυπη αρχική νομική μορφή.

4.2.1. Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις κατά το Ιταλικό δίκαιο:

Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Τύπου Α και Β (νόμος no 381/1991) [Cooperativa Sociali] και Κοινωνική Επιχείρηση (νόμος no 118/2005) [Enterprisa Sociali]

Στην Ιταλία, οι συνεταιρισμοί γενικά ως επιχειρήσεις της κοινωνικής οικονομίας, που προστατεύονται συνταγματικά, ρυθμίζονται καταρχήν από τις διατάξεις του Ιταλικού Αστικού Κώδικα του 1942, βιβλίο V, τίτλος VI «συνεταιριστικές επιχειρήσεις και ασφαλιστικές ενώσεις αμοιβαιότητας», άρθρα 2511-2548 και για όσα θέματα δεν προβλέπονται από αυτές στις διατάξεις του νόμου περί ανωνύμων εταιριών. Το ιταλικό δίκαιο δεν έχει θεσπίσει μια ειδική νομική μορφή, αλλά στηρίζεται κυρίως στον τύπο της ΑΕ με μεταβλητό κεφάλαιο. Παράλληλα με το παραπάνω ρυθμιστικό πλαίσιο ισχύουν και ειδικοί νόμοι που αφορούν συγκεκριμένα θέματα, όπως είναι οι φορολογικές διευκολύνσεις κ.α. (Κιντής, 1997, σ.86-88). Η νομοθεσία επιτρέπει στους συνεταιρισμούς την επιλογή ή όχι της περιορισμένης ευθύνης των μελών και σημαντική θέση στη διαδικασία επίτευξης των σκοπών κατέχει η αρχή της αλληλοβοήθειας.

Με το νόμο 381/1991, θεσπίστηκαν στην Ιταλία κοινωνικές επιχειρήσεις με τη μορφή των κοινωνικών συνεταιρισμών. Ειδικότερα, οι συνεταιρισμοί τύπου Β καλούνται, επίσης, συνεταιρισμοί κοινωνικής αλληλεγγύης ένταξης δια μέσου της Εργασίας. Οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Β είχαν επίδραση και σε άλλες νομοθεσίες κρατών μελών, όπως στην ελληνική νομοθεσία (νόμος 2916/1999, άρθρο 12 «Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης») καθώς και στη γαλλική νομοθεσία (νόμος της 17 Ιουλίου 2001 για τη «Συνεταιριστική Εταιρία Κοινωνικού Σκοπού»-SCIC). Επιπλέον, στην Ιταλία, τον Απρίλιο του 2006 εκδόθηκε διάταγμα σε εφαρμογή του νέου νόμου της 13 Ιουνίου 2005, για τη ρύθμιση της κοινωνικής επιχείρησης.

A. Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί (νόμος no 381/1991)

Στο νόμο 381/1991 ορίζονται δύο μορφές κοινωνικών συνεταιρισμών, κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Α και κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Β.

α) Οι **κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Α** είναι συνεταιρισμοί που έχουν σκοπό την παροχή αγαθών και υπηρεσιών στους τομείς της πρόνοιας (κοινωνικο-εκπαιδευτικό πεδίο) και της υγείας, σε άτομα ή ομάδες που βρίσκονται σε μη προνομιακή θέση.

Οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Α αναπτύσσουν κυρίως μη εμπορικές δραστηριότητες σε τομείς που υπάγονταν παλαιότερα στην αρμοδιότητα του δημοσίου συστήματος. Στόχος τους είναι να καλύψουν κοινωνικές ανάγκες. Οι αποδέκτες των αγαθών και υπηρεσιών είναι εταίροι από την τοπική κοινωνία, οι κάτοικοι της περιοχής και κυρίως αυτοί που είναι κοινωνικά αποκλεισμένοι και βρίσκονται σε δυσκολία. (Lamiceli, 2006).

Διαχειρίζονται κέντρα κοινωνικής φροντίδας, ξενώνες, υπηρεσίες κατ' οίκον βοήθειας, φροντίδα ηλικιωμένων κ.α. Οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Α έχουν τις ρίζες τους στην παράδοση του κοινωνικού καθολικισμού, πριν τη συγκρότηση του Κράτους Πρόνοιας. Στηρίζονται σε μια φιλοσοφία δώρου χωρίς αντίδωρο (επιστροφή) (Gardin, 2006, σ. 71-72).

β) Οι **κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Β** είναι κατεξοχήν κοινωνικές επιχειρήσεις ένταξης (ESI) και έχουν οικονομικό σκοπό. Οι συνεταιρισμοί αυτοί αποσκοπούν στην κοινωνική και επαγγελματική ένταξη προσώπων που βρίσκονται σε μειονεκτική ή περιθωριακή θέση. Έχουν λοιπόν μια διπλή σκοπιμότητα, αφενός επιτελούν μια

κοινωνική λειτουργία, με την ενσωμάτωση των περιθωριοποιημένων ατόμων στην αγορά εργασίας, αφετέρου μια οικονομική παραγωγή μέσα από αγροτικές, βιομηχανικές, βιοτεχνικές εργασίες και δραστηριότητες υπηρεσιών. Παρέχουν τόσο κατάρτιση όσο και απασχόληση σε πρόσωπα μέσα από συνεταιριστικές επιχειρήσεις που είναι οργανωμένες σε δίκτυα και υποστηρίζονται από το κράτος και άλλες δημόσιες αρχές, καθώς και από την εθελοντική συνεισφορά των κατοίκων(www.globenet.org/horizon-local).

Οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Β επιδιώκουν την ένταξη προσώπων διαμέσου της ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας και της οικονομικής οδού και πρέπει να προβλέπουν στο καταστατικό τους ένα ποσοστό 30% εργαζομένων, που είναι πρόσωπα περιθωριοποιημένα, ταξινομημένα κατά διακριτές κατηγορίες, και τα οποία αναφέρονται περιοριστικά στο νόμο (Lamiceli, 2006). Αυτά τα πρόσωπα μπορεί είναι τοξικομανείς, αλκοολικοί, κρατούμενοι, ανάπηροι, ψυχιατρικοί ασθενείς και ανήλικοι με αποκλίνουσα συμπεριφορά.

Οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Β έλκουν την καταγωγή τους «στις οργανώσεις και κινήματα προαγωγής των κοινωνικών δικαιωμάτων και της ιδιότητας του πολίτη που είναι ευνοϊκά απέναντι σε πολιτικές και υπηρεσίες μιας παγκόσμιας ευημερίας». Έχουν εντάξει στη λογική τους πολλά χαρακτηριστικά από το εργατικό, συνδικαλιστικό και πολιτικό κίνημα και υιοθετούν μια φιλοσοφία πολυδιάστατης αμοιβαιότητας (Gardin σ. 71)

Ο νόμος αφήνει στο καταστατικό τη δυνατότητα πρόβλεψης, εγγραφής «μελών εθελοντών που έχουν μια μερίδα εθελοντή», υπό την προϋπόθεση ότι ο αριθμός τους δεν είναι μεγαλύτερος από το ήμισυ του συνολικού αριθμού των συνεταίρων που είναι κατά πλειοψηφία οι εργαζόμενοι του κοινωνικού συνεταιρισμού.

Το κράτος μπορεί να ρυθμίσει ευνοϊκά, με όρους δημοσίας αγοράς την επιχειρηματική δραστηριότητα των κοινωνικών συνεταιρισμών, καθώς και σε ορισμένες περιφέρειες (regions) είναι δυνατόν να τύχουν διευκολύνσεων από τα κοινωνικά βάρη λόγω του καταστατικού τους. Αυτή η κρατική αντιμετώπιση μπορεί να δημιουργεί εξαρτήσεις απέναντι στο κράτος και στην τοπική αυτοδιοίκηση, αφού συντελείται μια βαθμιαία αποδέσμευση του κοινωνικού κράτους, που αφήνει καθημερινά δραστηριότητες στους συνεταιρισμούς. Πάντως, οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί αναδιανέμουν όχι μόνο αγαθά και υπηρεσίες, αλλά και εξουσίες, βοηθούν στην ανάπτυξη της υποκειμενικότητας και της μοναδικότητας των

προσώπων καθώς και στη συμμετοχή των προσώπων στην κοινωνική ζωή (Gardin, σ. 72).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η οργάνωση των κοινωνικών συνεταιρισμών σε δίκτυα, τα οποία δρουν αλληλέγγυα (ακόμη και σε επίπεδο οικονομικών ανταλλαγών) και έχουν ως στρατηγική τη δυναμική τους ανάπτυξη. Έτσι, οργανώνονται σε επαρχιακά consortiums και σχηματίζουν περαιτέρω ένα εθνικό consortium. Με αυτόν τον τρόπο, τη δημιουργία νέου συνεταιρισμού και τη συνεργασία, επιλύουν το ζήτημα της γιγάντωσης ενός συνεταιρισμού.

Οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί έχουν στόχο το γενικό συμφέρον της κοινότητας, την πρόοδο του ανθρώπου και την ενσωμάτωση των πολιτών, και χωρίς να είναι προσανατολισμένοι αποκλειστικά στο κέρδος, μπορούν να διανέμουν περιορισμένα κέρδη. Λειτουργούν σύμφωνα με τους κανόνες της αγοράς με βάση την αρχή της αλληλεγγύης. Οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί είναι μηχανισμοί εκπαίδευσης και κοινωνικής ανάπτυξης, προσαρμοσμένοι στις ανάγκες διαφορετικών κατηγοριών μελών και εργαζομένων, ακολουθούν τις συνεταιριστικές αρχές της δημοκρατίας, της συμμετοχής και της υπεροχής του προσώπου και η λειτουργία τους θεωρείται αποτελεσματική και επιτυχημένη.

B. Κοινωνική Επιχείρηση (νόμος no 118/2005)

Ο νόμος 118/2005 και το κατ' εφαρμογή του διάταγμα, του Απριλίου 2006 (άρθρα 1-14), προστέθηκαν στο θεσμικό πλαίσιο της Ιταλίας, επιπλέον του νόμου για τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς και τις άλλες ενώσεις προσώπων, ιδρύματα, κ.α. Η πρόσφατη νομοθεσία έχει στόχο την ένταξη στην ιταλική έννομη τάξη ενός μεγάλου αριθμού οργανώσεων, υπό τον όρο, ωστόσο, ότι πληρούν τις καθορισμένες προϋποθέσεις.

Σύμφωνα με τη νομοθεσία, η κοινωνική επιχείρηση ορίζεται ως η οποιαδήποτε νομικής μορφής ένωση προσώπων ή περιουσίας, σωματείο, ίδρυμα, συνεταιρισμός, μη συνεταιριστική εταιρία, θεωρείται οργάνωση του ιδιωτικού τομέα και επιδιώκει μια σταθερή και κύρια οικονομική δραστηριότητα στους τομείς της παραγωγής ή της παροχής αγαθών και υπηρεσιών κοινωφελούς σκοπού προς πραγμάτωση του γενικού συμφέροντος. Η κοινωνική επιχείρηση είναι νομικό πρόσωπο μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Για να αποκτήσει τον τίτλο της κοινωνικής επιχείρησης πρέπει τα παραγόμενα αγαθά να μην περιορίζονται μόνο στα συνεργαζόμενα μέλη (Lamiceli, 2006).

Ο ιταλός νομοθέτης καθορίζει τον κοινωφελή σκοπό των παραγομένων ή των ανταλλασσόμενων αγαθών και υπηρεσιών της κοινωνικής επιχείρησης σε συγκεκριμένους τομείς: στην κοινωνική βοήθεια, την υγειονομική περίθαλψη, την εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση, την προστασία του οικοσυστήματος και του περιβάλλοντος, την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, την πανεπιστημιακή και μεταπανεπιστημιακή εκπαίδευση, καθώς και στις δραστηριότητες των δικτύων και των οργανώσεων που συνεργάζονται με κοινωνικές επιχειρήσεις, κ.α. Επίσης, μπορούν να αποκτήσουν τον τίτλο κοινωνικής επιχείρησης, οργανώσεις που ενεργοποιούνται στον τομέα της ένταξης διαμέσου της εργασίας προσώπων, που είναι εργαζόμενοι και βρίσκονται σε μειονεκτική θέση ή αναπηρία. Στην περίπτωση αυτή απαιτείται να κατέχουν, αποδεδειγμένα βάσει δημοσίου εγγράφου, το ποσοστό 30% επί του συνόλου των εργαζομένων (Loi no 118/2005, άρθρο 2 Δ/μα Απριλίου 2006, www.Esfin-ides.com).

Η διανομή των πλεονασμάτων, έστω και εμμέσως, απαγορεύεται. Οι κερδοσκοπικές επιχειρήσεις και οι δημόσιες υπηρεσίες δεν μπορούν να διοικούν, ούτε να ελέγχουν την κοινωνική επιχείρηση. Οι κοινωνικές επιχειρήσεις ακολουθούν κανόνες δημοσιότητας και είναι περιορισμένης ευθύνης. Σε περίπτωση λύσης της Εταιρίας, η περιουσία πηγαίνει σε ίδιο εταιρικό σχήμα, ενώ των συνεταιρισμών πηγαίνει καταρχήν σε συνεταιρισμούς. Τέλος, στους εργαζόμενους σε αυτές εφαρμόζονται οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας και περιορίζεται η εθελοντική εργασία στο 50% των απασχολουμένων (Loi no 118/2005, άρθρο 3 επομ. Δ/μα Απριλίου 2006, www.Esfin-ides.com)

4.2.2. Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις κατά το Βελγικό δίκαιο (1995, 1999): Η Εταιρία Κοινωνικής Σκοπιμότητας (νόμος 13/4/1995) [La Société à Finalité Sociale-SFS]

Στο Βέλγιο έχουν αναπτυχθεί δύο κατηγορίες νομικών προσώπων. Τα σωματεία και ενώσεις προσώπων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (Association Sans But Lucratif-ASBL) που εξυπηρετούν κοινωνικούς σκοπούς, χωρίς όμως να έχουν τη δυνατότητα να έχουν εμπορικές δραστηριότητες και οι κάθε μορφής εμπορικές εταιρίες που ασκούν εμπορικές και βιομηχανικές δραστηριότητες. Το οργανωτικό σχήμα της ASBL μπορεί να συνάδει με το μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα της ένωσης προσώπων για ορισμένου είδους δραστηριότητες, αλλά δεν επιτρέπει την ανάπτυξη

εμπορικών δραστηριοτήτων που είναι απαραίτητες σήμερα στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας.

Το 1995, ο βέλγος νομοθέτης, με τη θέσπιση της *εταιρίας κοινωνικής σκοπιμότητας* (SFS) (άρθρα 661-669 του Κώδικα Εταιριών)¹³, επεδίωξε τη δημιουργία της κοινωνικής επιχείρησης, συμφιλιώνοντας τις εμπορικές δραστηριότητες με τον κοινωνικό σκοπό.

Με τη ρύθμιση της εταιρίας κοινωνικής σκοπιμότητας (SFS) δίνεται η δυνατότητα στις παντός είδους εμπορικές εταιρίες (άρθρο 2 Κώδικα Εταιριών) να ενσωματώνουν στο καταστατικό τους 9 προϋποθέσεις, αποκτώντας έτσι ένα συμπληρωματικό καθεστώς το οποίο εξυπηρετεί κοινωνικούς σκοπούς. Ωστόσο, αυτή η ρύθμιση δεν είναι πάντοτε επιτυχής και δεν προσαρμόζεται σε όλους τους εταιρικούς τύπους. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι αρμόζει καλύτερα στους συνεταιρισμούς.

Σύμφωνα με το βελγικό δίκαιο, «οι εταιρίες με νομική προσωπικότητα που αναφέρονται στο άρθρο 2 παρ. 2 του Κώδικα των Εταιριών καλούνται κοινωνικής σκοπιμότητας όταν δεν επιδιώκουν τον πλουτισμό των εταίρων και όταν το καταστατικό τους καθορίζει...» την πλήρωση ορισμένων όρων, όπως ο κερδοσκοπικός σκοπός είναι περιορισμένος ή ανύπαρκτος, η κοινωνική σκοπιμότητα καθορίζεται με συγκεκριμένη αναφορά των κοινωνικών σκοπών, η πρόσβαση των εργαζομένων στο κεφάλαιο αποκτάται ένα χρόνο μετά, και υπό τον όρο ότι οι εταίροι έχουν την ικανότητα για δικαιοπραξία (Gardin 73).

Η εταιρία κοινωνικής σκοπιμότητας (SFS) υπέστη έντονη κριτική και θεωρήθηκε ότι δεν είναι μία πετυχημένη νομική μορφή, γιατί δεν καθορίζει νομικά το εύρος και τα κριτήρια των κοινωνικών σκοπών και δεν επιτρέπει σε κοινωνικούς εταίρους, όπως είναι οι εθελοντές ή και οι χρήστες να συμμετέχουν στην SFS. Τέλος, ενδιαφέρουσα είναι η πρόβλεψη του βελγικού νόμου για δυνατότητα μετατροπής μιας ASBL σε SFS.

¹³ Ο νόμος της 13^{ης} Απριλίου 1995 τροποποίησε τους νόμους για τις εμπορικές εταιρίες και ενσωματώθηκε το 1999 στον Κώδικα των Εταιριών.

4.2.3. Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις κατά το Γαλλικό δίκαιο: Η Συνεταιριστική Εταιρία Συλλογικού Συμφέροντος (νόμος 17/7/2001) [Société Cooperative d'Intérêt Collectif –SCIC]

Κατά το γαλλικό δίκαιο, οι συνεταιρισμοί διέπονται από το γενικό νόμο 47/1947, που τροποποιήθηκε ριζικά με το νόμο 92-643/1992 σχετικά με τον εκσυγχρονισμό των συνεταιριστικών επιχειρήσεων. Επίσης, συγκεκριμένες μορφές συνεταιρισμών (συνεταιρισμοί καταναλωτών, οικοδομικοί συνεταιρισμοί, παραγωγικοί συνεταιρισμοί, συνεταιριστικές επιχειρήσεις κ.α.), ρυθμίζονται από ειδικούς νόμους, καθώς και επικουρικά από διατάξεις του κοινού δικαίου των εταιριών, αφού οι συνεταιρισμοί έχουν στοιχεία αστικής ή εμπορικής εταιρίας (Κιντής σ. 80).

Ο γενικός νόμος 47/1997 δεν θεσπίζει νομική μορφή για τις συνεταιριστικές επιχειρήσεις. Αντίθετα οι ειδικοί νόμοι καθορίζουν συγκεκριμένα το νομικό τύπο του συνεταιρισμού. Πιο συγκεκριμένα, οι γεωργικοί συνεταιρισμοί και οι ενώσεις τους αποτελούν ξεχωριστή νομική προσωπικότητα και ρυθμίζονται ειδικά (Δ/μα της 81-277/18.3.1981 και 91-5/31.1.1991).

Οι συνεταιρισμοί είναι εταιρείες που αποσκοπούν στην εξασφάλιση οικονομικού οφέλους για τα μέλη τους μέσω της κοινής προσπάθειας και οι εταίροι είναι δυνατόν να είναι και εργαζόμενοι στην υπηρεσία του συνεταιρισμού και πελάτες του.

Οι συνεταιρισμοί έχουν μεταβλητό αριθμό μελών και κεφάλαιο. Προβλέπεται, επίσης, ότι μπορεί να έχουν μέλη επενδυτές, με καθορισμένο ποσοστό ψήφων στη Γ.Σ. Τα μεν φυσικά πρόσωπα μπορεί να διαθέτουν έως 35% των ψήφων στη Γ.Σ., τα δε άλλα νομικά πρόσωπα-συνεταιρισμοί έως 49% των ψήφων στη Γ.Σ..

Ενδιαφέρουσα ρύθμιση είναι ότι οι συνεταιριστικές μερίδες αποδίδουν περιορισμένο τόκο και είναι δυνατή διανομή κερδών, μετά από την αφαίρεση των προβλεπόμενων αποθεματικών, ανάλογα με τη συμμετοχή κάθε εταίρου στη συνεταιριστική επιχείρηση.

Οι συνεταιρισμοί διοικούνται δημοκρατικά και υπόκεινται ως προ το σύννομο της λειτουργίας τους σε κρατικό έλεγχο.

Η Συνεταιριστική Εταιρία Συλλογικού Συμφέροντος (SCIC), νόμος 17/7/2001

Η θέσπιση της συνεταιριστικής εταιρίας συλλογικού συμφέροντος (SCIC) με το νόμο της 17^{ης} Ιουλίου 2001 είναι ένα σημαντικό βήμα για τη σύσταση και

ανάπτυξη κοινωνικών επιχειρήσεων στη Γαλλία. Το νομικό πλαίσιο ρυθμίζει μια σειρά ζητήματα, μεταξύ των οποίων το θέμα του επιτρεπτού της από κοινού συμμετοχής διαφορετικών εμπλεκόμενων μερών: της πολυεταιρικής (J.O. Numero 46 du 23 Fevrier 2002).

Οι μέχρι τότε ρυθμίσεις των ενώσεων προσώπων (Associations 1901)¹⁴ και των συνεταιρισμών δεν προέβλεπαν διατάξεις σχετικά με τη δυνατότητα για από κοινού συνεργασία και διοίκηση των εταιρικών υποθέσεων χρηστών, εργαζομένων και εθελοντών. Επίσης, δεν ήταν δυνατή η συνεργασία εθελοντών και επενδυτών στην ίδια οργάνωση. Ασφαλώς, στο πλαίσιο της κοινωνικής οικονομίας ήταν δυνατή η σύμπραξη σε Ένωση μεταξύ σωματείων και συνεταιρισμών ή και σωματείων και εμπορικών εταιριών.

Η συνεταιριστική εταιρία συλλογικού συμφέροντος (SCIC), κατά το πρότυπο των συνεταιριστικών εταιριών παραγωγής περιβάλλεται τον τύπο των εμπορικών εταιριών, ΑΕ ή ΕΠΕ. Έχει ως αντικείμενο «την παραγωγή και την προμήθεια αγαθών και υπηρεσιών που παρουσιάζουν ένα χαρακτήρα κοινωνικής ωφέλειας»¹⁵. Ο νομάρχης εξακριβώνει την κοινωνική ωφέλεια της SCIC. Κριτήρια κοινωνικής ωφέλειας θεωρούνται η συνεισφορά της στην ικανοποίηση αναγκών, στην επαγγελματική και κοινωνική επανένταξη, στην ανάπτυξη της κοινωνικής συνοχής και στην προσβασιμότητα σε αγαθά και υπηρεσίες.

Οι εταίροι της SCIC είναι εργαζόμενοι, χρήστες ή πελάτες, εθελοντές, δημόσιες οντότητες, κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που συνεισφέρει με άλλο τρόπο στη συνεταιριστική δραστηριότητα. Η SCIC πρέπει να περιλαμβάνει στο καταστατικό της τουλάχιστον τρεις κατηγορίες εταίρων, μεταξύ των οποίων υποχρεωτικά εργαζόμενους και χρήστες ή πελάτες. Οι παραπάνω κατηγορίες εταίρων μπορούν να ταξινομηθούν σε σώματα με ένα αριθμό ψήφων που δεν ισούται απαραίτητα με τον αριθμό των εταίρων. Ωστόσο ένα σώμα δεν μπορεί να κατέχει πάνω από το 50% ψήφων, ούτε όμως κάτω από 10% (Gardin, 2006, σ. 65 επομ.).

Θεσπίζεται, τέλος, μεγάλη ελευθερία ως προς τη μετατροπή ενώσεων, συνεταιρισμών, και άλλων οργανώσεων κοινωνικής οικονομίας σε SCIC, ενώ είναι δυνατή και η μετατροπή της SCIC σε άλλη μορφή.

¹⁴ Βλ. Για τις Associations 1901, βλ. Mescheriakoff, et col., 1996, σ. 305-310).

¹⁵ «La production et la fourniture de biens et de services qui présentent un caractère d'utilité sociale ».

4.2.4. Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις κατά το Αγγλικό δίκαιο: Η Εταιρία Κοινοτικού Συμφέροντος (νόμος του 2004, σε ισχύ από τον Ιούλιο του 2005) [Community Interest Company-CIC]

Στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι οργανώσεις κοινωνικής οικονομίας, όπως είναι οι συνεταιρισμοί, μπορούν να λάβουν διάφορες νομικές μορφές, εφόσον το αγγλικό δίκαιο δεν έχει κωδικοποιημένη μορφή και γενικά είναι περισσότερο ελαστικό από άλλες έννομες τάξεις χωρών που διέπονται από το ηπειρωτικό δίκαιο.

Η Industrial and Provident Society Act (IPA), όπως τροποποιήθηκε στη συνέχεια, ρυθμίζει από το 1852 και ύστερα τους συνεταιρισμούς και άλλες ενώσεις προσώπων που έχουν σκοπό την εξυπηρέτηση του συνόλου (Charities, Building Constructions κ.α. οργανώσεις). Συνεταιρισμοί μπορεί να συσταθούν και με βάση τη νομοθεσία για τις εταιρίες (Companies Act 1948), αφήνοντας τη δυνατότητα στο καταστατικό να εισαγάγει χαρακτηριστικά στοιχεία του συνεταιρισμού. Επίσης, συνεταιρισμοί μπορεί να συσταθούν και ως σωματεία τα οποία ασκούν επιχειρηματικές δραστηριότητες χωρίς κέρδη. Πάντως, έχουν εκδοθεί ειδικοί νόμοι για τους συνεταιρισμούς που αφορούν συγκεκριμένα θέματα, αλλά δεν αναφέρονται σε οργανωτικά ζητήματα (Κιντής σ.83-84).

Οι συνεταιρισμοί είναι γνήσιοι και απολαμβάνουν ορισμένα προνόμια, όταν σύμφωνα με την Industrial και Provident Society Act, είναι εγγραμμένοι στο Μητρώο (Registry). Για να επιτευχθεί αυτή η εγγραφή απαιτούνται να πληρούνται ιδιαίτερες αρχές που χαρακτηρίζουν τους συνεταιρισμούς.

Η social firm (κοινωνική εταιρία) αποτελεί μία μορφή κοινωνικής επιχείρησης, η οποία έχει ως ειδικό κοινωνικό σκοπό την απασχόληση ανθρώπων που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση στην αγορά εργασίας (αναπήρων). Οι δραστηριότητες των social firms περιστρέφονται γύρω από τρεις πόλους: επιχείρηση, απασχόληση, εξουσιοδότηση. Οι social firms δεν στοχεύουν στο ατομικό κέρδος. Έχουν καταστατικό ή γραπτές αρχές που οριοθετούν αντικειμενικά τις σχέσεις τους με τους εργαζόμενους-άτομα που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση. Οι social firms αποτέλεσαν σημαντικό μοχλό ανάπτυξης για τις δραστηριότητες της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας στη Μεγάλη Βρετανία.

Το αγγλικό δίκαιο εισήγαγε μία νέα μορφή για τις κοινωνικές επιχειρήσεις, την εταιρία κοινοτικού συμφέροντος (CIC). Ο νόμος εγκρίθηκε την 28^η Οκτωβρίου 2004 και το διάταγμα προς εφαρμογή του την 1^η Ιουλίου 2005. Η CIC χρησιμοποιεί καθιερωμένους νομικούς τύπους εταιριών περιορισμένης ευθύνης, όπως την

Company Limited by Guarantee, την Company Limited by Shares, την Public Limited Society.

Η CIC συγκεντρώνει εμπορευματικές και κοινοτικές δραστηριότητες και οριοθετείται μεταξύ επιχειρηματικότητας και φιλανθρωπίας. Η έννοια της Community (Κοινότητας) έχει διττή σημασία, καθώς μπορεί να περιλάβει τόσο το σύνολο του πληθυσμού που δέχεται υπηρεσίες γενικού συμφέροντος όσο και μία συγκεκριμένη ομάδα του πληθυσμού. Σε καμία, όμως, περίπτωση δεν περιλαμβάνει τους ιδρυτές της CIC. Η σύστασή της είναι εύκολη με την ελαστικότητα και ασφάλεια που προσφέρουν τα σχήματα των εταιριών στη Βρετανία. Δυσκολίες, ωστόσο, προκύπτουν, κατά κύριο λόγο, στην απόδειξη του κοινοτικού σκοπού της. Παρατηρούμε ότι έχουν θεσπιστεί τέσσερα σημεία που χαρακτηρίζουν το *κοινοτικό συμφέρον*:

- το θεσπισμένο «κλείδωμα» ενεργητικού και κερδών (assets lock and benefice)
- το τεστ κοινωνικού-συλλογικού συμφέροντος για την εγγραφή τους στο Μητρώο
- η ετήσια έκθεση για την εκπλήρωση μέσω της δράσης τους του κοινοτικού σκοπού και της εμπλοκής των συμμετεχόντων μερών
- και η επίσημη απόδειξη ότι πληρούνται οι νόμιμες προϋποθέσεις.

Για μεγαλύτερη αξιοπιστία, τα δικαιολογητικά για την ίδρυση της CIC, και ιδίως τα σημεία που αφορούν το *κοινοτικό συμφέρον*, εξετάζονται από ειδική υπηρεσία (Regulator's office) και στη συνέχεια, εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις, η CIC εγγράφεται σε ειδικό Μητρώο (Registry of Societies) και πιστοποιείται η σύστασή της (www.parliament.uk).

Τα όργανα διοίκησης είναι ο ή οι διαχειριστές και ο γραμματέας. Οι CIC δεν ανήκουν σε κάποιο ειδικό προνομιούχο οικονομικό καθεστώς ως προς τις συναλλαγές τους, ενώ οι εταιρίες με αγαθοεργή σκοπό που μετατρέπονται σε CIC, χάνουν το προηγούμενο τυχόν προνομιούχο καθεστώς τους.

Η έννοια της κοινωνικής οικονομίας περνά στη Βρετανία μέσα από τον οικονομικό τομέα, καθώς οι CIC έχουν ποικίλες οικονομικές πηγές, χορηγήσεις, δωρεές, δάνεια από τράπεζες ή άλλα ιδρύματα, κ.α. Η κυβέρνηση υποστηρίζει επίσης τις social firms και ιδιαίτερα τις CIC, διαμέσου του κρατικού χρηματοδοτικού συστήματος. Πιο συγκεκριμένα, οι CIC χρηματοδοτούνται από την Κοινοτική

Επένδυση Φοροαπαλλαγών [Community Investment Tax Relief (CITR)], διαμέσου χρηματοδοτήσεων που αφορούν την ανάπτυξη της κοινότητας [Community Finance Institutions (CFI)] (www.parliament.uk).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Β ΜΕΡΟΥΣ

Από την παραπάνω εξέταση των νομικών προσώπων που δραστηριοποιούνται στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας και πληρούν κριτήρια κοινωνικών επιχειρήσεων, επισημαίνουμε, ότι παρόλο τον πλουραλισμό των νομικών μορφών ανά την Ευρώπη, δύο είναι ουσιαστικά οι νομικές μορφές που διέπουν τις κοινωνικές επιχειρήσεις: α) ο τύπος του συνεταιρισμού και β) ο τύπος της κεφαλαιουχικής εμπορικής εταιρίας. Τέλος ένας τρίτος τύπος «ανοικτής νομικής μορφής» αναδεικνύεται, μη δυνάμενος να ενταχθεί στους δύο προαναφερόμενους τύπους, καθώς αποδέχεται κάθε είδους οργάνωση του ιδιωτικού τομέα, εφόσον ενσωματωθούν στο καταστατικό τους κάποιες πρόσθετες νομικές προϋποθέσεις (βλ. και Lamiceli, 2006). Ο τελευταίος αυτός τύπος, όπως είναι η κοινωνική επιχείρηση στην Ιταλία (ΝΔ 155/2006), νοηματοδοτείται και θεσπίζεται, κατά τη γνώμη μας, εφόσον λειτουργούν ήδη από το 1991 και επιτυχημένα οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Α και Β, επιχειρώντας περαιτέρω την ενοποίηση και ομογενοποίηση του τομέα.

Στο συνεταιριστικό τύπο ταξινομούνται :

- οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί στην Ιταλία (νόμος 381/1991)
- ο συνεταιρισμός κοινωνικής αλληλεγγύης στην Πορτογαλία (νόμος της 22/12/1997) [Social Solidarity Cooperative-SSC]
- ο κοινωνικός συνεταιρισμός περιορισμένης ευθύνης (ΚοιΣΠΕ) στην Ελλάδα (νόμος 2716/1999, άρθρο 12)
- η συνεταιριστική εταιρία συλλογικού συμφέροντος στη Γαλλία (νόμος 624/2001),
- η ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία ή ευρωπαϊκός συνεταιρισμός (Καν.(ΕΚ) 1435/2003).

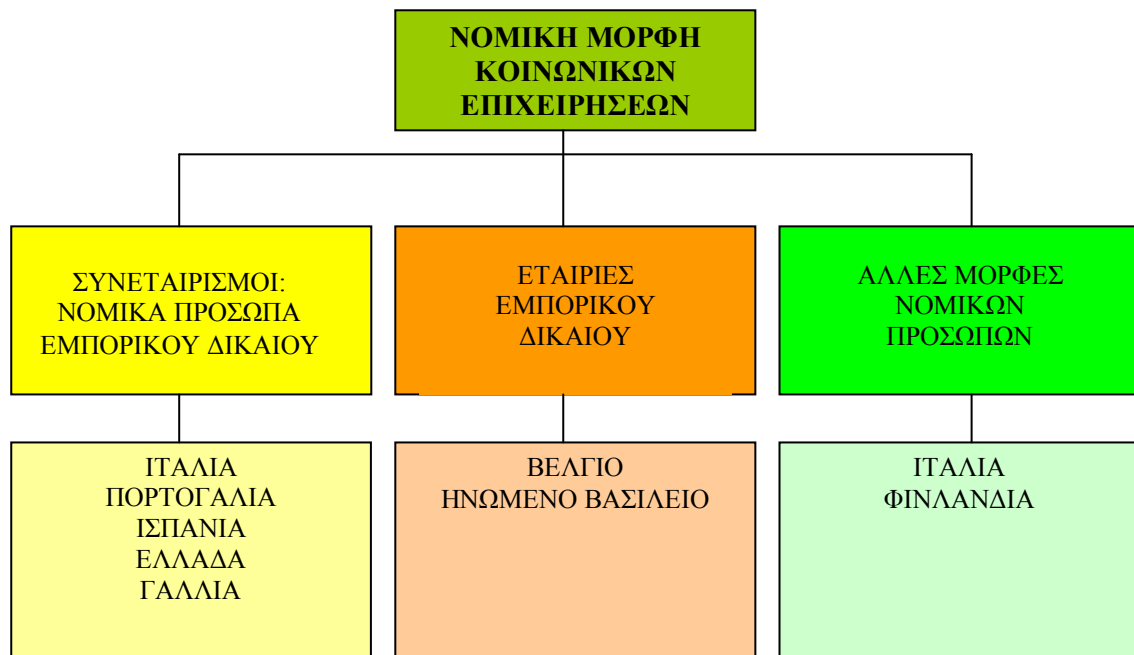
Στον τύπο των εμπορικών επιχειρήσεων κατατάσσονται:

- Η εταιρία κοινωνικής σκοπιμότητας στο Βέλγιο (νόμος της 13/4/1995 του Κώδικα Εμπορικών Εταιριών)
- Η εταιρία κοινοτικού συμφέροντος στο Ην. Βασίλειο (νόμος της 28/10/2004)

Στον τύπο «ανοικτού νομικού σχήματος»

- Η κοινωνική επιχείρηση ένταξης στη Φινλανδία (νόμος 1351/2003, σε ισχύ τον Ιανουάριο του 2004) [Work Integration Social Enterprise-WISE]
- Η κοινωνική επιχείρηση στην Ιταλία (ΝΔ 155/2006).

Επιπλέον, από τη μελέτη των νομοθετικών ρυθμίσεων, επισημαίνουμε ορισμένα κοινά σημεία. Σε όλες τις παραπάνω νομοθεσίες, ανεξαρτήτως επιλογής νομικής μορφής, ενδιαφέρει η εκπλήρωση ενός συλλογικού προγράμματος κοινής ωφέλειας, η εξασφάλιση της δημοκρατικής αρχής, η υιοθέτηση της απουσίας κέρδους και αφίλοκερδούς διαχείρισης, η εξισορρόπηση των αντιθέσεων μεταξύ της αυτοοργάνωσης της κοινωνίας των πολιτών, της αγοράς και της δημόσιας υπηρεσίας, καθώς και η ανάδειξη της αλληλεγγύης σε κατευθυντήρια αρχή.

Σχήμα 3: Ταξινόμηση Νομικής Μορφής των κοινωνικών επιχειρήσεων σε χώρες ΕΕ

ΜΕΡΟΣ Γ

ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΥΠΑΡΧΟΝΤΟΣ ΘΕΣΜΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Οι Υπάρχουσες Νομικές Μορφές Κοινωνικών Επιχειρήσεων στην Ελλάδα

5.1. Η εξέλιξη της νομοθεσίας για την Κοινωνική Οικονομία στην Ελλάδα

Στην ελληνική έννομη τάξη, τα Συντάγματα του 1864 και 1911 δεν περιελάμβαναν ειδική διάταξη για την προστασία των συνεταιρισμών, ως κατεξοχήν μορφή κοινωνικής οικονομίας της εποχής. Αντίθετα προστάτευαν την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 11). Αναγνώριζαν, δηλαδή, στα άτομα την ελευθερία να ιδρύουν σωματεία ή άλλες ενώσεις προσώπων αποκλειστικά με ιδεολογικό ή κοινωνικό σκοπό. Η νομοθετική πρόβλεψη για την ίδρυση *αλληλοβοηθητικών και επαγγελματικών*¹⁶ *σωματείων* μη κερδοσκοπικού σκοπού έγινε αρχικά με το νόμο 281/1914 και στη συνέχεια με τη ριζική αναθεώρηση που επήλθε με τον Αστικό Κώδικα (άρθρα 78-107 ΑΚ). Επίσης, συμπληρώθηκε με το νόμο 2189/1940 που τροποποιήθηκε μεταγενέστερα με το ΝΔ 1111/1972 και ρύθμισε συγκεκριμένα τα *φιλανθρωπικά σωματεία*, ως οργανώσεις που επιδιώκουν φιλανθρωπικό έργο. Ωστόσο στη συγκεκριμένη διάταξη δεν υπαγόταν ρητά ο συνεταιρισμός ως *σωματειακής υφής ένωση οικονομικού σκοπού*, αν και, πέραν του οικονομικού, είχε και έντονα κοινωνικό σκοπό.

Η προστασία των συνεταιρισμών προβλέφθηκε στο Σύνταγμα του 1952, αφού προηγήθηκε η θέσπισή του με το γενικό για τους συνεταιρισμούς νόμο 602/1915. Στο άρθρο 109 του Συντάγματος του 1952 αναφερόταν ότι « Οι συνεταιρισμοί, γεωργικοί και αστικοί, τελούσιν υπό την προστασία του κράτους, μεριμνώντας συστηματικώς υπέρ της αναπτύξεως αυτών». Συμπληρωνόταν δε η εν λόγω διάταξη από την εξής ερμηνευτική δήλωση: Η κατά νόμο σύσταση *αναγκαστικού συνεταιρισμού* δεν αντιβαίνει, ως τοιαύτη, εις το Σύνταγμα»¹⁷. Κατά συνέπεια, με το Σύνταγμα του 1952 και στη συνέχεια με το Σύνταγμα 1975/86/01 επιλύθηκε κατά μία έννοια το ζήτημα

¹⁶ Ειδικοί νόμοι διέπουν τα επαγγελματικά σωματεία με την ψήφιση του νόμου 2151/1920 και τις μεταγενέστερες ρυθμίσεις.

¹⁷ Η δημιουργία αναγκαστικών συνεταιρισμών αποκατάστασης ακτημόνων καλλιεργητών, μεταξύ των ετών 1923-1932, στη συνέχεια διαχείρισης ακίνητης συνιδιοκτησίας και κοινής χορτονομής νόθευσαν την άποψη για τους συνεταιρισμούς ως ελεύθερη ένωση προσώπων και διατυπώθηκαν διαφωνίες για τη συνταγματικότητα των αναγκαστικών συνεταιρισμών.

της αντισυνταγματικότητας των αναγκαστικών συνεταιρισμών. Οι *αναγκαστικοί συνεταιρισμοί* εξακολουθούν να προβλέπονται συνταγματικά στο άρθρο 12 παρ 5, παρόλο που η έννοια της υποχρεωτικότητας έρχεται σε αντίθεση με την έννοια του συνεταιρισμού, η οποία εμπεριέχει το στοιχείο της απόλυτα εθελούσιας συνεργασίας. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη διάταξη: «Επιτρέπεται η σύσταση με νόμο αναγκαστικών συνεταιρισμών που αποβλέπουν στην εκπλήρωση σκοπών κοινής ωφελείας ή δημοσίου ενδιαφέροντος ή κοινής εκμετάλλευσης γεωργικών εκτάσεων ή άλλης πλουτοπαραγωγικής πηγής, εφόσον πάντως εξασφαλίζεται η ίση μεταχείριση αυτών που συμμετέχουν».

Στο Σύνταγμα του 1975 (άρθρο 12, παρ. 4 και 5) θεμελιώνεται η θεσμική κατοχύρωση των συνεταιρισμών και η διαφοροποίησή τους από τις ενώσεις προσώπων και τα σωματεία. Το άρθρο 12 του Συντάγματος στο σύνολό του αναφέρεται κατά μία έννοια ένα ευρύ φάσμα οργανώσεων που θεωρούνται ότι δραστηριοποιούνται σήμερα στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας.

Η εγκαθίδρυση νομικά του συνεταιριστικού θεσμού στην Ελλάδα έγινε με τη ψήφιση του νόμου 602/1915 που ήταν γερμανικής και αυστριακής έμπνευσης και περιελάμβανε πλην των αγροτών και άλλες κατηγορίες συνεργατισμού. Η ψήφισή του σημείωσε καθυστέρηση σε σύγκριση με τις νομοθεσίες άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Ο νόμος αυτός προέβλεπε ότι επτά μέλη μπορούν να ιδρύσουν συνεταιρισμό που αποσκοπεί στη δια συνεργασίας των συνεταιρών προαγωγή της ιδιωτικής τους οικονομίας και ελέγχεται από εποπτικό συμβούλιο και το αρμόδιο Υπουργείο.

Ο νόμος 602/1915 «Περί συνεταιρισμών»¹⁸ διατηρήθηκε σε ισχύ μέχρι την αναθεώρηση της συνεταιριστικής νομοθεσίας μετά τη μεταπολίτευση, όπου η ανασυγκρότηση και οργανωτική λειτουργία των συνεταιρισμών κατέστη επιβεβλημένη, γιατί νέα ζητήματα, που απασχόλησαν την ελληνική κοινωνία και τον κόσμο της υπαίθρου, προβλημάτισαν και το κοινό νομοθέτη, κυρίως με την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ και τη σημασία που έδωσε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα στην ανάπτυξη των συνεταιρισμών. Άλλωστε οι συνεχείς τροποποιήσεις είχαν κάνει το νόμο δύσχρηστο (Παπαγεωργίου, 2004, σ. 253).

Η συζήτηση για την τροποποίηση και την αναθεώρηση της νομοθεσίας ανέδειξε το θέμα ξεχωριστών ρυθμίσεων τόσο για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς όσο και για τους αστικούς συνεταιρισμούς στη βάση των ιδιαιτεροτήτων τους.

¹⁸ ΝΔ 227/73 που αφορούσε ειδικά τους γεωργικούς συνεταιρισμούς και καταργήθηκε πριν την έναρξη ισχύος του.

Πιο συγκεκριμένα, ο νόμος 921/1979 για τους γεωργικούς συνεταιρισμούς αντικατέστησε το νόμο 602/1915, ο οποίος τροποποιήθηκε στη συνέχεια διαδοχικά από τους νόμους 1541/1985, 2169/1993 και 2181/1994. Επιπλέον, η ισχύουσα νομοθεσία για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς αναθεωρήθηκε σχετικά πρόσφατα με το νόμο 2810/2000 για τις «Αγροτικές Συνεταιριστικές Οργανώσεις» (ΑΣΟ), όπως συμπληρώθηκε με το άρθρο 18 του νόμου 3147/2003.

Σύμφωνα με το νόμο 2810/2000, η ΑΣΟ είναι αυτόνομη ένωση προσώπων, συγκροτείται εθελοντικά και επιδιώκει με την αμοιβαία βοήθεια των μελών της, στην οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική ανάπτυξη και προαγωγή τους, μέσω μιας συνιδιόκτητης και δημοκρατικά διοικούμενης επιχείρησης. Η ΑΣΟ ιδρύεται από *εφτά* τουλάχιστον φυσικά πρόσωπα, ικανά για δικαιοπραξία, που απασχολούνται σε οποιοδήποτε κλάδο ή δραστηριότητα της αγροτικής οικονομίας και έγκεται στο καταστατικό η απόφαση για συμμετοχή νομικών προσώπων. Η εποπτεία ασκείται από τον Υπουργό Γεωργίας ή ανατίθεται ειδικά από αυτόν. Ο έλεγχος γίνεται κατ' ανάθεση από ορκωτούς ελεγκτές ή από πτυχιούχους οικονομικής κατεύθυνσης. Οι *αγροτικές συνεταιριστικές οργανώσεις* κάθε βαθμίδας και οι *συνεταιριστικές εταιρίες* μπορούν να συνιστούν *ανώνυμη εταιρία* (ΑΕ) ή *εταιρία περιορισμένης ευθύνης* (ΕΠΕ). Τέλος, προβλέπονται κάποιες οικονομικές ενισχύσεις και φοροαπαλλαγές και η με ΠΔ θέσπιση κινήτρων για συγχώνευση.

Με το νόμο 1667/1986 «Αστικοί Συνεταιρισμοί», όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε μεταγενέστερα από το νόμο 2515/1997, από το άρθρο 5 του νόμου 2076/1992, (σύμφωνα με το οποίο προβλέφθηκαν συνεταιριστικές τράπεζες στην Ελλάδα με τον τύπο του πιστωτικού συνεταιρισμού του νόμου 1667/1986), καθώς και από το άρθρο 27 (παρ. 23, 24, 25) του νόμου 2166/1993, αντικαταστάθηκαν διατάξεις του νόμου 602/1915 που αφορούσαν τους αστικούς συνεταιρισμούς¹⁹. (Κιντής, 1997, σ. 76). Για τους οικοδομικούς συνεταιρισμούς που αποτελούν ειδική μορφή αστικών συνεταιρισμών εισήχθησαν ειδικές ρυθμίσεις αρχικά με το ΠΔ 17/1984 και στη συνέχεια με το ΠΔ 93/1987, όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε με τα ΠΔ 2/1988, 23/1990 και 448/1991.

Οι *αστικοί συνεταιρισμοί* είναι εκούσια ένωση προσώπων με οικονομικό σκοπό, η οποία δεν αποσκοπεί στην ανάπτυξη δραστηριοτήτων αγροτικής

¹⁹ Συμπληρωματικά βλέπε και τα ΠΔ 64/1989, 137/1990 και 316/1991

οικονομίας, αλλά επιδιώκει με τη συνεργασία των μελών της και μέσα από την κοινή επιχείρηση, την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής. Οι αστικοί συνεταιρισμοί χαρακτηρίζονται και από το αντικείμενο εργασίας τους και μπορούν να είναι παραγωγικοί, καταναλωτικοί, προμηθευτικοί, πιστωτικοί, μεταφορικοί και τουριστικοί. Στις δε δραστηριότητές τους περιλαμβάνονται ενδεικτικά χαρακτηριστικά επιχειρηματικότητα που διατρέχουν την κοινωνική οικονομία. Για τη σύστασή τους απαιτείται εκούσια ένωση τουλάχιστον *δεκαπέντε* προσώπων -ειδικότερα για τους καταναλωτικούς συνεταιρισμούς τουλάχιστον *εκατό* προσώπων- καταστατικό και καταχώρισή του στο Μητρώο συνεταιρισμών του ειρηνοδικείου, στην περιφέρεια του οποίου εδρεύει ο συνεταιρισμός. Μέλη του μπορούν να είναι ενήλικοι και όπως στην περίπτωση των αγροτικών συνεταιρισμών δίνεται η δυνατότητα στο καταστατικό να προβλέπει ως μέλη και νομικά πρόσωπα ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου. Τα μέλη διαθέτουν μια υποχρεωτική μερίδα, η οποία είναι ίση για όλους, και έχουν δικαίωμα, εφόσον προβλέπεται από το καταστατικό, έως σε πέντε ακόμη προαιρετικές μερίδες (έως σε 100 προαιρετικές στους καταναλωτικούς συνεταιρισμούς και έως σε 1.200 προαιρετικές μερίδες στους πιστωτικούς συνεταιρισμούς), παρόλο που οι προαιρετικές μερίδες δεν προσδίδουν κάποιο ιδιαίτερο πλεονέκτημα, π.χ. ως προς την ψήφο ή τη διοίκηση. Προκειμένου για νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου μπορούν να αποκτήσουν απεριόριστο αριθμό προαιρετικών μερίδων. Τα νέα μέλη καταβάλλουν επιπλέον, για την εξομοίωσή τους προς τα παλαιά, εισφορά ανάλογη με την καθαρή περιουσία του συνεταιρισμού. Η ευθύνη των μελών για τα χρέη του συνεταιρισμού τελεί σε εξάρτηση, με το χαρακτηρισμό του συνεταιρισμού ως περιορισμένης ή απεριόριστης ευθύνης. Ο έλεγχος ασκείται από το εποπτικό συμβούλιο.

Στους αστικούς συνεταιρισμούς ισχύει η δημοκρατική συνεταιριστική αρχή «κάθε μέλος-μία ψήφος», η Γ.Σ. απαρτίζεται από όλα τα μέλη και οι αποφάσεις της λαμβάνονται κατά κανόνα με απόλυτη πλειοψηφία των ψηφισάντων. Οι εκλογές για την ανάδειξη μελών των οργάνων συνεταιρισμού με αριθμό άνω των εκατό μελών γίνεται με το σύστημα των συνδυασμών και με απλή αναλογική. Αντίθετα, δίνεται η δυνατότητα στο καταστατικό να προβλέπεται ενιαίο ψηφοδέλτιο. Επίσης, εφόσον οι εργαζόμενοι μη μέλη στο συνεταιρισμό είναι πάνω από είκοσι, το ένα από τα μέλη του Δ.Σ. εκλέγεται από τους εργαζόμενους.

Ο νόμος καθορίζει τα κέρδη-πλεονάσματα διαχείρισης να διατίθενται για το σχηματισμό αποθεματικών και για διανομή στα μέλη. Οι αστικοί συνεταιρισμοί μπορούν να δημιουργούν συσπειρώσεις, όπως ενώσεις, ομοσπονδία, συνομοσπονδία αστικών συνεταιρισμών μόνο ορισμένων κατηγοριών συνεταιρισμών. Η εποπτεία και μέριμνα ανήκει στον Υπουργό Εθνικής Οικονομίας. Επίσης, προβλέπεται η Σύσταση στο Υπουργείο Συμβουλίου Συνεταιρισμών. Όμως, τόσο Συνομοσπονδία όσο και Συμβούλιο Συνεταιρισμών δεν έχουν μέχρι σχετικά πρόσφατα συσταθεί.

Οι *αναγκαστικοί συνεταιρισμοί* εξακολουθούν να προβλέπονται συνταγματικά στο άρθρο 12 παρ 5, παρόλο που η έννοια της υποχρεωτικότητας έρχεται σε ευθεία αντίθεση με την έννοια του συνεταιρισμού, που εμπεριέχει το στοιχείο της απόλυτα εθελούσιας συνεργασίας. Σύμφωνα με το νόμο 2810/2000 συνεχίζει να ισχύει το άρθρο 47 του νόμου 2169/1993, όπου αναφέρονται συγκεκριμένα οι αναγκαστικοί συνεταιρισμοί που ιδρύθηκαν με βάση ειδική νομοθεσία και διατηρούνται ακόμη στο ίδιο καθεστώς. Επίσης, με ΠΔ παρέχεται η δυνατότητα να μετατρέπονται οι αναγκαστικοί σε ελεύθερους συνεταιρισμούς. Γενικά είναι αποδεκτό, ότι σε γενικές γραμμές ως προς τη λειτουργία τους, οι αναγκαστικοί συνεταιρισμοί δε λειτουργούν διαφορετικά από τους ελεύθερους.

5.2. Η νομοθεσία για τις Κοινωνικές Επιχειρήσεις στην Ελλάδα σήμερα

Η σύγχρονη νομοθεσία στην Ελλάδα για τις κοινωνικές επιχειρήσεις παρουσιάζει μια σημαντική εξέλιξη με τη θέσπιση του άρθρου 12 του νόμου 2716/1999 που αφορά τους *κοινωνικούς συνεταιρισμούς περιορισμένης ευθύνης* (ΚοιΣΠΕ), είδος *κοινωνικής επιχείρησης ένταξης* με χαρακτηριστικά πολυεταυρικότητας με ετερογενείς εταίρους που επικεντρώνεται ιδίως σε περιορισμένη ομάδα του πληθυσμού, τους ψυχικά ασθενείς.

Α) κοινωνικοί συνεταιρισμοί Π.Ε. (Κοι.ΣΠΕ)

Με το άρθρο 12 του νόμου 2716/1999 θεσπίζονται οι *κοινωνικοί συνεταιρισμοί Π.Ε.* (ΚοιΣΠΕ). Οι *ΚοιΣΠΕ* αποτελούν μία μορφή κοινωνικής επιχείρησης που μάλιστα ανήκει στην κατηγορία της «Κοινωνικής Επιχείρησης Ένταξης» (π.χ. Enterprise Sociale d'Insertion-EIS, Work Integration Social Enterprise WISE).

Οι ΚοιΣΠΕ συνιστούν μια πρωτοπόρο νομική και οικονομική μορφή κοινωνικής επιχείρησης στον ευρωπαϊκό χώρο που θεσπίστηκε το 1999, μετά τον ιταλικό (1991) και βελγικό νόμο (1995). Ασφαλώς, θα μπορούσε να καλύπτει πολλές ομάδες του πληθυσμού και να μην αποβλέπει στην κοινωνικο-οικονομική ενσωμάτωση και την επαγγελματική ένταξη ιδίως των ατόμων με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Όμως, η υιοθέτηση της συγκεκριμένης νομοθετικής πολιτικής είναι απόρροια: α) του γνωστού φαινομένου στη θεσμική ιστορία των συνεταιρισμών, της δυσχέρειας δηλ. θέσπισης ενιαίου ρυθμιστικού πλαισίου για τους συνεταιρισμούς με ειδικές αποκλίνουσες διατάξεις ως προς τα διαφορετικά είδη των συνεταιρισμών, β) της ενδυνάμωσης του κανονιστικού ρόλου του καταστατικού τους και γ) της ιδιοτυπίας του συγκεκριμένου νομικού προσώπου που συνιστά τόσο μια συνεταιριστική ένωση προσώπων όσο και μονάδα ψυχικής υγείας.

Σύμφωνα με το νόμο, οι ΚοιΣΠΕ έχουν σκοπό «την κοινωνικο-οικονομική ενσωμάτωση και την επαγγελματική ένταξη των ατόμων με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα και συμβάλλουν στη θεραπεία τους και στην κατά το δυνατόν οικονομική τους αυτάρκεια».

Είναι νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου με περιορισμένη ευθύνη των μελών τους, έχουν εμπορική ιδιότητα, εφόσον επινοήθηκαν ως προς τη νομική μορφή κατά το πρότυπο των αστικών συνεταιρισμών Π.Ε. και είναι ταυτόχρονα μονάδα ψυχικής υγείας που ανήκει στους τομείς ψυχικής υγείας, επειδή ακριβώς η θεωρητική της σύλληψη πληροί τους όρους της αποκατάστασης, καθώς και της κοινωνικής και επαγγελματικής ένταξης. Οι ΚοιΣΠΕ αναπτύσσουν οποιαδήποτε οικονομική δραστηριότητα και μπορούν ταυτόχρονα να είναι παραγωγικοί, προμηθευτικοί, καταναλωτικοί κ.α.

Για τη σύσταση ΚοιΣΠΕ απαιτείται καταστατικό και καταχώρισή του στο Μητρώο συνεταιρισμών του ειρηνοδικείου, στην περιφέρεια του οποίου εδρεύει ο συνεταιρισμός, καθώς και προηγούμενη άδεια σκοπιμότητας από τον Υπουργό Υγείας. Η έκδοση άδειας σκοπιμότητας λαμβάνει υπόψη την πλήρωση ορισμένων προϋποθέσεων. Ο νόμος υιοθετεί τη συνεταιριστική αρχή της ανοικτής πόρτας, κατά την οποία η εγγραφή νέων μελών και η έξοδος είναι πάντοτε ελεύθερη

Μέλη του ΚοιΣΠΕ μπορούν να γίνουν:

- φυσικά πρόσωπα ενήλικες ή ανήλικοι που έχουν συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας τους και έχουν ανάγκη αποκατάστασης, ανεξάρτητα από τη διαγνωστική κατηγορία, το στάδιο της νόσου και τη διαμονή και κατ' εξαίρεση, χωρίς να

διαθέτουν την ικανότητα για δικαιοπραξία. Τα μέλη αυτής της κατηγορίας κατέχουν ποσοστό 35% του συνόλου των μελών. Το ποσοστό αυτό θα μπορούσε να είναι υψηλότερο, εφόσον οι ΚοιΣΠΕ έχουν θεσμοθετηθεί κυρίως χάριν της ένταξης αυτών των ατόμων.

- φυσικά πρόσωπα ενήλικες που εργάζονται στο χώρο της ψυχικής υγείας. Ο νόμος επιτρέπει ακόμη και τη συμμετοχή δημοσίων υπαλλήλων ή ειδικοτήτων κλάδου ΕΣΥ. Τα μέλη αυτής της κατηγορίας κατέχουν ποσοστό 45% του συνόλου των μελών. Η λογική του νομοθέτη ήταν το ποσοστό της α και β κατηγορίας μελών να έχει τον έλεγχο του ΚοιΣΠΕ.
- Δήμοι, κοινότητες και άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, καθώς και άλλα φυσικά πρόσωπα. Τα φυσικά αυτά πρόσωπα μπορεί να προέρχονται από την τοπική κοινωνία, να βρίσκονται σε μειονεκτική θέση λόγω ανεργίας, μετανάστευσης, χρήσης ουσιών, κ.α.. Πάντως δεν απαιτείται να έχουν σοβαρά ψυχιατρικά προβλήματα. Τα μέλη αυτής της κατηγορίας δεν μπορούν να ξεπερνούν το 20% του συνόλου των μελών.

Ο νόμος προβλέπει τη δυνατότητα απασχόλησης των μελών στους ΚοιΣΠΕ, εφόσον επιτρέπεται στο καταστατικό τους και καθορίζεται στον εσωτερικό κανονισμό λειτουργίας τους. Για τα μέλη της πρώτης κατηγορίας ρυθμίζεται ειδικά αυτό το ζήτημα και μάλιστα αρκετά προστατευτικά. Η αμοιβή για την παροχή εργασίας στους ΚοιΣΠΕ είναι ανάλογη της παραγωγικότητάς τους και του χρόνου εργασίας τους. Τα απασχολούμενα μέλη της εν λόγω κατηγορίας, αν λαμβάνουν σύνταξη γήρατος ή αναπηρίας ή επίδομα πρόνοιας ή επίδομα επανένταξης ή οποιασδήποτε μορφής νοσήλιο ή παροχή συνεχίζουν να εισπράττουν αυτές τις παροχές ταυτόχρονα και αθροιστικά με την αμοιβή τους. Σε περίπτωση που τα απασχολούμενα μέλη είναι ανασφάλιστοι και δεν καλύπτονται από τις κείμενες διατάξεις ασφαρίζονται από τους ΚοιΣΠΕ στους αντίστοιχους ασφαλιστικούς οργανισμούς. Τα μέλη της δεύτερης κατηγορίας μπορεί να παρέχουν πλήρη ή μερική απασχόληση στους ΚοιΣΠΕ σύμφωνα με το νόμο. Όμως, δεν αμείβονται από τους ΚοιΣΠΕ, αλλά από το φορέα προέλευσής τους. Οι ΚοιΣΠΕ καταβάλλουν σε αυτά τις δαπάνες που υποβλήθηκαν κατά την εργασία τους σε αυτούς. Επίσης, οι ΚοιΣΠΕ μπορούν να προσλαμβάνουν *εργαζόμενους μη μέλη*, οι οποίοι δεν έχουν δικαίωμα

ψήφου, αλλά δικαιούνται να παρίστανται και να εκφέρουν τη γνώμη τους στη Γ.Σ., εφόσον προβλέπεται στο καταστατικό.

Τα μέλη του ΚοιΣΠΕ διαθέτουν μια υποχρεωτική συνεταιριστική μερίδα, το ύψος της οποίας προβλέπεται στο καταστατικό και είναι ίση για όλα τα μέλη. Το καταστατικό επιτρέπει την απόκτηση από κάθε μέλος έως πέντε προαιρετικών μερίδων και μπορεί να προβλέπει χωρίς περιορισμό την απόκτηση προαιρετικών μερίδων από νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και ιδιωτικού δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Τα νέα μέλη καταβάλλουν επιπλέον, για την εξομοίωσή τους προς τα παλαιά, εισφορά ανάλογη με την καθαρή περιουσία του ΚοιΣΠΕ. Ειδικές ρυθμίσεις στο καταστατικό μπορεί να προβλέπονται για τα μέλη της πρώτης και δεύτερης κατηγορίας μελών.

Τα όργανα διοίκησης και ελέγχου εκλέγονται από τη Γ.Σ.. Το Δ.Σ. είναι επταμελές και αποτελείται από πέντε μέλη της δεύτερης και τρίτης κατηγορίας και δύο μέλη της πρώτης κατηγορίας, εφόσον δεν βρίσκονται σε πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση. Τον έλεγχο ασκεί τριμελές εποπτικό συμβούλιο. Κάθε μέλος ψηφίζει αυτοπροσώπως στη Γ.Σ. και δύναται να εκπροσωπήσει άλλο ένα μέλος, εφόσον το προβλέπει το καταστατικό και συμμετέχει με μία ψήφο μία μερίδα, ανεξάρτητα από τις προαιρετικές μερίδες.

Οι πόροι των ΚοιΣΠΕ προέρχονται από επιχορηγήσεις κρατικές και άλλες, από χρηματοδοτήσεις, από κληροδοτήματα, από έσοδα του ΚοιΣΠΕ κ.α. και ισχύουν για αυτούς διάφορες φοροαπαλλαγές και διευκολύνσεις, ενώ δύναται να προμηθεύουν το δημόσιο, τους ΟΤΑ κ.α. Το κεφάλαιό του απαρτίζεται από τις συνεταιριστικές μερίδες και τα παντός είδους προβλεπόμενα αποθεματικά. Η διανομή των κερδών μεταξύ των μελών γίνεται μετά την αφαίρεση των αποθεματικών. Αν το καταστατικό δεν ορίζει διαφορετικά, τα μισά κέρδη μοιράζονται ανάλογα με τις συνεταιριστικές μερίδες και τα άλλα μισά ανάλογα με την ποσοστιαία συμμετοχή στις εργασίες του συνεταιρισμού.

Οι ΚοιΣΠΕ μπορεί να ιδρύουν ενώσεις ΚοιΣΠΕ. Επίσης, οι ενώσεις ΚοιΣΠΕ και οι ΚοιΣΠΕ μπορούν να συστήνουν την *Πανελλήνιο Ομοσπονδία ΚοιΣΠΕ*.

Β) Γυναικείοι Συνεταιρισμοί Αγροτουρισμού

Οι *γυναικείοι συνεταιρισμοί αγροτουρισμού* αποτελούν επιτυχημένη επιχειρηματική δραστηριότητα, οι οποίοι θα μπορούσαν να αναπτυχθούν και να λειτουργήσουν αποτελεσματικότερα, εάν στη χώρα μας είχε θεσπιστεί κατάλληλο

νομικό πλαίσιο, με βάση τις σύγχρονες ρυθμίσεις για την κοινωνική επιχείρηση. Οι γυναικείοι συνεταιρισμοί αγροτουρισμού, παρόλο ότι πληρούν τα κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια των κοινωνικών επιχειρήσεων, *ιδρύονται ωστόσο με την ισχύουσα νομοθεσία για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς*, νομοθεσία η οποία δεν διαθέτει τα ειδικά χαρακτηριστικά στοιχεία της κοινωνικής επιχείρησης, αλλά οργάνωσης της κοινωνικής οικονομίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Γ ΜΕΡΟΥΣ

Από την εξέταση που προηγήθηκε σχετικά με το υπάρχον θεσμικό και νομικό πλαίσιο διαπιστώσαμε ότι δεν υπάρχει δημόσια πολιτική για τις οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στο χώρο της κοινωνικής οικονομίας στην Ελλάδα. Επίσης δεν υπάρχει ειδική νομοθεσία για την ανάπτυξη του νέου θεσμού των κοινωνικών επιχειρήσεων, που να στοχεύει στην κοινή ωφέλεια και στο κοινωνικό συμφέρον.

Οι οργανώσεις της κοινωνικής οικονομίας στη χώρα μας παίρνουν τη μορφή νομικών προσώπων του ιδιωτικού δικαίου και ρυθμίζονται με βάση τις διατάξεις της κοινής νομοθεσίας για τους συνεταιρισμούς, τα σωματεία, αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρίες, κ.α., με αποτέλεσμα να αποθαρρύνονται όσοι πολίτες επιθυμούν να ασχοληθούν επιχειρηματικά με αυτόν το χώρο. Τη μόνη αναγνωρισμένη με νόμο σύγχρονη μορφή κοινωνικής επιχείρησης (βλ. μέρος Γ) αποτελούν οι ΚοιΣΠΕ (νόμος 2716/1999, άρθρο 12).

Με βάση τα παραπάνω και υπογραμμίζοντας τα κενά που συναντούμε στη χώρα μας, προτείνουμε μέτρα δημόσιας πολιτικής για την Κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία, καθώς και ένα νέο νομικό πρόσωπο, ειδικό τύπο συνεταιρισμού για την κοινωνική επιχείρηση, *σωματειακής υφής*, που συνδυάζει τον κοινωνικό σκοπό, τη δημοκρατία και την ευλυγισία ανάπτυξης της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και το οποίο θα εξετάσουμε διεξοδικά στο επόμενο και τελευταίο μέρος της μελέτης μας (Δ μέρος).

ΜΕΡΟΣ Δ

**ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΗ
ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟ ΤΟΥ ΘΕΣΜΙΚΟΥ
ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ ΣΤΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ. ΕΠΙΛΟΓΗ ΦΟΡΕΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Προτάσεις για τη Διαμόρφωση Δημόσιας Πολιτικής στον Τομέα της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας και Νομική Κατοχύρωση της Κοινωνικής Επιχείρησης στην Ελλάδα

6.1 Γενικά στοιχεία

Στα παραπάνω κεφάλαια εξετάσαμε μια σειρά θεμάτων που αφορούν την κατανόηση της κοινωνικής οικονομίας και των κοινωνικών επιχειρήσεων. Αναδείξαμε πτυχές, τόσο από θεωρητική και πρακτική άποψη, όσο και από τη νομική πλευρά. Επιχειρήσαμε να γίνει όσο το δυνατό κατανοητή η διάκριση μεταξύ οργανώσεων εν γένει της κοινωνικής οικονομίας και των κοινωνικών επιχειρήσεων. Περαιτέρω επιμείναμε στην εξέταση βασικών χαρακτηριστικών των θεσπισμένων ήδη νομικών μορφών κοινωνικών επιχειρήσεων α) στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, β) σε «παραδειγματικές» νομοθεσίες κρατών-μελών και γ) στην ελληνική έννομη τάξη, καθώς η διαμόρφωση ειδικής νομοθεσίας για τις κοινωνικές επιχειρήσεις είναι πρόσφατο σχετικά νομικό φαινόμενο σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Τόσο η ΕΕ ανέπτυξε πολιτικές και κατάλληλο νομικό πλαίσιο σχετικά με τις οργανώσεις κοινωνικής οικονομίας που έχουν επιχειρηματικό, κυρίως, σκοπό, όσο και τα κράτη μέλη ψήφισαν νέα σύγχρονα νομοθετήματα με τα οποία κατοχύρωσαν και ρύθμισαν τις κοινωνικές επιχειρήσεις, ενθαρρύνοντας παλαιότερες νομικές οντότητες που παρήγαγαν έργο στο πεδίο της κοινωνικής οικονομίας, όπως σωματεία (αστικά, φιλανθρωπικά, αλληλοβοηθητικά ή ταμεία), αστικές εταιρίες μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, να μετασχηματιστούν, εφόσον πληρούν τα θεσμοθετημένα κριτήρια και να αναπτύξουν δράσεις στο πεδίο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας.

Αφού λάβαμε υπόψη, λοιπόν, αφενός τις νομικές ρυθμίσεις σε επίπεδο νομοθεσίας της ΕΕ και αφετέρου τους κατοχυρωμένους θεσμικά αντιπροσωπευτικούς τύπους νομικών προσώπων κοινωνικών επιχειρήσεων που ισχύουν σήμερα σε χώρες της Ευρώπης, διαπιστώσαμε ότι υπάρχουν δύο βασικά δυνατές επιλογές, ως προς τη μορφή νομικού προσώπου του ιδιωτικού δικαίου για την κοινωνική επιχείρηση σε ευρωπαϊκό επίπεδο: α) ο συνεταιρισμός και β) οι κεφαλαιουχικές εταιρίες του Εμπορικού δίκαιου. Οι εν λόγω επιλογές νομικού προσώπου ανά χώρα διαπιστώνουμε ότι είναι αποτέλεσμα:

α) της κοινωνικής και δημόσιας πολιτικής των κρατών μελών σχετικά με την αναγνώριση της κοινωνικής οικονομίας και της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και του βαθμού σύνδεσής τους με τον εμπορικό τομέα

β) της θεσμικής κουλτούρας και των παρεχομένων δυνατοτήτων του δικαίου κάθε χώρας σχετικά με τα προβλεπόμενα νομικά πρόσωπα.

γ) της μακρόχρονης εξέλιξης (π.χ. Ιταλία) και του βαθμού ωρίμανσης (π.χ. Γαλλία, Βρετανία) των κατοχυρωμένων νομικά κοινωνικο-οικονομικών οντοτήτων που πληρούν τα κριτήρια των κοινωνικών επιχειρήσεων, έστω και αν δεν φέρουν στην επωνυμία τον τίτλο «Κοινωνική Επιχείρηση».

Στην Ελλάδα, διαπιστώνουμε, επίσης, ότι οι δυνατότητες επιλογής νομικού προσώπου με βάση την υπάρχουσα νομική πραγματικότητα είναι: α) νομικό πρόσωπο του ιδιωτικού δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα: σωματείο ή αστική μη κερδοσκοπική εταιρία ΑΚ, β) νομικό πρόσωπο του ιδιωτικού δικαίου κερδοσκοπικού χαρακτήρα, είτε με τη μορφή του συνεταιρισμού, είτε της εμπορικής κεφαλαιουχικής εταιρίας (ΑΕ, ΕΠΕ).

Με βάση τα παραπάνω, προτείνουμε ένα νέο ειδικό (*sui generis*) νομικό πρόσωπο, συνεταιριστικού τύπου για τη νομική μορφή της κοινωνικής επιχείρησης στη χώρα μας, γιατί ο συνεταιρισμός, είναι νομικό πρόσωπο *σωματειακής υφής*, που συνδυάζει, όπως θα εξετάσουμε αμέσως παρακάτω, τον *κοινωνικό σκοπό*, τη *δημοκρατία* και την *ευλυγισία ανάπτυξης της κοινωνικής επιχειρηματικότητας λόγω της εμπορικής του ιδιότητας*. Επίσης, αυτή η πρόταση εναρμονίζεται πλήρως με τη θεσμική μας παράδοση, αλλά και με αντίστοιχες επιλογές άλλων ευρωπαϊκών κρατών και της ΕΕ

Αποκλείσαμε μορφές νομικών προσώπων του αστικού δικαίου, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, όπως το *σωματείο*, την *αστική μη κερδοσκοπική εταιρία* και το *ίδρυμα*. Το σωματείο επειδή εξυπηρετεί κυρίως κοινωνικούς, ιδεολογικούς και μη κερδοσκοπικούς σκοπούς, χωρίς να αποκλείεται φυσικά η επιδίωξη «οποιοδήποτε ωφελήματος». Επίσης η σύστασή του έχει πιο χρονοβόρες και διαδικαστικές διαδικασίες. Η αστική μη κερδοσκοπική εταιρία αποκλείστηκε, καθώς δεν είναι ανοικτό νομικό πρόσωπο στην είσοδο και έξοδο μελών και δεν δύναται να έχει κερδοσκοπικό σκοπό, γιατί αν έχει οικονομικά οφέλη καθίσταται προσωπική εμπορική εταιρία. Το ίδρυμα δεν ενδείκνυται, γιατί δεν είναι ένωση προσώπων, αλλά σύνολο ταγμένης περιουσίας. Παράλληλα απορρίπτονται οι κεφαλαιουχικές εταιρίες,

για το λόγο ότι στηρίζονται κυρίως στο κεφάλαιο και στον αμιγώς κερδοσκοπικό χαρακτήρα.

Με βάση αυτό το σκεπτικό δεν εξετάσαμε το νομικό καθεστώς των ΜΚΕΟ (οργανώσεων του εθελοντισμού, της κοινωνίας των πολιτών, ΜΚΟ και αυτών που ονομάζω *μικτών οργανώσεων*, δηλαδή εθελοντικών οργανώσεων που περιλαμβάνουν και στοιχεία της συνηγορίας κ.α.) ή και άλλων οργανώσεων που δραστηριοποιούνται γενικότερα στον τομέα της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, γιατί η συνήθης νομική τους μορφή, αυτή των νομικών προσώπων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα του Α.Κ. (σωματεία, αστικές εταιρίες μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα ή ιδρύματα) είναι ήδη γνωστή και αναπτυγμένη από τη θεωρία του αστικού δικαίου²⁰. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι δεν κρίνουμε *αναγκαίο να ληφθούν μέτρα δημόσιας πολιτικής, θεσμικής αναμόρφωσης και νομικής προσαρμογής στις σύγχρονες συνθήκες διατάξεων που αφορούν τις παραπάνω οργανωτικές μορφές της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας* (αναγνώριση των δραστηριοτήτων τους ως οργανώσεων της κοινωνικής οικονομίας, φορολογικές ελαφρύνσεις κ.α.). Αυτή η θέση μας εξάλλου απαντά στο ερώτημα γιατί δεν προτείνουμε τη δημιουργία ενός ομοιογενούς ενοποιητικού νομικού τύπου που να καλύπτει όλες τις μορφές κοινωνικής οικονομίας (σωματεία αστικά, φιλανθρωπικά, αλληλοβοηθητικά ή ταμεία αυτασφάλισης, αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρίες Α.Κ. κ.α.)²¹. Θεωρούμε ότι υπάρχουν ουσιαστικές διαφοροποιήσεις, αφενός μεταξύ ορισμένων δραστηριοτήτων και οργανώσεων κοινωνικής οικονομίας και αφετέρου της *κοινωνικής επιχειρηματικότητας* των κοινωνικών επιχειρήσεων, παρόλο που είμαστε ενσυνείδητοι ότι δεν υπάρχουν ακόμη σαφώς προσδιορισμένα όρια. Σε αυτό το στάδιο, ο πλουραλισμός είναι πηγή δημιουργίας και ανάπτυξης του τομέα της κοινωνικής οικονομίας και οι ρυθμίσεις χρειάζεται να είναι ελαστικές, χωρίς ωστόσο να εμποδίσουν τη χάραξη δημόσιας πολιτικής για ενδυνάμωση και ανάπτυξη αυθεντικών κοινωνικών επιχειρήσεων.

6.2. Προτάσεις δημόσιας και νομοθετικής πολιτικής

Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις και πιο συγκεκριμένα, αφού λάβαμε υπόψη μας α) την υπάρχουσα προς ρύθμιση κατάσταση στην Ελλάδα β) το σε ισχύ ελληνικό δίκαιο δ) την πολιτική της ΕΕ και την ισχύουσα νομοθεσία της ΕΕ ε) την

²⁰ βλ. σχετικά Βλαστός, 2002, σ. 2 επομ.

²¹ βλ. Σχέδιο Υπουργείου Οικονομίας και Οικονομικών, Νομοσχέδιο «Σύσταση Εταιρειών Κοινωνικού Σκοπού», Φεβρουάριος 2002.

πολιτική άλλων ευρωπαϊκών κρατών για τις κοινωνικές επιχειρήσεις και γενικότερα για τις οργανώσεις της κοινωνικής οικονομίας και στ) τη νομοθετική εμπειρία άλλων ευρωπαϊκών κρατών και τους σε ισχύ ειδικούς νόμους για την κοινωνική επιχείρηση, *προτείνουμε τα εξής μέτρα δημόσιας και νομοθετικής πολιτικής:*

1) τη διαμόρφωση δημόσιας πολιτικής γενικά για την κοινωνική οικονομία και τις οργανώσεις της και ειδικότερα για τις κοινωνικές επιχειρήσεις. Η αναγνώριση ενός ενιαίου θεσμικού πλαισίου για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία στην Ελλάδα, το οποίο θα επλύει γενικά θέματα του συγκεκριμένου τομέα και των οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στο χώρο αυτό.

2) την υιοθέτηση συμπληρωματικών νομικών ρυθμίσεων για την επίλυση ομαδοποιημένων προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στην πράξη οι οργανώσεις της κοινωνικής οικονομίας (π.χ. φορολογικές επιβαρύνσεις, εισφορές, κ.α.). Αυτή η λήψη μέτρων επιβάλλεται ως αντίβαρο στην παροχή υπηρεσιών και την εξυπηρέτηση του κοινωνικού σκοπού. Επιπλέον, κρίνουμε ότι είναι απαραίτητη η **πρόβλεψη ειδικών ρυθμίσεων για κοινωνικές επιχειρήσεις** που ασκούν δραστηριότητες ορισμένου είδους (π.χ. κοινωνικές επιχειρήσεις ένταξης, κ.α.) σχετικά με τους σκοπούς, τους στόχους και την ιδιαιτερότητα του αντικειμένου τους.

3) τη λήψη ειδικών μέτρων για την ανάπτυξη του ηθικού εμπορίου (fair trade).

4) την πρόβλεψη ειδικής μεταχείρισης από τις Τράπεζες για δανειοδότηση, ως συμμετοχή στην *εταιρική κοινωνική ευθύνη* και ειδική πρόβλεψη για την **εξασφάλιση εγγυήσεων**. Επίσης, τη λήψη κατάλληλων μέτρων για την **ενθάρρυνση πρωτοβουλιών και την ανάπτυξη Χρηματοδοτικών Οργανισμών κοινωνικής οικονομίας**.

5) την προώθηση λύσεων σε κοινοτικό και εθνικό επίπεδο για ζητήματα ανταγωνισμού και κοινωνικής επιχειρηματικότητας. Είναι αναγκαία η προώθηση νομοθετικής παρέμβασης σε επίπεδο ΕΕ, ώστε το δίκαιο του ανταγωνισμού να μην εξουδετερώνει την ανάπτυξη της κοινωνικής οικονομίας και των κοινωνικών επιχειρήσεων. Ειδικές ρυθμίσεις για συμβάσεις με το Δημόσιο, τους ΟΤΑ σχετικά με την ανάληψη παροχής υπηρεσιών και παραγωγής αγαθών, καθώς και προτίμηση στην

πρόσβαση στο δημόσιο τομέα των κοινωνικών επιχειρήσεων σε σχέση με τον ιδιωτικό τομέα. Προτείνουμε συγκεκριμένα την τροποποίηση και αναδιατύπωση του άρθρου 19 της Κοινοτικής Οδηγίας για την ανάθεση των δημοσίων συμβάσεων (2004/18/EK) και κατ' επέκταση του άρθρου 18 του ΠΔ προς εφαρμογή της, που καλύπτει μόνο μια πολύ συγκεκριμένη περίπτωση «προγραμμάτων προστατευόμενων θέσεων εργασίας, όταν η πλειοψηφία των εργαζομένων είναι άτομα με ειδικές ανάγκες».

6) τη λήψη θεσμικών μέτρων για την ανάπτυξη της κοινωνικής οικονομίας και των κοινωνικών επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα:

- **Σύσταση Γενικής Γραμματείας Κοινωνικής Οικονομίας και Κοινωνικών Επιχειρήσεων.** Αξίζει μεγαλύτερη διερεύνηση το ζήτημα της επιλογής του σχετικού υπουργείου.
- **Δημιουργία Εθνικής Επιτροπής ή Ανεξάρτητης Αρχής ή Οργανισμού** για την ανάπτυξη και στήριξη των οργανώσεων κοινωνικής οικονομίας και κοινωνικών επιχειρήσεων (βλ. Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002, σ. 294 και 299-301).
- **Συγκρότηση τοπικών και εθνικών δικτύων καθώς και «Κεντρικής Ένωσης Κοινωνικής Οικονομίας και Κοινωνικών Επιχειρήσεων».**
- **Σύσταση Μητρώων** τόσο κοινωνικών επιχειρήσεων όσο και άλλων οργανώσεων της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας.

7) τη θέσπιση της κοινωνικής επιχείρησης, ενός νέου, *sui generis*, νομικού προσώπου του ιδιωτικού δικαίου, με τη μορφή του συνεταιρισμού, που είναι μια εταιρική νομική μορφή ευέλικτη *σωματειακής υφής* του εμπορικού δικαίου και μπορεί να συνδυάζει τον *οικονομικό σκοπό* με άλλους *σκοπούς γενικού συμφέροντος*, και συνεπώς μπορεί να συνδέει την *κοινωνική επιχειρηματικότητα με τον κοινωνικό σκοπό* και με το συμφέρον της κοινότητας, εννοούμενης ως τοπικής κοινωνίας ή ομάδας του πληθυσμού. Οι παραπάνω σκοποί αποτελούν κατεξοχήν χαρακτηριστικούς στρατηγικούς στόχους της κοινωνικής επιχείρησης, σύμφωνα με τη σύγχρονη προσέγγιση αυτής της έννοιας. Ο συνεταιρισμός αποτελεί ένα θεσμό της ιδιωτικής οικονομίας, αλλά και της κοινωνίας των πολιτών, που προστατεύεται ήδη από το Σύνταγμα και θα έπρεπε, υπό τη μορφή της κοινωνικής επιχείρησης, να αποτελέσει αντικείμενο **περαιτέρω προστασίας μαζί με άλλες ΜΚεΟ της**

κοινωνικής οικονομίας, κατά τη Συνταγματική Αναθεώρηση. Την επιλογή του συνεταιριστικού μοντέλου την αξιολογούμε, με βάση την παραπάνω μελέτη των νομικών μορφών κοινωνικών επιχειρήσεων, ως την καταλληλότερη μορφή σε ευρωπαϊκή κλίμακα, η οποία προσιδιάζει καλύτερα και στην ελληνική έννομη τάξη και κοινωνία.

8) τέλος, τα νομικά πρόσωπα ή ενώσεις του ιδιωτικού δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, όπως σωματεία ή ενώσεις, αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρίες, και συνεταιρισμοί, τα οποία δραστηριοποιούνται ουσιαστικά στην κοινωνική οικονομία, μπορούν μόνο να συνεχίσουν να ασκούν τις δραστηριότητές τους ως έχουν και να ιδρύσουν παράλληλα μια κοινωνική επιχείρηση σύμφωνα με τις προϋποθέσεις της νέας νομοθεσίας. Επίσης, μπορούν να γίνουν μέλη κοινωνικών επιχειρήσεων.

Σχήμα 4: Μεταβολή των ΜΚεΟ κοινωνικής οικονομίας σε κοινωνικές επιχειρήσεις

6.3. Πρόταση νομοθετικής ρύθμισης της Κοινωνικής Επιχείρησης στην Ελλάδα : Αρχές για την κατάρτιση ενός σχεδίου νόμου.

1. Ορισμοί νομικού προσώπου, κοινωνικού σκοπού και επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Το νέο νομικό πρόσωπο θα καλείται «**Κοινωνική Επιχείρηση Περιορισμένης Ευθύνης**» (**Κοι.Ε.Π.Ε**) Ο νόμος θα ορίζει την κοινωνική επιχείρηση (νομικός ορισμός). Προτείνω να ληφθεί υπόψη ο νομικός ορισμός που αποδίδω στην κοινωνική επιχείρηση: *ως νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, συνεταιρισμό κοινωνικής ωφέλειας, που έχει πολυεταιρική μορφή με ετερογενείς εταίρους και αντικείμενο την παραγωγή, την προμήθεια ή την παροχή αγαθών και υπηρεσιών χάριν του γενικού συμφέροντος και διαθέτει εκ του νόμου την εμπορική ιδιότητα.* Επίσης, θα αναφέρεται ρητά στον κοινωνικό σκοπό ή στην κοινωνική ωφέλεια την οποία θα καθορίζει με συγκεκριμένα κριτήρια (νομικά, κοινωνικά και οικονομικά). Ο κοινωνικός σκοπός ή κοινωνική ωφέλεια είναι αόριστη νομική έννοια και συνεπώς χρειάζεται κάποια περαιτέρω εξειδίκευση στο νόμο. Επίσης, θα μπορούσε να αναφέρεται στην εξυπηρέτηση του γενικού συμφέροντος ή και του συμφέροντος της κοινότητας ή κάποιων ομάδων στόχου του πληθυσμού που χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας. Θα προσδιορίζονται ακόμη οι γενικοί τομείς επιχειρηματικής δραστηριότητας της κοινωνικής επιχείρησης σε συνάρτηση με τον κοινωνικό σκοπό.

2. Είδη Κοινωνικής Επιχείρησης

Είναι σημαντικό να υπάρχει πρόβλεψη στο νόμο για ειδικές μορφές της κοινωνικής επιχείρησης με βάση το σκοπό και τους τομείς δράσης τους σε:

- **κοινωνική επιχείρηση κοινωνικής φροντίδας.** Αυτή η κοινωνική επιχείρηση αποσκοπεί στην παραγωγή και παροχή αγαθών και υπηρεσιών υγείας - πρόνοιας για συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού (ηλικιωμένοι, παιδιά, άτομα με ειδικές ανάγκες, φυλακισμένοι, κ.α)
- **κοινωνική επιχείρηση ένταξης.** Αυτή η κοινωνική επιχείρηση στην εργασία αποσκοπεί στην ένταξη και ενσωμάτωση στην εργασία και απασχόληση ομάδων κοινωνικά αποκλεισμένων (άτομα με ειδικές ανάγκες, νέοι, γυναίκες, άνεργοι και γενικότερα τα κοινωνικά αποκλεισμένα άτομα).

- **κοινωνική επιχείρηση συλλογικού σκοπού.** Κοινωνική επιχείρηση τοπικής ανάπτυξης με στόχο την ικανοποίηση των αναγκών της συλλογικότητας (πολιτισμός, περιβάλλον, οικολογία, εκπαίδευση, παροχές κοινής ωφέλειας, κ.α.), στην οποία καθοριστικό ρόλο καλείται να παίζει η Τοπική Αυτοδιοίκηση.
- **ΚοιΣΠΕ.** Προτείνουμε να εξακολουθεί να ισχύει το άρθρο 12 του νόμου 2716/1999 για τους ΚοιΣΠΕ. Προτείνουμε δε την τροποποίησή του στα εξής δύο σημεία : πρώτον οι ΚοιΣΠΕ να έχουν μεγαλύτερη ευχέρεια σύστασης. Να συστήνονται σε σχέση με τους Δήμους και όχι με τους Τομείς Ψυχικής Υγείας., ανεξάρτητα αν ανήκουν στον Τομέα Ψυχικής Υγείας. Δεύτερον να ισχύσει η ποσόστωση που ισχύει για τα μέλη και σε σχέση με τους εργαζόμενους.

3. Σύσταση & Μητρώα Κοινωνικών Επιχειρήσεων

Η σύσταση της κοινωνικής επιχείρησης προϋποθέτει σύναψη καταστατικού, έλεγχο και έγκριση από αρμόδια Αρχή του κοινωνικού σκοπού για την απόκτηση στην επωνυμία της του τίτλου **κοινωνική επιχείρηση περιορισμένης ευθύνης**, καταβολή κοινωνικών μερίδων, τήρηση κανόνων δημοσιότητας και εγγραφή σε ειδικό Μητρώο κοινωνικών επιχειρήσεων.

4. Μέλη

Απαιτείται ο καθορισμός ελάχιστου αριθμού ιδρυτικών μελών της κοινωνικής επιχείρησης. Προτείνουμε τουλάχιστον επτά μέλη για λόγους καθαρά σύστασης και στοιχειώδους λειτουργίας, μολονότι ο ουσιαστικός σκοπός της κοινωνικής επιχείρησης και ο στρατηγικός της στόχος θεωρούμε ότι είναι και πρέπει να είναι η συμμετοχή μεγάλου αριθμού εταίρων προερχομένων από διαφορετικές ομάδες του πληθυσμού, καθώς ο προσδιορισμός των εταίρων απαιτείται να γίνεται στη βάση της αρχής της πολυεταιρικής (πλουραλισμού των συμμετεχόντων μερών όχι μόνο στην κοινωνική επιχείρηση, αλλά και στη Διοίκησή της). Προτείνουμε δε οι εταίροι να έχουν ετερογένεια. Οι εταίροι δεν θα ανήκουν στην ίδια επαγγελματική κατηγορία (π.χ. αγρότες, βιοτέχνες), όπως συνήθως συμβαίνει με τους κλασικούς συνεταιρισμούς, αλλά θα μπορεί η κοινωνική επιχείρηση να περιλαμβάνει μέλη και εργαζόμενους διαφορετικής επαγγελματικής ή κοινωνικής προέλευσης, φυσικά ή και νομικά πρόσωπα, που θα συνεταιρίζονται και θα επιχειρούν γύρω από ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και οικονομικό πρόγραμμα

(π.χ. χρήστες, εθελοντές, ιδιώτες, ΜΚεΟ, ΟΤΑ, νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, επιχειρήσεις κ.α.). Αποκλείονται μόνο συνδικαλιστικές οργανώσεις και πολιτικά κόμματα, λόγω της ιδιαιτερότητάς της φύσης τους και της συμμετοχής τους στην πολιτική λειτουργία. Επίσης, θα μπορεί να περιλαμβάνει **ένα ποσοστό τρίτων μη μελών, επενδυτών**, που θα επιτρέπει στην μεν κοινωνική επιχείρηση τη συγκέντρωση κεφαλαίων για την επίτευξη του σκοπού της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, στους δε επενδυτές την πραγμάτωση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Τα μέλη της κοινωνικής επιχείρησης λειτουργούν με βάση τη συνεταιριστική αρχή της δημοκρατίας «ένα πρόσωπο-μια ψήφος» και όλοι οι εταίροι εμπλέκονται στη λήψη αποφάσεων, στην ανάδειξη των οργάνων διοίκησης και ελέγχου, καθώς και στη συνεταιριστική υπόθεση της «Κοινωνικής Επιχείρησης».

5. Κοινωνική μερίδα/ες και ευθύνη

Τα μέλη της κοινωνικής επιχείρησης διαθέτουν **τουλάχιστον από μια υποχρεωτική κοινωνική μερίδα**, ως ελάχιστο χρηματικό ποσό συμμετοχής στο κεφάλαιο της κοινωνικής επιχείρησης, το ύψος της οποίας ορίζεται ελεύθερα από το καταστατικό και είναι ίσο για τα όλα τα μέλη. Επίσης, μπορεί να προβλέπει **πρόσθετες προαιρετικές κοινωνικές μερίδες**, περιορισμένου αριθμού ή απεριόριστου αριθμού. Ένα μέρος του παραμένει **αδιανέμητο** (ή το κεφάλαιο των υποχρεωτικών κοινωνικών μερίδων) και είναι αμετάβλητη μαθηματική ποσότητα, η οποία δεν ταυτίζεται με την εταιρική περιουσία. Η εταιρική περιουσία είναι δεσμευμένη μέχρι του παραπάνω ύψους του εταιρικού κεφαλαίου. Αδιανέμητο κοινωνικό κεφάλαιο συνιστούν, επίσης, οι δημόσιες επιδοτήσεις ή επιχορηγήσεις νομικών προσώπων ιδιωτικού μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα ή δωρεές ιδιωτών και επενδύονται χάριν του κοινωνικού σκοπού.

Θα μπορούσε βέβαια να ορίζεται εταιρικό κεφάλαιο, όπως στην ΕΠΕ, το οποίο διαιρείται σε ίσα μέρη και είναι αμετάβλητη μαθηματική ποσότητα, η οποία δεν ταυτίζεται με την εταιρική περιουσία. Η εταιρική περιουσία είναι δεσμευμένη μέχρι του ύψους του εταιρικού κεφαλαίου.

Η ευθύνη των μελών της κοινωνικής επιχείρησης για χρέη της απέναντι στους δανειστές της **είναι περιορισμένη**. Ορίζεται από το καταστατικό και μπορεί να είναι ίσο ή πολλαπλάσιο της κοινωνικής μερίδας.

6. Εποπτεία και έλεγχος

Η εποπτεία ανήκει στο αρμόδιο καθ' ύλη ως προς τον τομέα δράσης υπουργείο ή υπάρχει συναρμοδιότητα με το υπουργείο οικονομικών, ή μόνο στο υπουργείο οικονομικών. Ο έλεγχος ασκείται από ελεγκτές που εκλέγονται από τη Γ.Σ. (ή και από ορκωτούς λογιστές).

7. Δημοκρατική λειτουργία και Όργανα της Κοινωνικής Επιχείρησης

Η κοινωνική επιχείρηση λειτουργεί **δημοκρατικά με βάση την αρχή «ένα πρόσωπο-μια ψήφος»**. Ο νομοθέτης, ωστόσο, μπορεί να προβλέψει κάποιες μικρές εξαιρέσεις στην εν λόγω αρχή.

Η Γ.Σ. είναι το ανώτατο όργανο της κοινωνικής επιχείρησης. Η κοινωνική επιχείρηση διοικείται από το Δ.Σ. (τριμελές ή πενταμελές το οποίο θα μπορούσε να είναι και επταμελές), το οποίο εκλέγεται από τη Γ.Σ., στη βάση της αρχής της πολυεταιρικής με ετερογενείς εταίρους. Στο Δ.Σ. συμμετέχουν υποχρεωτικά τα επωφελούμενα μέλη και οι εργαζόμενοι. Το Δ.Σ. έχει προσανατολισμό τη διοίκηση των επιχειρήσεων. Παράλληλα προβλέπονται ελεγκτές των δραστηριοτήτων του Δ.Σ.

8. Χρησιμοποίηση πλεονάσματος και Διανομή κερδών

Η κοινωνική επιχείρηση **δε διανέμει κέρδη, τα κέρδη αποτελούν κοινωνικό κεφάλαιο και επανεπενδύονται** (ανάπτυξη δραστηριοτήτων κ.α.). Το πλεόνασμα πηγαίνει κατ' ευθεία στα αποθεματικά. Το καταστατικό της κοινωνικής επιχείρησης καθορίζει τον μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα για τα μέλη της. Όμως, **μπορεί να προβλέπει ετησίως τη διανομή τόκου**, το ανώτατο όριο του οποίου ορίζεται από τον Υπουργό Οικονομικών. Ο τόκος δεν μπορεί να είναι ανώτερος από τον αντίστοιχο των επιχειρήσεων της ελεύθερης αγοράς. Το καταστατικό, όμως, μπορεί να προβλέπει διαφορετικά, σχετικά με την ύπαρξη ή όχι τόκου. **Κατά την άποψή μας, στην κοινωνική επιχείρηση, εκτός από την εξυπηρέτηση του κοινωνικού σκοπού και τα δευτερογενή οφέλη για τις συλλογικότητες και τα άτομα, απαιτείται να προβλέπεται και βελτίωση του ατομικού εισοδήματος.**

9. Οικονομικά κίνητρα και στήριξη της Κοινωνικής Επιχείρησης

Επειδή οι κοινωνικές επιχειρήσεις εξυπηρετούν το γενικό συμφέρον, προτείνονται για τη βιωσιμότητά τους, ως αντιστάθμισμα του κοινωνικού τους σκοπού:

- Φορολογικές ελαφρύνσεις, ως αντιστάθμισμα στην παροχή υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, τόσο σε επίπεδο νομικού προσώπου όσο και ετερογενών εταίρων (εθελοντών, χρηστών υπηρεσίας, επαγγελματιών κ.α.).
- Ειδική πρόβλεψη για απαλλαγή από ΦΠΑ
- Ειδικές διατάξεις για χρηματοδότηση από δημόσιους και ευρωπαϊκούς πόρους, απαγόρευση διανομής αυτού του κεφαλαίου και επανεπένδυσή του στην κοινωνική επιχείρηση χάριν του κοινωνικού σκοπού.
- Διατήρηση ορισμένων επιδομάτων σε ορισμένες ομάδες του πληθυσμού, παρά τη συμμετοχή τους στην κοινωνική επιχείρηση.
- Ρύθμιση σε σχέση με τη διατήρηση της ιδιότητας του ανέργου από τη συμμετοχή στην κοινωνική επιχείρηση, ιδίως ως προς τους άνεργους εθελοντές (Borgetto, 2006).
- Επιδότηση θέσεων εργασίας ΑΜΕΑ στις κοινωνικές επιχειρήσεις, κατ' αναλογία με τις Επιχειρήσεις του ιδιωτικού κερδοσκοπικού τομέα.
- Οι εργαζόμενοι στην κοινωνική επιχείρηση έχουν τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις που απορρέουν από την εργατική νομοθεσία για τους άλλους εργαζόμενους.
- Απαλλαγή ή επιδότηση για τις ασφαλιστικές εισφορές. Απαραίτητα ειδική πρόβλεψη για τον κίνδυνο ατυχημάτων κατά τη δραστηριότητα των μελών στην κοινωνική επιχείρηση (Borgetto, 2006).
- Άλλα κίνητρα, όπως Vouchers²² κ.α.

10. Διάλυση και εκκαθάριση

Σε περίπτωση λύσης της κοινωνικής επιχείρησης το κοινωνικό κεφάλαιο ή τα αδιάθετα αποθεματικά πηγαίνουν σε κοινωνική επιχείρηση ή άλλη ένωση με παρόμοιο σκοπό.

11. Θεσμοποίηση και αναγνώριση της Κοινωνικής Επιχείρησης μέσα από διαδικασίες επισημοποίησης και συγκέντρωσης (οργάνωση σε δίκτυα)

Τέλος μπορεί να προβλέπει, σταθερές ή και ευκαιριακές συμπράξεις κοινωνικών επιχειρήσεων, κοινοπραξίες και συνεταιριστικές εταιρίες, ενώσεις και κεντρικές ενώσεις, καθώς και ευρωπαϊκούς συνεταιρισμούς ή ευρωπαϊκούς ομίλους.

²² Βλ. Χατζαντώνης, 2007.

6.4. Τεκμηρίωση της νομοθετικής πρότασης.

Οι προτάσεις που εκθέσαμε αμέσως παραπάνω τεκμηριώνονται στους εξής λόγους:

1. Η επιλογή της **κοινωνικής επιχείρησης με τη μορφή ενός sui generis νομικού προσώπου συνεταιριστικού τύπου**, αντί μιας ένωσης προσώπων του ΑΚ ή μιας κεφαλαιουχικής Εταιρίας του Εμπορικού δικαίου, συνιστά ένα ήδη επιτυχημένο μοντέλο σε χώρες της νοτίου Ευρώπης, που παρουσιάζουν ομοιότητες όσον αφορά τα προβλήματα ανάπτυξης και την κρίση του Κράτους Πρόνοιας. Συναντά, επίσης, την πολιτική της ΕΕ και το ευρωπαϊκό δίκαιο, καθώς και το γαλλικό δίκαιο που έχει άμεσα επιδράσει στο ελληνικό διοικητικό και εμπορικό δίκαιο.

Ο συνεταιρισμός αποτελεί ένωση προσώπων, η οποία έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που άλλα προσιδιάζουν στην προσωπική εταιρία και στο σωματείο του αστικού δικαίου, ενώ άλλα έχουν ομοιότητες με τις εταιρίες του Εμπορικού δικαίου. Το ενδιαφέρον στοιχείο του συνεταιρισμού είναι ότι μπορεί να συνδυάζει κοινωνικούς σκοπούς με την εμπορική ιδιότητα και συνεπώς μπορεί να λειτουργεί με ευχέρεια στην αγορά και στις συνθήκες της σύγχρονης οικονομίας, υπηρετώντας ταυτόχρονα την κοινή ωφέλεια. Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά διευκολύνουν τη συγκρότηση και οργάνωση της κοινωνικής επιχείρησης στη βάση του συνεταιριστικού μοντέλου, καθώς η **κοινωνική επιχείρηση παρουσιάζει καινοτομίες και ιδιαιτερότητες (π.χ. πολυ-εταιρικότητα με ετερογενείς εταίρους, κοινωνικό σκοπό, αλτρουισμό, ελευθερία, ισότητα, δημοκρατία κ.α.)**.

Ο συνεταιρισμός είναι ένωση προσώπων με *ανοικτό αριθμό μελών*, ενώ η προσωπική εταιρία έχει κλειστό αριθμό μελών και συνδέεται πάντα με τα ιδρυτικά της μέλη. Ο συνεταιρισμός παραμένει σωματειακής φύσης οργάνωση οικονομικού σκοπού, ενώ το σωματείο δεν έχει οικονομικό, αλλά ιδεατό σκοπό.

Ο συνεταιρισμός *είναι έμπορος εκ του νόμου*. Έχει κερδοσκοπικό σκοπό στις συναλλαγές του με τρίτους στην αγορά εργασίας, όχι όμως κατά την εξυπηρέτηση των μελών του. Ωστόσο δεν είναι εμπορική εταιρία που έχει κερδοσκοπικό σκοπό με τη γνωστή του όρου σημασία, δηλαδή της επιδίωξης και μεγιστοποίησης του κέρδους με την άσκηση κοινής επιχείρησης. Υπό αυτήν, την έννοια είναι νομικό πρόσωπο κερδοσκοπικό εκ του νόμου, όμως δεν έχει ουσιαστικά κερδοσκοπικό σκοπό για τα

μέλη του, εφόσον δε διανέμει κέρδη ή μπορεί να διανέμει περιορισμένα οφέλη στα μέλη του.

Ο συνεταιρισμός δε στηρίζεται στο σταθερό κεφάλαιο. Το κεφάλαιό του μεταβάλλεται με την ελεύθερη είσοδο και έξοδο των μελών του. Τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των μελών του δεν καθορίζονται από το κεφάλαιο, αλλά από την ιδιότητα του προσώπου. Ο συνεταιρισμός δεν έχει κεφαλαιουχικό χαρακτήρα, όπως οι ΕΠΕ και ΑΕ, και η διανομή των κερδών γίνεται καταρχήν ανάλογα με τη συμμετοχή στις εργασίες και όχι από τη συμμετοχή στο κεφάλαιο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το στοιχείο ότι ο Έλληνας νομοθέτης μπορεί να δημιουργήσει την κοινωνική επιχείρηση ως ένα συνεταιρισμό με περισσότερα κεφαλαιουχικά ή προσωπικά στοιχεία θέσπισης.

2. Η επιλογή της κοινωνικής επιχείρησης με τη νομική μορφή του συνεταιρισμού δικαιολογείται, επίσης, γιατί *η ΕΕ θεωρεί τους συνεταιρισμούς, μία γενικά αποδεκτή μορφή οργάνωσης σε όλα τα κράτη μέλη.* Η ΕΕ έχει, μάλιστα, εντάξει στην πολιτική της την ανάπτυξη των συνεταιρισμών, εξασφαλίζοντάς τους ίσους όρους ανταγωνισμού και κατάλληλα νομικά μέσα για την άρση των εμποδίων για διασυνοριακές συνεργασίες. Η ίδια με τον Καν.(ΕΚ) 1453/2003 επέλεξε πρόσφατα τη νομική μορφή του συνεταιρισμού για τη διαμόρφωση ενιαίου νομικού πλαισίου σε κοινοτική κλίμακα και θέσπισε τον ευρωπαϊκό συνεταιρισμό ή ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία (SCE), προωθώντας έμπρακτα τη διακρατική συνεργασία φυσικών και νομικών προσώπων. Επίσης, τα Ηνωμένα Έθνη έχουν προτείνει στις κυβερνήσεις την εξασφάλιση ενός ευμενούς περιβάλλοντος για τους συνεταιρισμούς, προκειμένου αυτοί να συμμετέχουν στην οικονομία με ίσους όρους ως προς τις άλλες μορφές επιχειρήσεων.

3. **Η μελέτη και αξιολόγηση της αλλοδαπής νομοθεσίας** έδειξε ότι η θέσπιση και εφαρμογή των εθνικών δικαίων κρατών μελών της ΕΕ, όπως η Γαλλία, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία κ.α. (χωρών της νοτίου Ευρώπης, αλλά και της Γαλλίας, η οποία έχει επηρεάσει τη διαμόρφωση του ελληνικού εμπορικού δικαίου, καθώς και του Δημοσίου δικαίου), οι οποίες έχουν υιοθετήσει το συνεταιριστικό μοντέλο, και ενσωματώσει ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κοινωνικών επιχειρήσεων, ταιριάζει περισσότερο στην ελληνική έννομη τάξη και στη νοοτροπία των πολιτών. Επιπλέον, η πρότασή μας για τη θεσμοθέτηση του ενιαίου νομικού πλαισίου για την κοινωνική επιχείρηση στη βάση του συνεταιριστικού μοντέλου επιτρέπει στον Έλληνα νομοθέτη να λάβει υπόψη του και ορισμένα επιλεκτικά στοιχεία των κοινωνικών

επιχειρήσεων που έχουν θεσπιστεί ως εταιρίες κεφαλαιουχικές του εμπορικού δικαίου στο Ηνωμένο Βασίλειο.

4. Η Ελλάδα έχει θεσπίσει ήδη ένα τύπο κοινωνικής επιχείρησης με τη νομική μορφή συνεταιρισμού με στοιχεία πολυεταιρικότητας με ετερογενείς εταίρους, τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς περιορισμένης ευθύνης (ΚοιΣΠΕ) για ένταξη στην εργασία ατόμων που πάσχουν από χρόνιες και σοβαρές ψυχικές διαταραχές. Επίσης έχει στηριχθεί κυρίως στη νομική μορφή των αγροτικών συνεταιρισμών για την ανάπτυξη δραστηριοτήτων αγροτουρισμού από γυναίκες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Borgetto, M. (2006). L'économie sociale et solidaire: quelle place pour le droit? Στο J. N. Chopart, G. Neyret & D. Rault (eds.). *Les dynamiques de l'économie sociale et solidaire*. Paris: La Découverte, pp. 205-236.
- Borzaga, C. & Santuari, A. (2001). Italy: from Traditional Co-operatives to Innovative Social Enterprises. Στο C. Borzaga & J. Defourny (eds). *The Emergence of Social Enterprise*. London: Routledge.
- Defourny, J. (2004). L'émergence du concept d'entreprise sociale. *Reflets Perspectives de la vie économique, Tome XLIII, no 3*, pp.9-24.
- Draperi (2005). *L'économie sociale. Utopies, pratiques, principes*. Paris: Presses de l'économie sociale. Απόσπασμα στο T. Jeantet (2006). *Économie sociale. La solidarité au défi de l'efficacité*. Paris: La documentation Française.
- Dunoyer, C. (1830). *Traite d'économie sociale*. Paris.
- Desroche, H. (1991), *Histoires d'économies sociales*. Paris: Syros.
- Esping-Andersen, G. (1990). *Les trois mondes de l'Etat-providence: essai sur le capitalisme moderne*. Paris: PUF.
- Gardin, L. (2006). *Les initiatives solidaires. La réciprocité face au marché et a l'État*. Ramonville Saint-Agne: Editions èrés.
- Gide, C. (1890). *Quatre écoles d'économie sociale*. Paris: Fischbacher.
- Gide, C. (1900). *Rapport sur le Palais de l'économie sociale*. Paris: Exposition Universelle.
- Gide, C. (1905). *Economie sociale*. Paris: Sirey.
- Gueslin, A. (1987). *L'invention de l'économie sociale: le XIXe siècle français*. Economica: Paris.
- Hewitt, P. (2002). *Social enterprise. A strategy for success*. London: Department of Trade and Industry (www.dit.gov.uk).
- Jeantet, T. (2006). *Économie sociale. La solidarité au défi de l'efficacité*. Paris: La documentation Française.
- Lamiceli, P. (2006). *Strengthening the development of social entrepreneurship. Comparing international experience*. Paris: AVISE-OECD LEED Program.
- Lipietz, A. (1999). *L'opportunité d'un nouveau type de société à vocation sociale*. Rapport.
- Lipietz, A. (1998). *La société en sablier*. Paris: La Découverte.

- Mescheriakoff, A.-S., Frangi, M. & Kdhir, M. (1996). *Droit des Associations*. Paris: PUF.
- Neyret, G. (2006). Mise en perspective des recherches. Στο J. N. Chopart, G. Neyret & D. Rault (eds.). *Les dynamiques de l'économie sociale et solidaire*. Paris: La Découverte, pp. 9-50.
- Noguès, H. (2006). De l'innovation économique à la transformation sociale. Στο J. N. Chopart, G. Neyret & D. Rault (eds.). *Les dynamiques de l'économie sociale et solidaire*. Paris: La Découverte; pp. 51-79. .
- O.E.C.D. (1999). *Social Enterprises*. Paris.
- Painter, A. (2006). L'économie sociale au Canada. Concepts, données et mesure. *Projet de Recherche sur les Politiques*, 8(2).
- Ziomas et al.(1998), "Greece" Borzaga, C. & Santuari, A. *Social Enterprises and New Employment in Europe*, DGV, CGM, publishers Autonomous Region of Trento-South Tylor.

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Αλεξανδρίδου, Ε. Δ. (1995). *Δίκαιο Εμπορικών Εταιρειών. Τεύχος Α': Προσωπικές Εταιρείες*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Βλαστός, Σ. Γ. (2002). *Αστικά Σωματεία, Συνδικαλιστικές και Εργοδοτικές Οργανώσεις, Συνεταιρισμοί*. Αθήνα: Εκδόσεις Π. Ν. Σάκκουλα/Δίκαιο και Οικονομία.
- Μητροσύλη, Μ. (2005). *Διαστάσεις του αποκλεισμού των ψυχικά ασθενών στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Έρευνα ΕΚΚΕ.
- Θεοδωροπούλου, Ε. κ.α. (1999). *Κοινωνικός Τομέας*. Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας: Τμήμα Μελετών και Ερευνών. Αδημοσίευτη Έκθεση
- Καραμόσχος, Α. (1998). *Οι κοινωνικά, πολιτισμικά και περιβαλλοντικά ενεργοί Αγροτικοί Συνεταιρισμοί: Συμβολή στην εξασφάλιση και δημιουργία θέσεων στον αγροτικό χώρο*. Αθήνα: ΚΕΟΣΟΕ. Αδημοσίευτη Έκθεση
- Κιντής, Σ. Α. (1997). *Δίκαιο Συνεταιρισμών. Τεύχος Α': Εισαγωγικές Γνώσεις*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Κλήμης, Α. Ν. (1985). *Οι συνεταιρισμοί στην Ελλάδα*. Τόμος 1. Αθήνα: Εκδόσεις Πιτσιλός.
- Κρεμαλής, Κ. (επιστημονικός υπεύθυνος), κ.α. (1990). *Κοινωνική Πρόνοια. Διερεύνηση και Αξιολόγηση ενός νέου συστήματος*. Αθήνα.
- Μαρίνος, Μ.-Θ. Δ. (2007). *Εμπορική Νομοθεσία*. Αθήνα: Εκδόσεις Π. Ν. Σάκκουλας/Δίκαιο και Οικονομία.

- Μάρκου, Ι. Π. (2007). Εγχειρίδιο Εμπορικού Δικαίου. Α' Γενικό Μέρος. Αθήνα: Εκδόσεις Π. Ν. Σάκκουλας/Δίκαιο και Οικονομία.
- Μαυρογιάννης, Δ. (1986). *Κοινωνιολογία του Δικαίου. Τεύχος Β': Συνεταιριστικοί Θεσμοί*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Montana, P. J. & Charnov, B. H. (2000). *Μάνατζμεντ: Κλασική Θεωρία Μάνατζμεντ, Δομές Οργανισμών, Μάνατζμεντ Προσωπικού, Δυναμική ομάδων Εργασίας και πολλά άλλα*. Αθήνα: Κλειδάριθμος, 2003.
- Μπεριάτος, Η. (επιστημονικά υπεύθυνος) κ.α. (1999). *Ίδρυση και οργάνωση Κεντρικού Φορέα Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα*. Βόλος: Έρευνα Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Αδημοσίευτη έκθεση.
- Παπαγεωργίου, Κ. Λ. (2004). *Βιώσιμη Συνεταιριστική Οικονομία. Θεωρία και Πρακτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Αθ. Σταμούλης.
- Ρόκας, Ν. Κ. (1996). *Εμπορικές Εταιρείες*. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Σωτηρόπουλος, Δ. Εννοιολογικές διευκρινήσεις για την Κοινωνία Πολιτών. *Κοινωνία των Πολιτών*, 5.
- Τζωρτζάκης, Θ. (1973). *Συνεταιριστική Οικονομία*. Αθήνα.
- Χριστόπουλος, Ε. Ν. (1986). *Το ιστορικό του Πιστωτικού Συνεταιρισμού Τεχνοεργατών Λαμίας (1900-1985)*. Λαμία.
- Χατζαντώνης, Δ. (2006). *Μελέτη για τη «Δημιουργία Πλαισίου Ανάπτυξης και Εφαρμογής Εναλλακτικών Χρηματοδοτικών Θεσμών και Εργαλείων (I): Μέθοδοι και Μέσα Προώθησης της Κατανάλωσης Υπηρεσιών των Φορέων της Κοινωνικής-Αλληλέγγυας Οικονομίας»*. Αθήνα: Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Έρευνα ΕΚΚΕ.
- Χρυσάκης Μ. (επιστημονικά υπεύθυνος), Ζιώμας Δ., Καραμητσοπούλου Ντ., Χατζαντώνης Δ., (2002). *Προοπτικές απασχόλησης στον τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας*. Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας, Έρευνα ΕΚΚΕ.

Δικτυακοί τόποι

www.parliament.uk

www.globenet.org/horizon-local

www.Esfin-ides.com